STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03644

REB SHELOMOH NOGED

Sholem Asch

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

This Book belongs to
Benjamin Fenster

שלום אש

געזאמלטע שריפטן

ערשטער באַנד

II

*

פאַרלאַג „קולטור-ליגע" וואַרשע

שלום אש

רב שלמה נגיד

*

פארלאג „קולטור-ליגע“ ווארשע

קוימן און פאַרקויפן דאָס בוך אין אמעריקע פאַרבאָטן

געדרוקט פון פריער צוגעגרייטע מאַטריצן
אין 1000 עקזעמפּלאַרן
דרוק. „די װעלט״ װאַרשע, נאָװאָליפּיע 7

Copyr. by Sholom Asch, New-York

SZOLEM ASZ — SZRIFTEN
Wyd. „KULTUR-LIGA“ Warszawa 1925
DRUK. „DI WELT“, NOWOLIPIE 7

לזכר נשמת אבי

רב משה בן צבי נתן

מיין פאטער, דעם גאנצען איד און דעם גאנצען
מענש ; דעם, וואס ז ין לעבען לייכט פאר מיר,
ווי א ליכטיגער שטערן אין א פערנעפעלטער
נאכט, וועלכען איך זעה און קאן איהם נישט
דערגרייכען — איהם שענק איך דאס ווערק.
קאן איך דיר, טאטע, איז מיין לעבען נישט
נאכטהאן, וויל איך עס אין מיין חלום.

שלום אש.

I

אויף שבת אהיים.

איבער דעם ווייס־בעשטויבטען וועג צום שטעדטעל צולאזט זיך א פעסטע בעל־הבת'ישע פוהר מיט שטארקע צוויי בולאנעס. א וואלקען שטויב לויפט פאראוים פאר דער פוהר און זאגט אן: „דער סוחר פאה. — !" דער רעש פון וואגען וועקט אויף די קארן־זאנגען פון דעם ווארימען תמוז־שלאף, זיי סוד'ן זיך אין דער שטיל און בויגען מיט שרעק ין זייערע בעזימלאך צו דער ערד פאר דעם סוחר'ם פוהר. אבער שטאלץ לאזט זיי דער וואגען אין א וואלקען שטויב הינטער זיך און פערנעהמט זיך אין געדיכטען וואלד אריין, וואס לאזט זיך טאהל אראב. עס קומט צו לויפען דער רעש פון דעם וואגען אין געדיכטען וואלד ארי ן, און א שרעק לויפט צווישען די בוימער דורך. זיי ברוימען און שאקלען זייערע בלעטער און נויגען זייערע צווייגען מיט כבוד פאר דעם סוחר'ר פוהר, וואס פאהרט פארביי. נאר הינטער זיך לאזט זיי די פוהר אין דעם וואלקען שטויב. עס קנאקט די בייטש, און עס הירזשען די ווייסע בעשטויבטע פערד און לאזען זיך ווייטער אין וועג אריין.

ווער איז דאס, וואס פאהרט פארביי? פאר וועמען נויגען זיך עס די בוימער אין וואלד, די זאנגען אין פעלד? עס איז דער סוחר רב שלמה נגיד, וואס פאהרט אויף שבת אהיים. פאר איהם שרעקען עס זיך די בוימער אין וואלד און די זאנגען אין פעלד. אבגעקויפט האט ער זיי, די שטר־מכירות אין זיין בוזעם־טאש. פאר איהם וואקסט דער וואלד, רייפט די זאנג. ער וועט זיי וואקסען לאזען. ער וועט זיי שניידען לאזען, ווען ער וועט וועלען.

נאר אומזיסט שרעקען זיך פעלד און וואלד פאר רב שלמה'ן. ניט האנדלען פאהרט איצט א איד, ניט שניידען לאזען די רייפע זאנגען,

ניט האקן דעם אויסגעוואקסענעם וואלד. עס איז פרייטאג. און כאטש הויך שטעהט נאך די זון אין הימעל פאר דער מיטאג־שעה, נאר אויסגעטהאן איז שוין דער איד פון געשעפטען. א צוואה פון טאטען צו דעם זוהן — פרייטאג קיינע געשעפטען מאכען. פאהרט ער פון א גאנצער וואך האנדלען און וואנדלען אויף שבת אהיים. אנגעשטאפט איז דער בוזעם־בייטעל מיט שטר־מכירות. א האלבע מדינה פעלדער און וועלדער, האלץ אויפ'ן וואסער, וואל אויף די שעפסען אבגעקויפט. און מיט א הארץ פול בטחון אויפ'ן רבונו של עולם האט ער געענדיגט זיינע וואכעדיגע עסקים און איז אין גאנצען שוין אבגעגעבען דעם שבת.

דער שבת איז ביי רב שלמה'ן א לאנגער — „וואס מעהר פון דער וואך צוציהען צום שבת" האט עס געהייסען אין דער משפחה, איז דער פרייטאג אויך שבת געווען. אין דארף האט מען זיך אבגעשטעלט. די פויערטעם האבען געוואוסט, אז רב שלמה פאהרט אהיים אויף שבת, האבען זיי אנגעהויבען פון די הייזער ארויסצושלעפען ווער וואס האט נאר געהאט — א פעטע הוהן, א מענדעל אייער. און כאטש אין דער היים גרייט מען שוין דעם שבת פון דאנערשטאג אן, האט דאך רב שלמה מיטגעקויפט — טאמער וועט אויספעהלען. גוים־פישער זיינען נאך דער פוהר געלאפען מיט זעקלאך לעבעדיגע פיש, ערשט פון וואסער געפאנגען. נישט געדונגען זיך, געווארפען אין וואגען אריין און ווייטער געפאהרען. ארויסגעקומען פון דארף, האט מען אנגעטראפען די ערשטע אורחים ציהענדיג זיך אין שטעדטעל אריין אויף שבת. רב שלמה'ס שבת האט געהאט א שם אין דער סביבה, און די אורחים פון דער געגענד ארום האבען אנגעצויגען אויף שבת אין שטעדטעל אריין. "זרח, שטעה" — שרייט רב שלמה צום שמייסער — „קומט ארויף רב איד, אויף דער פוהר". און אלע די, וואס ער האט אויף דעם וועג אנגעטראפען, זיינען שוין געווען זיינע אורחים. אזוי קומט מען אין שטעדטעל אריין: א פולע פוהר אנגעהאנגען מיט אורחים, א פולע פוהר אנגעלאדען מיט עסענווארג אויף שבת אהיים.

די פוהר קלאפט איבער דעם שטעדטעלשען ברוק. עס גריסען די ערשטע בעלי־בתים אויף די שוועלען פון זייערע געוועלבלאך, רב חיים קאשעמאכער און דוד שמיד. דאס געסעל קוקט נאך — „א איד דערלעבט צו אזא גדולה אהן עין הרע, א פולע פוהר אורחים!" נאר

רב שלמה'ן איז מען ניט מקנא, דאָס האַרץ קוועלט נור פאַר נחת. „א שאָד, נעביך, וואָס זיין ווייב נעבעך איז געשטאָרבען אין קימפּעט. א צדקנית געווען, איהר צדקה געבען האָט דאָך געהאַט א שם". פון דער נייער ווייבעל וואָס ער האָט געבראַכט אין שטעדטעל אריין, רעדט מען נישט קיין גוטס. „זי וויל פיהרען רייך" — רעדט מען אויף די שוועלען פון די געוועלבלאך, נאָכקוקענדיג רב שלמה'ס וואָגען.

דערווייל איז מען אהיים געקומען. ברייט עפענט זיך אויף די טהיר פון הויף, און א שווערען קרעכץ גיט אָב די פוהר. די קינדער — פערשיעדען־יעהריגע אינגלאך און מיידלאך — לויפען אנטקעגען, כאַפּען זיך אויף דער פוהר ארויף, העגנען זיך אַן וואָגען אַן. פון די אָפּענע פענסטער פון קיך טראָגט זיך דער ריח פון די פריש־קאָכעדיגע פיש. פון מערען־צימעס, פון שבת־מאַכען. עס וואַרפט פון זיך אראָב רב שלמה זיין גרויען בעשטויבטען מאַנטעל, פיהרט דורך די פינגער דורך זיין פערשטויבטער באָרד און עס בלישטשען ארויס די שווארצע גלאַנצענדיגע אויגען פון אונטער די שווארצע ברעמען. עס שפּריצט מיט שטאַרקייט פון איהם, און די שווארצע האָהר פון באָרד זיצען גע־דיכט און פעסט אין די וואָרצלען. עס שפּרינגט פון וואָגען אראָב דער ברייט־ביינינגער, פערציג־יאָהריגער איד, ווי א אינגעל, און רופט אין קיך אריין: „שפּרינצע, חנה, דבורה"... עס ווייזען זיך די דיענסטען מיט די רויט־צוקאָכטע געזיכטער, עס פלאַמט זיי דאָס פנים פון קאָכען ביי דער קיך. זיי שטרעקען אויס זייערע נאַקעטע הענד און דער יונג זרח הויבט אַן פון וואָגען אראָבצודערלאַנגען די זעקלאך פיש און די היהנער.

דאָס ווייבעל אָבער ווייזט זיך נישט אין פענסטער פון קיך. עס הערט זיך נישט דאָס ברייטער פרייטאָגיקער לאַכען פון זיין ווייב נעבעך, עליה השלום, ווען ער איז פון וועג אהיים געקומען. רב שלמה פער־שטעהט, אז דאָס ווייבעל איז בייז. קומט ער אין קיך אריין: יונה'לע שטעהט ביי דעם ברייטען מעש־בעדעקטען קיך־טיש און מאַכט דעם קוגעל. איהרע שווארצע ברעמען און די שווארצע הערלאך פון די אוי־גען לייגען זיך איבער דעם שוואַרץ־אַפּעל. א מינוט וואַרט ער. דאָס ווייבעל הויבט נישט אויף איהר בליק פון טעלער, שטעהט רוהיג און לאָזט זיך בעטראַכטען פון איהם. ער פערשטעהט וואָס זי איז בייז — איבער די אורחים. א יונג ווייבעל נאָך דער חתונה וויל ניט האָבען צו

מהאָן מיט אזא גרויס בעל־הבית׳ישקייט. און, ניט ווילענדיג, דער־מאָנט ער זיך ווידער אָן נעבעך — ווי זי האָט זיך געפרעהט, ווען ער איז אַהיים געקומען פון ווענ און די פוהר איז אנגעלאָדען געווען מיט אורחים. „וואָס מעהר אורחים, אלץ פרעהליכער דער שבת" — פלעגט זי זאָגען. און א קרעכץ רייסט זיך ארויס פון זיין הארץ. חנה׳לע פער־שטעהט דעם קרעכץ און טיעפער רוקען זיך אראב די ברעמען איבער איהרע אויגען. דער שעהנער הויכער שטערען קנייטשט זיך, און אויף די הערלאַך פון אויג בלישטשעט עפּעס. ער קוקט אויף איהר, זעהט איהר פולע פיגור, דערמאָנט זיך אָן ברית, וואָס שטעהט פאַר אם ירצה השם, און קריגט גרויס רחמנות אויף איהר. „די טויטע זיינען טויט— זאָגט ער זיך — און זי איז דאָך א כשר ווייבעל, איז נאָך ניט געוועהנט צו אזא בעלי־הבית׳ישקייט". ער געהט א טריט נעהנטער צו איהר און זאָגט מיט א ווייכער שטים, מיט א שמייכעל אין זיין שעהנער שווארצער באָארד אריין:

— חנה׳לע, דו זעהסט מיך נישט? איך בין דאָך געקומען צו פאָהרען.

א מינוט קוקט זיך חנה׳לע אום, אויב קיינער איז אין קיך ניטא. די מוידען זיינען ביי דער פוהר, און זי זאָגט מיט א טיעפער ווארימער שטים, פון וועלכער עס קוועלט ליעבע:

— איך קאָן דאָך דיר ניט אנטקעגען לויפען, שלמה!

אין די ווערטער פיהלט ער, אז זי האָט נאָך מורא פאַר איהם. שוין א פּאָר חדשים נאָך דער חתונה מיט איהר, דאָס קינד טראָגט זי שוין פון איהם, און זי איז נאָך דאָס אכטצעהן־יעהריגע מיידעל פון דער היים און איז נאָך נישט געוועהנט צו איהם, האָט נאָך מורא פאַר איהם. דאָס טהוט איהם גלייכצייטיג הנאה און עס ריהרט איהם, און ער קריגט זי ליעב דערפאַר. ער נעהמט זי אָן ביי דער האנד און זאָגט:

— חנה׳לע, קום אריין אין דער צווייטער שטוב, איך האָב דיר עפּעס צו זאָגען!

שטיל, מיט אַן אראָבגעבויגענעם קאָפּ געהט איהם נאָך דאָס ווייבעל אין זייער שלאָף־שטוב אריין. ער נעהמט ארויס פון קעשענע א שאַכטעלע און גיט עס איהר איבער:

— איך האָב דיר עס מיטגעבראַכט.

זי האלט דאָס שאַכטעלע אין האנד און טרויט זיך ניט עס צו עפענען.

ער עפענט עס אויף אין איהר האנד און נעהמט ארויס א גאלדענע אַקייז מיט א בראָש.

— י האָט זיך מיר געטראָפען א מציאה.

ער גיט צו:

— עס איז דערפאר, כדי דו זאלסט ליעב האבען אורחים. אורחים דאַרף מען ליעב האָבען און דאנקען דעם רבונו של עולם, וואָס ער האָט דיר געהאָלפען אז דו קאָנסט אורחים אהיים ברייגנען — דערביי גיט ער איהר א גלעט איבער דעם שייטעל.

— איך האָב דען ניט ליעב קיין אורחים? הלואי זאָל אונז דער רבונו של עולם אזוי פיעל העלפען, וויפיעל מיר זאָלען קאָנען, — האקט זיך אָב אין מיטען און בלייבט שטעהן פערשעהמט און דערוועגט זיך ניט איהם צו קוקען אין די אויגען אריין איבער דעם וואָרט „אונז" — וואָרים זי איז נאָך ניט געוועהנט געווען צו איהם.

ער האָט זי דערפאר נאָך מעהר ליעב געקראָגען.

און באלד האָט שוין אין הויף א קעסעל מיט קארטאָפעל איבער א פייער געקאָכט, א פרייטאָגדיג מיטאָג פאר די אורחים. די יונגען האָבען שעניקעס שטרוי אָנגעשטאָפּט אויף נאַכט-לעגערס אין די שטעלער צו מאַכען, און די דיענסט-מוידען האָבען די פרישע פיש געשאָבען, אז די שופּען זיינען געשפּרונגען, געשפּריצט איבער זייערע צוהיצטע פּנים'ער. און אז מען האָט די פיש אין די ראנדלעס געקאָכט, זיינען נאָך די אָבגעשניטענע קעפּ פיש פון ראנדעל געשפּרונגען. אזוי פריש זיינען זיי געווען.

רב שלמה איז געזעסען אין עס-צימער און האָט זיין פרייטאָגדיג מיטאָג געגעסען. ניט רייך איז געווען דאָס מיטאָג, מען דארף דאָך אפּעטיט האָבען צו דער נאַכט-סעודה. א פרישע קאָפּ פיש און די פריש-געבאַקענע חלה פערשמעקט די שטוב. די שטוב איז שוין צוגעראַמט צום שבת; די פאַדלאָגע געוואַשען, מיט זאַמט בעשאָטען; די קופּערנע הענג-לייכטער בלישטשען אויף די ווענד; אויפ'ן קאָמאָד שטעהען שוין אויסגעשטעלט די פּיער פּאָר זילבערנע לייכטער, אָנגעשטעקט

מיט ליכט — צוגעגרייט צום ליכט־צינדען. דאס ווייבעל זיצט נעבען איהם. אין דער שטיל פרעגט רב שלמה ביי איהר, צו זי האט ניט קיין עגמת נפש פון די שטיף־קינדער? פערשעהמט ווערט זי און ענט־פערט, אז זי האט זיך חלילה ניט וואס צו קלאגען, — די קינדער ליע־בען איהר, און דער געשטארבענערס קינדער זיינען ביי איהר ווי איהרע אייגענע.

אויף דעם טיש ליגט ארויסגעווארפען דאס געלד, וואס דער סוחר האט פון וועג אהיים געבראכט. עס לעגט דאס ווייבעל דאס פאפיער־געלד צו פאפיער־געלד, און באלד ווערט די שטוב פרעהליך. עס קו־מען אהיים צו לויפען די אינגלאך פון חדר מיט די חומשים אונטער די ...עמס. אויף די ליפען ליגט נאך דער נגון פון מהפך פשטא, פון דעם מעביר־סדרה זיין. זיי גיבען דעם טאטען שלום־עליכם אב, קושען די האנד און שרייען „עסען".

פון דער אויבערשטער שטוב קומט אראב דער איידים, דער עלט־סטער טאכטער'ס מאן, וואס זיצט ביים שוועהר אויף קעסט. דער יונגער מאן גיט דעם שוועהר „שלום־עליכם" און דרעהט זיך איבער דער שטוב ארויף און אראב אין זיין זיידענער קאפאטקעלע, וואס ער טראגט אין דער היים (ער לערנט אויף א רב צו זיין!). די טאכטער שרה'לע, איז אביסעל ברוגז אויף'ן פאטער, וואס ער האט אזוי פריה באלד נאך דער מוטער'ס טויט, חתונה געהאט. אבער מיט דער שטיף־מאמע איז זי גאר קניפעל בקניפעל. באטש זי פערנעהמט די שטעלע פון דער מאמע, עליה השלום, דאך איז זי אויך א יונג ווייבעל ערשט נאך דער חתונה, האבען זיך דיביידע ווייבלאך באלד בעפריינדעט. זיצען צוזאמען, און חנה'לע איז נעהנטער צו דער שטיף־טאכטער, ווי צום מאן.

עס קומט אהיים עוזר'ל פון בית המדרש. דאס איז דער עלטסטער זוהן און דער חתן־בחור, אויסגעפוצט מיט דעם גאלדענעם זייגער, וואס ער האט פון דער כלה א מתנה געקראגען. ער גיט אויף דעם טאטען „שלום עליכם" און זעצט זיך ברוגז'דיג אוועק אין א ווינקעל. ער איז א משכיל שוין, לייענט די נייע לשון־קודש'דיגע ביכלאך און שפראכען קען ער (רב שלמה שטערט איהם ניט). דער בכור און דער רייכער חתן־בחור, נאהנט פאר דער חתונה — איז ער דער ערשטער אין דער היים און האלט זיך פון דערוויטענס פון אלעמען. נאר רב שלמה'ס

נחת איז חיים'ל, דאס פיערצעהן־יעהריג איינגעל, וואס קומט איצט אריין מיט די געקרייזטע פאה'לאך, מיט'ן גאָלדענעם זייגערעל, וואס ער האָט פון דעם טאַטען צו בר מצוה געקראָגען. דער עלוי איז שטעדטעל — עס קלינגט זיין גוט קעפעל אין דער וועלט, און דער רב אליין לערנט מיט איהם אַ בעזונדערען שיעור. דער אור התורה וועט זיך ווידער פון איהם אין דער משפחה אָנהויבען. שדכנים שלאָגען שוין רב שלמה'ס טהירען אָב — אַ שידוך פאר איהם. נור אַ הייגטוועל־טיגער איז רב שלמה, וויל ער ניט, עס איז נאָך צו פריה. דאָס איינגעל ווייסט, אז ער איז דער ליעבלינג פון פאָטער און געהט צום פאָטער צו מיט אַ גאַנץ אַנדער דרייסטיגקייט, ווי אלע אנדערע קינדער. דער טאַטע גיט איהם אַ קניפּ אין בעקעל אריין און פרעגט איהם עפּעס אין לערנען. אזוי האָט זיך די גאַנצע משפּחה צוזאמענגעקליבען דעם טאַטען מקבל פּנים צו זיין. אלע זיצען אין די ווינקעלאך און קוקען אויפ'ן פאָטער מיט געטרייער ליעבשאַפט, און קיינער דערוועגט זיך ניט קיין וואָרט אויסצורייִדען אין רב שלמה'ס געגענוואָרט.

אָבגעגעסען, אָבגעבענטשט, רופט ער די חדר־איינגלאך אריין, אייזיקלען און גדליה'ן, צעהן, עלף־יעהריגע איינגלאך, וואָס זעהען אויס ווי אַ צווילינג (קינדער האט רב שלמה געהאט פון יעדער עלטער, יעדעם יאָהר האָט געבראכט זיין פּרוכט). רב שלמה נעהמט אראָב פון דאָס געלד וואָס ליגט אויפ'ן טיש, וויקעלט אין פּאַפּירלאך איין און שיקט זיי איבער דער שטאָדט: דעם רב אַ פּאַפּירעל, דעם דיין רב לייבוש, דעם שוחט, דעם חזן און גלאַט אזוי אַ שעהנעם איד רב יצחק אליה'ס. נאָר דאָס פּאַפּיר־געלד לייגט מען אין דער שאַנק אריין, דאָס קליין־געלד אָבער איז ביי רב שלמה'ן אַ חזקה פרייטאָג צו צוטהיילען אָרימע לייט. אָנגעפילט די קעשענעס מיט קליין געלד, געהט רב שלמה אין געסעל ארוים. אין געסעל רעדט ער מיט קיינעם ניט. ער שטעלט זיך אין ערגעץ ניט אָב, כדי אַ נצרך זאָל זיך ניט שעהמען צו איהם צו צוגעהן, און ער בעט אין הארצען דעם רבונו של עולם, ער זאָל איהם צו שיקען אידען נצרכים, וואָס דארפען אויף שבת. עס ווייסט שוין דאָס געסעל צו וואָס רב שלמה געהט דאָ, און קיינער וויל איהם ניט שטערען אין זיין גאַנג, מען מיידט איהם אויס דעם וועג. ער פערקריכט אין די קרומע געסלאך, און יעדעס מאָל קומט אַן אַנדער איד צו צו איהם, רופט איהם אין אַ ווינקעל אריין און רוימט

איהם א סוד אריין... רב שלמה נעהט אין איינינע שטיבער אריין צו קראנקע אידען. קיינער ווייסט ניט פון זייער נויטה, נאר ער אליין— דאס איז ביי איהם „צדקה בסתר“, און פאר דער גרעסטער מצוה האלט ער עס.

אויסגעליידיגט די קעשענעס, קעהרט זיך רב שלמה אום אהיים מיט א הארץ פול נחת און דאנקט דעם רבונו של עולם, וואס ער האט איהם אויסגעקליבען פאר זיין קאסיר, און אז ניט ער זאל, חלילה, דארפען צו אן אנדערען אנקומען. ווארים דאס גאנצע פערמעגענס זיינס, האלט רב שלמה, איז איהם פון גאט איבערגעגעבען נאר, כדי ער זאל דערמיט גוטס טהאן. ער איז גאט'ס נאמן — זאגט ער זיך — און ווען ער וועט, חלילה, ניט גוט פיהרען, וועט גאט פון איהם דאס פערמעגען אבנעהמען און אן אנדערען פאר זיין נאמן מאכען. טראכטענדיג זיך אזוי, קומט ער צוריק מיט אינערליכער צופריעדענקייט אין שטוב אריין. אין דער קיך הערט ער שוין דאס קוויטשען פון די קינדער, ווי זיי שרייען ביים וואשען די קעפלאך אויף שבת. און ליעב האט רב שלמה די קינדער זיינע, געהט ער אין דער קינדער־שטוב אריין. ביי פיער וואש־שיסלען שטעהען די דיענסט־מיידלאך און וואשען די קעפ פון די קינדער אויף שבת. חנה'לע שטעהט ביים קאמאד און נעהמט ארויס וועש. עס שרייען די יונגען פון הינטער די שיסלען ארויס, זיי רייסען די אבגעצוואגענע קעפלאך פון אונטער דעם קאם ארויס. טהייל זיינען שוין אבגעצוואגענע, אויסגעקעמטע, שטעהען זיי האלב נאקעט און ווילען ניט קריכען אין די פרישע העמדלאך אריין. א צופריעדענער שמייכעל ווייזט זיך אויף רב שלמה'ס ליפען. די קינדער דערזעהען דעם פאטער און שטילען זיך באלד איין. ער פאטשט א קינד איבער דעם נאקעטען לייב און געהט א צופריעדענער פון דער קינדער־שטוב ארויס. דאס ווייבעל ברייננט איהם באלד פרישע וועש אריין, גרייט איהם אן צום וואשען, נעהמט די שבת'דיגע מלבושים ארויס, און רב שלמה הויבט זיך אן אליין צו צוגרייטען צום שבת.

אין עס־שטוב איז שוין אלץ צוגעגרייט צום שבת. דער לאנגער טיש איז אויסגעצויגען, די ווייסע שבת־צוועל און די פיער פאר זיל־

בערנע לייכטער אויפ'ן טיש. פיעל ליכט איז ביי רב שלמה'ן צום שבת געווען — „וואס מעהר ליכט, אלץ מעהר פרנסה" — און די חלות צוגעדעקט מיט דעם נייעם חלה־צוועלעכעל, וואס חנה'לע האט געמאכט כלה־ווייז. דאס אלטע חלה־צוועלעכעל, — נעבע'ס עליה השלום — האט רב שלמה בעהאלטען, און קיינמאל ווערט עס ניט בענוצט כדי עס זאל ניט דער יונגער ווייבעל קיין צער אנטהאן... אויסגעלעגט פאר יעדען קינד זיין זילבערען פאר גאפעל־מעסער. געווען איז ביי רב שלמה'ן דאפעלט געפעס: צינענס אויף אין דער וואכען, זילבערנס אויף שבת — אזוי איז עס נאך פון נעבעס צייטען אן (א גרויסע בעל־הבית'טע געווען).

צונויפגעזאמעלט האט זיך אין עס־שטוב דאס גאנצע הויז־געזינד. די אינגלאך אבגעוואשען, אויסגעקעמט, אין די נייע שבת'דיגע קאפאטעלאך אנגעטהאן. די מיידלאך מיט קורצע צעפלאך פערפלאכטען, אין נייע קארטונענע קליידלאך אנגעטהאן. פון אויבען קומט אראב דער איידים אין דער אטלאסנער קאפאטע, אין דעם שטריימעל. א מתנגד איז רב שלמה. אין דעם פשוט'ן בית־המדרש דאווענט ער, און זיין איידים, כאטש א חסיד, דאווענט אין איינעם מיט'ן שוועהר אין בית־המדרש. עס קומט אריין פון זיין צימער דער חתן־בחור, אין דער שעהנער עלעגאנטער קאפאטע. ארויסגעוויזען האט ביי דער קאפאטע יחזקאל, דער הויז־שניידער, אלע זיינע קונצען, ווארים דאס בחור'ל האט זיך ליעב געהאט צו פוצען, ווי א מיידעל. א מינוט האט רב שלמה ארומגענומען זיין גאנץ הויז־געזינד מיט זיין בליק, א שמייכעל אין דער בארד געגעבען, הנאה געהאט. די אינגלאך האבען די סדורים אין די הענד גענומען און געגאנגען אין בית־המדרש אריין דאוונען. און ווער עס האט אין געסעל געזעהן, ווי רב שלמה געהט מיט דעם איידים און די קינדער, אויסגעפוצטע, געוואשענע, און די אורחים הינטער איהם, אין בית־המדרש אריין — האט איהם יעדער אין הארץ געבענשט, הנאה געהאט און גליקליך געווען.

אז די מאנספערשוינען זיינען אוועק, איז חנה'לע געבליבען אליין מיט די צוויי קליינע יתומה'לאך פון זעקס, זיעבען יאהר ביים טיש זיצען. די עלטערע טאכטער איז צו זיך אין שטוב געגאנגען, די שבת־ליכט אנצינדען. חנה'לע האט זיך צום ליכט־צינדען אנגעטהאן איהר נייע שבת'דיגע הויב מיט דעם ציהרונג בעפוצט, און דאס שבת'דיגע

זיידענע קאפטענדעל, אין וועלכער זי איז צו דער חופה געגאנגנען, בע־האפטען מיט די טהייערע זיידענע שפיצען, וואס דער מאן האט איהר פון לייפציגער יריד געבראכט. די פעריל האט זי נישט געוואלט אנ־טאהן — עס איז געוועזן פון דער פריהערדיגער ווייב, האט זי נישט גע־וואלט די קינדער קיין פערדרוס אנטהאן. אבער געפעלען האט זי גע־וואלט היינט דעם מאן. האט זי זיך מיט דער נייער בראש און גאלדער־נער קייט אויסגעפוצט. שטעהט זיך ביי דעם שבת'דיג געדעקטען טיש, ווי א יונגע אידישע פרינצעסין, צינדט די ליכט אן און הויבט אויף איהרע איידעלע ווייסע הענד, וועלכע זיינען ווי שעהנע איידעלע פרוכטען אויסגעוואקסען, און פערשטעלט זיך מיט זיי איהר געזיכט. די תחינה ליגט פאר איהר, נאר קיין ווארט זאגט זי. הייסע, שטילע טרעהרען רינען איהר איבער דעם פנים. צו וויינען האט זי פיעל. נים, חלילה, איבער איהר מזל, וואס זי האט געמוזט מיט אן אלמן חתונה הא־בען. זי האט דעם מאן גאנץ ליעב. פון א שעהן אידיש הויז קומט זי ארויס. אין דערהיים ביים טאטעשי האט מען זיך געפיהרט פיין, מענשליך. אבער ארעם איז ער געווען, און איינציגע דערוואקסענע טעכ־טער אין שטוב. תשעה באב איז זי אין דער היים געווען ווען זי איז פאר דעם אלמן א כלה געווארען. אין שטאדט האט געקאכט: „רב שמואל גראסגליק'ס טאכטער נעהמט אן אלמן מיט זיעבען קינדער. וועה, צו וואס מען האט דערלעבט!" געוואוסט האט זי, אז אין דער היים איז שלעכט. דאס שניט־געשעפט, וואס איז איבערגעגאנגען פון פאטער צום זוהן און איז אזוי אלט געווען, ווי די שטאדט איז אלט — איז פערמאכט געווארען. דער פאטער האט באנקראטירט. און כאטש זי איז קוים נייצעהן יאהר אלט געווען — אבער די עלטסטע אין שטוב, און דער חתן איז רייך — רב שלמה נגיד פון שערעץ. דעם טאטען האט ער געעפענט צוריק דאס געשעפט, אין דער שטיל אויך אויף אויס־שטייער און חתונה־הוצאות געגעבען און נאך אויף חתן־מתנות פאר זיך אונטערגעשטעקט. צו בעדויערען האט זי איהר מזל נים. די שטיף־קינדער בעהאנדלען זי גוט; איידעלע קינדער, אונטער א מוטער'ס געטרייע האנד, אונטער דעם פאטער'ס שטרענגען בליק אויפגעצויגען געווארען, האבען זיי זיך באלד צו איהר צוגעוועהנט. די איינגערע קינ־דער האבען זי ליעב ווי דאס לעבען. די איינגעלאך נאך אביסעלע פרעמד, זיי טרויערען אין דער שטיל נאך דער מוטער און האבען נים

ליעב צו זעהן, אז דער פֿאָטער איז צו'איהר גוט. דערפֿאַר מיידט זי אוים אין די קינדער'ס געגענוואַרט צו ריידען מיט'ן מאַן ליעבע־רייד, מיט דער עלטסטער טאָכטער לעבט זי גוט, איז זיך מיט איהר מישב אין שטוביגע זאַכען און טהיילט מיט איהר די מוטערליכקייט צו די אינגערע קינדער. נור פֿאַר דעם מאַן איז זי פֿרעמד. זי האָט איהם ליעב פֿון דער ערשטער מינוט אָן, ווי זי האָט איהם געזעהן: אַזאַ שטאַרקער און אַ זיכערער; מען קאָן זיך אויף איהם פֿערלאָזען! און ווען מען האָט זי צו דער חופה געפֿיהרט און דערנאָך זיי געלאָזט אַליין, איז ער צוגעגאַנגען צו איהר און האָט גערעדט צו איהר. איהר האַרץ האָט אַזוי געקלאַפּט אין דער שטיל, געציטערט האָט זי אין זיינע אָרעמס. ליעב האָט זי איהם און מורא האָט זי פֿאַר איהם, און ווייס נים צי זי טהוט גוט. זי וויל איהם געפֿעלען זיין, נאַר אַלץ, וואָס זי טהוט קומט אַרוים קאַפּויר. זי קען איהם נאָך ניט און ווייס ניט, וואָס עס געפֿעלט איהם. זי ווייסט ניט, ווי אַזוי יענע איז געווען. נור אַזוי טהאָן ווי יענע, וויל זי ניט — זי וויל זיך אַליין פֿיהרען, אויף איהר שטייגער. נור איהר דוכט זיך, אַז ער שטעקט נאָך אין יענערס אָרעמס און זי וויל איהם צונעהמען צו זיך. אָ, זי וואָלט איהם שוין געפֿעלען, ווען זיי וואָלטען נור געווען אַליין. ווען זי וואָלט געהאַט מיט איהם איין היים, איין שטיבעל, כאָטש אַ קליין שטיבעל, נאַר אַליין. די קינדער רייסען איהם אוועק, מאַכען איהם פֿרעמד, שליסען איהם אין די אָרעמס פֿון דער טויטער... און זי וויינט דאַרויף, וואָס איהר איז ניט בעשערט צו האָבען דעם מאַן אַליין, ווי יעדעס אָרעם מיידעל האָט. נור באַלד דערמאָנט זי זיך אָן די קליינע קינדער, אָן די מיידלאַך, וואָס זיצען ביים טיש, אָן די יתומות. וואָס זיינען זיי שולדיג, אַז זייער מוטער איז טויט?

און די קינדער זיינען שוין צו איהר צוגעגאַנגען. זיי האָבען געזעהן, אַז די „מומע" וויינט — האָבען זיי אָנגעהויבען זי צו רייסען ביים קלייד און אוועקנעהמען די הענד פֿון געזיכט. „מומע, וויין ניט" — האָבען זי די קינדער געבעטען. זי האָט זיי געקושט און צוגעדריקט וואַרים צו איהר האַרץ, אויסגעווישט זיך די טרעהרען און עפּעס אַן אינערליך צופֿריעדענקייט, אַ פֿרייד האָט זי געפֿיהלט דאַרויף, וואָס זי האָט אַזאַ שטאַרקען מאַן און אַ בכבוד'ן מענש, דעם שעהנסטען איד פֿון שטאָדט. און זי איז שטאָלץ געווען אויף איהר גליק, און אַלץ ליעב גע־

קראַגנען — אַלץ, וואָס קומט פון איהם און וואָס עס געפינט זיך אין זיין שטוב. אפילו די פרעמדע זאַכען, וואָס זיינען איהר ביז איצט פרעמד געוועזן: די זילבערנע לייכטער, די שענק, די זשיראַנדאָלען. דאָס זילבערן געפעס, וואָס איז איהר ביז איצט פרעמד און ווייט גע־וועזן, ווייל ניט זי האָט איינגעשאָפט דאָס בעל־הבית׳ישקייט איז איהר מיט אַמאָל ליעב געוואָרען: א י ה ר ס איז עס, און זי האָט זיך דער־פיהלט די בעל־הבית׳טע פון דער שטוב.

זי האָט געוואָלט דעם מאַן געפעלען ווערען. זי האָט זיך אין שטוב ארומגעקוקט צו איז אַלץ אזוי צוגעגרייט, ווי ער האָט עס ליעב. זי האָט בעמערקט דעם צוגעשטעלטען טיש פאר די אורחים מיט די וואָ־כעדיגע מעשענע לייכטער און מיט די ברענענדיגע ליכט אין זיי. און געוועהנט איז זי געוועזן פון דער היים אויס, אז אַלץ זאָל זיין שעהן, יעדע זאַך אויף איהר אָרט, און עס האָט איהר געשטערט אָט דאָס וואָכעדיגע, וואָס רייסט זיך אריין אין איהר שבת אריין. זי האָט ניט פיינט געהאט די אורחים, נור זיי מיט זייערע שמוציגע קאָ־פאָטעס, דאָ ביים דעם הערליך געדעקטען טיש... פאר ליכט־צינדען איז עס נאָך געוועזן, האָט זי געהייסען די דיענסטען גרייטען פאר די אורחים א בעזונדער טיש אין קיך און ארויפשטעלען די מעשענע לייכטער מיט דעם וואָכעדיגען געפעס, כדי אז זי מיט דעם מאַן און די קינדער זאָלען זיין ביי דעם טיש אליין. זי האָט געמיינט, אז עס וועט איהם געפעלען. דער טיש איז אזוי שעהן, שבת׳דיג!

עס איז אראָבגעקומען די עלטערע טאָכטער פון דער הויך, אויך שבת׳דיג אָנגעטהאָן, מיט איהר ציהרונג בעפוצט. זי האָט געזעהן דעם בעזונדערען טיש, וואָס איז אין דער קיך געגרייט געוועזן, און איהרע האָבען פערדראָסען די נייע מאָדעס, וואָס מען פיהרט דאַ איין נאָך איהר מוטער׳ס טויט. נאָר דער „מומען" זאָגען עס האָט זי ניט געוואָלט. זי האָט געוואַרט ביז דער פאָטער וועט קומען אהיים פון שוהל און כאָטש זי האָט די „מומע" ליעב געהאַט, און זיך גוט פערטראָגען מיט איהר, האָט זי דאָך אין הארצען נקמה געוואָלט דערלעבען אַן איהר דערפאַר, וועס זי פערנעהמט דער מוטער׳ס אָרט. זי האָט געוואוסט, אז דעם

פאַטער וועט פערדריסען דאַס גרויסארטיגקייט, וואָס דאָס ווייבעל פיהרט איין אין דער היים. דאָס ווייבעל האָט זיך געוואָלט מיט דער טאכטער אפילו מישב זיין, האט זי אבער געוואוסט, אז א טאכטער׳ס הארץ איז שטענדיג אַנגעקניפּט אָן דער מוטער... און איבריגענס איז זי די בעל־הבית׳טע אין דער שטוב און טהוט וואס איהר געפעלט.

דערוויל איז דער שבת אַנגעקומען מיט רוהיגע טריט. איבער׳ן הימעל האָט זיך די טונקעלע נאכט אויסגעשפּרייט, ווי אַ שווארץ, זיידען טוך מיט שטערען בענייהט. דאָס שטעדטעל האָט זיך אין טונקעלע שאטען געהילט, די געוועלבער זיינען געוועזן פּערמאכט, די שבת־ליכטלאך פון די פענסטער ארויסגעקוקט. און אַ שבת־יום־טוב׳דיגקייט איז איבער׳ן שטעדטעל ווי אַ זאנפטער שלאָף געפאַלען. אידען געהען שוין פון דאוונען אהיים. רב שלמה מיט דעם איידים און קינדער, מיט די יונגען — זיינע מענשען און א פּעקעל אורחים הינטער איהם. רוהיג, מיט שבת׳דיגע טריט, טרעט רב שלמה און מאַכט זיך מיט דער האנד די שווארצע געדיכטע בארד גלייך, פערשפּרייט זי איבער זיין ווייס־געפּרעסט העמד, איבער זיין שווארצען זיידענעם ראַק, און דאָס אידישקייט שמעקט אראָב פון איהם. ער קוקט אויף די אָרימע שטעדטעלשע גוים, וועלכע דרעהען זיך האלב שיכור אין געסעל ארום, אין זייערע וואָכעדיגע קליידער, און בעדויערט זיי פון טיעפען הארצען, וואָס דער רבונו של עולם האָט מיט זיי דעם חסד ניט געטהאָן און זיי דעם שבת ניט געגעבען. עס בעט דער איד און ווינשט פון גאנצען הארצען, אז משיח זאָל קומען, די וועלט זאָל ווערען אויסגעלייזט, און אַלע גוים פון דער וועלט זאָלען אָננעהמען אידישקייט.

אריינגעקומען אין שטוב, געזאָגט גוט־שבת. מיט אַ שטילען רוהיגען שמייכעל וואָס שיינט איבער׳ן פּנים פון אַ פול הארץ מיט פרייד, בעגעגענט חנה׳לע זיין גוט־שבת און ענטפערט אב אין דער שטיל: „גוט־שבת, גוט יאָהר״. רב שלמה דערפיהלט אין איהר טאָן און אין איהר מינע דאָס וואָרימקייט פון איהר הארץ, וואָס ליגט ווי א ליכט אויסגעגאסען איבער איהר גאנץ געשטאלט, און מיט א הארץ פול פרייד בעגריסט ער די שבת׳דיגע מלאכים, וואָס קומען מיט איהם אין שטוב אריין. ער קוקט אויף דעם ווייס־געדעקטען טיש, אויף די זילבערנע לייכטער און דאנקט דעם רבונו של עולם פאר אלץ, וואָס ער טהוט מיט איהם. און אַ גרויס שטאָלצקייט פילט איהם אָן, אַ שטאָלצקייט

אויף זיין אידישקייט, אויף גאט און אויף דער תורה, וואס ער האט די אידען געגעבען. ווי א קעניג פיהלט ער זיך אין זיין היים. אוועק איז דער גלות, חורבן ירושלים איז קיינמאל ניט געווען, און בבל און רוים האבען קיינמאל ניט עקזיסטירט. און ווי א נצחון־ליעד איבער זיינע אייביגע שונאים, די גריכען מיט די רוימער, ווי ער וואלט ערשט פון בית־המקדש צוריקגעקומען, און דא איז זיין ירושלים, זינגט ער „שלום־עליכם מלאכי השרת״.

אבער פלוצלונג דערזעהט ער דעם גערעקטען טיש אין קיך פאר די אורחים. א צער דריקט זיין הארץ, וואס זיין שבת ווערט פערשטערט. ער ווייסט וואס דאס איז, און האלט זיך איין מיט אלע מעגליכקייטען ניט צו צושטערען זיין שבת. ער זעהט ווי די אורחים זעצען זיך שוין אוים אין קיך ביים טיש און דער צער אין הארץ ווערט נאך גרעסער. פערשעהמט ווערט ער פאר זיך. „אן אורח איז געגליכען צום רבונו של עולם; אז דו ביזט מכבד אן אורח, איז ווי דו וואלסט דעם רבונו של עולם מכבד געווען״, — דערמאנט ער זיך, וואס דער גאסטינינער רבי האט איהם אמאל געזאגט. און ווער איז ער דען, וואס ער זעצט זיך ביי זיין שעהנעם טיש, און דעם רבונו של עולם לאזט ער אין דער קיך? אבער שבת איז עס. קיין איין ווארט רעדט ער ניט, געהט צו צום טיש, נעהמט אראב די פלאש וויין מיט דעם כוס פון זיין טיש, טראגט עס אין דער קיך אריין און זעצט זיך אוועק ביי די אורחים. באלד האבען זיך אלע אויפגעהויבען פון טיש און זיינען נאכגעגאנגען דעם פאטער אין קיך אריין. קיינער האט ניט דערוועגט זיך קיין ווארט צו רעדען, ניט צו פרעגען. די אורחים האבען באלד צווישען זיך ארט געמאכט. מען האט אנגעהויבען איבערטראגען אין קיך אריין די שטוהלען, די טעלער און לעפעל. אלע האבען זיך אין קיך אויסגעזעצט ביים ארים־גערעקטען טיש, מיט די מעשענע לייכטער, און די גרויסע זילבערנע לייכטער האבען זיך פערשעהמט און איינזאם געברענט אין דער גרויסער שטוב.

דאס ווייבעל איז פערשעהמט געווארען. רויט און בלאס איז זי דעם גאנצען אבענד געווען, און ניט איין מאל זיך טועה געווען ביים טהיילען. דער עולם איז געזעסען שטיל, נור באלד האט זיי רב שלמה בערוהיגט מיט זיינע בליקען. נאך דעם קדוש, ביי די פיש, האט ער אנגעהויבען פריינדליך צו רעדען מיט די אורחים. מיט די קינדער און

געשמייכעלט ליעבליך צו דער ווייבעל און גערעדט צו איהר, גלייך ווי עס וואָלט גאָר ניט געווען פאָרגעקומען. און געשפּיעלט האָט ער זיך מיט די קינדער, געגלעט די מיידלאך איבער די קעפּלאך און געפרעגט די אינגלאך עפּעס פון לערנען. באלד האָט מען אָנגעהויבען זמירות צו זינגען און אַלע האָבען פערגעסען, אז זיי זיצען אין דער קיך. אַלע זייי נען צוריק פרעהליך געוואָרען, בערוהיגט זיך, און דער שבת איז זיך געגאַנגען מיט זיין געוועהנליכען יום־טוב׳דיגען גאַנג.

נור דאָס ווייבעל אַליין איז געזעסען אַ טרויעריגע. און וויפיעל רב שלמה האָט זיך בעמיהט זי צו בערוהיגען מיט די בליקען און מיט גוטע ווערטער, האָט עס ניט געהאָלפען. זי איז געזעסען אַ טרויעריגע און האָט רוהיג געטהיילט ביים טיש.

אז זיי זיינען צו זיך אין צימער אריינגעקומען, איז רב שלמה צוגעגאַנגען צו דער ווייבעל, האָט זי געגלעט איבער׳ן קאָפּ און געזאָגט אזוי:

— ביזט פערשעהמט געוואָרען, חנה׳לע. אָבער וואָס האָב איך געזאָלט טהאָן? אז דו ביזט מכבד אַן אורח, איז ווי דו וואָלסט מכבד געווען דעם רבונו של עולם. און ווער, וואָלסטו געוואָלט, זאָל ליעבער פערשעהמט ווערען: דו, צו דער רבונו של עולם?

זי האָט אין דער שטיל דעם קאָפּ צו דר׳ערד געבויגען און געזאָגט מיט אונטערטהעניגקייט און מיט אַ בעוויינטער שטימע:

— איך ווייס ניט, ווי אזוי איך זאָל זיך פיהרען. לערן מיך, שלמה, לערן מיך, איך וועל דיר פאָלגען.

און זי האָט גענומען זיינע הענד און האָט זיי אין דער שטיל געקושט.

II

רב שלמה׳ס יחוס.

אויף אַן אַלט חומש, וואָס אַן עלטער זיידע האָט איבערגעלאָזט, ציהט זיך אוועק אַ יחוס־בריעף פון רב שלמה׳ס משפחה. לויט דער אַלטקייט פון דער משפחה דערגרייכט דער יחוס־בריעף ניט זעהר ווייט. אַן עלטער־זיידע, דער מחבר פון דעם ספר „אור ישראל", האָט אין שנת תקל״ז אין דער שטעדטעל שערעץ, וואָס איז במדינת גרוס־פּוילען,

פערשריבען, אז ז׳ כסליו איז ביי איהם געבוירען געווארען א זוהן אליקום געציל. דער יחוס־בריוו ציהט זיך ביז צום ,,נודע ביהודה״. און דער ,,נודע ביהודה״ — ווי מען ווייסט — רעכענט אוים אין דער הקדמה צו זיין ספר זיין יחוס ביז צו דוד המלך, — אזוי איז רב שלמה און אזוי זיינען רב שלמה׳ס קינדער איבערציינגט און גלויבען באמונה שלמה, אז זיי קומען ארוים פון דוד המלך.

א לאנגע צייט האט די משפחה פערנומען אין דאס שטעדטעל די שטעלע פון א רב, וואס האט קיין שכירות ניט גענומען פאר רבנות. דער רב איז אייגנציייטיג געווען א סוחר, און דאס איז אזוי איבערגע־גאנגען פון די טאטעס צו די זיהן. אז א רב איז עלטער געווארען און געפיהלט, אז ער האלט ביים שטארבען, האט ער נאך ביי זיין לעבען בעשטימט איינעם פון זיינע זיהן, וועלכער איז ראוי געווען דערצו, פאר א ממלא מקומו, און אליין איז ער אוועקגעפאהרען קיין ירושלים שטארבען און דער זוהן האט זיך מתחיב געווען צו צאהלען דעם פאטער וואכען־געלד אזוי לאנג ווי ער וועט לעבען. די שטאדט האט געמאכט א גרויסען מאהלצייט דעם טאג, איידער דער רב איז פון דער שטאדט ,,ארויסגעגאנגען״ קיין ירושלים. אויף דעם מאהלצייט האט מען דעם אלטען רב געוואונשען מזל־טוב, וואס זיין זוהן איז ממלא מקומו, און צומארגענס אין דער פריה האט דאס גאנצע שטעדטעל ארויסבעלייט דעם רב מיט דער רבי׳צען אין וועג אריין. און דער רב איז ארויסגע־גאנגען צו־פוס פון שטעדטעל, כדי עס זאל הייסען, אז ער איז ,,עולה רגל״.

פיעלע רבנים פון דער משפחה זיינען אנגעקומען קיין ירושלים און ליגען אויפ׳ן הר הזיתים, וואס איז געגענאיבער דעם הר הבית. נאר פיעל רבנים פון דער משפחה זיינען אין יענע אומרוהיגע צייטען, ווען די מלכים האבען געפיהרט צווישען זיך מלחמות, פערלארען געווארען אויפ׳ן וועג. מען ווייסט ניט, וואו זיי זיינען אהינגעקומען, און זיי־ערע ביינער זיינען פערשפרייט אויף די בית־עולמים פון אלע שטעדט, וואס ליגען אויף דעם וועג צווישען דער שטעדטעל שערעץ און ירושלים. זיי זיינען געשטארבען אויפ׳ן וועג און האבען ניט די זכיה געהאט צו טרעטען אויף דער הייליגער ערד.

אזוי האט זיך געצויגען א לאנגע שנור פון דורות רבנים, ביז דאס ,,אומגליק״ איז געקומען. דאס אומגליק איז געווען, אז דער ממלא

מקומו פון דעם בעריהמטען „אור ישראל׳׳, טאקע דער אליקום געציל, הנ״ל, וואָס איז געווען אן עלוי, א פייערדיגע קאָפּ געהאט און די וועלט האָט געשמ׳ט מיט איהם, האָט פּלוצלונג מעגן געווען זיין ווייב מיט די קינדער, פערלאזען דעם בית־המדרש מיט די ספרים און איז אנטלאָפען קיין בערלין, וואָס איז דענסטמאָל געווען א מקום טומאה, רחמנא לצלן, ווארים דער דעסער האט דארט דעמאלט געלעבט, און ער איז ארויסגעגאנגען לתרבות רעה.

פון דעמאָלט אָן איז די שנור פון רבנים־סוחרים געוואָרען איבערגעריסען. די קינדער פון דעם מומר זיינען געוואָרען איידימס איז פרעמדע שטעדט, האָבען פערלאָזט דעם כסא רבנות און זיך גענומען צום האנדעל. רב שלמה׳ס פאָטער האָט אפילו יאָ דערגרייכט צו זיין א שוחט, אבער ווייטער איז עס ניט געגאנגען. מען האט איהם אויך די שטעלע געגעבען נאר צוליעב זיין יחוס. דער „אור התורה׳׳ איז אָבגענומען געוואָרען פון זיי, און קיין סוחרים זיינען זיי אויך ניט געווען קיין גרויסע. און מחמת דעם פאָטער׳ס שפל׳קייט האָט מען באלד אויף זייער יחוס פערגעסען. אויף רב שלמה׳ן פלעגט מען אויך היינט נאך זאגען אין דער שטיל, אז ער איז אין דער יוגענד געווען א קאלבען־טרעגער, נאָר רב שלמה פלעגט זיך דערמיט נים שעהמען. אדרבא, נאָך ביז היינט, אויף יעדען פסח צום סדר, אז די קינדער זיצען ארום טיש און ער קוקט אויף דעם שעהן געדעקטען טיש, דערצעהלט ער פאר זיינע בני־בית דעם נס, וואָס דער רבונו של עולם האָט מיט איהם אמאָל געטהאָן, ווי אזוי ער איז געקומען צו זיינע עשירות. ווארים, פלעגט ער זאָגען, אז פסח צום סדר דארף א איד דערצעהלען ניט נאָר די נסים, וואָס דער רבונו של עולם האָט געטהאָן מיט די אידען אין מצרים, נאָר מען דארף אויך דערצעהלען די נסים, וואָס דער רבונו של עולם טהוט מיט יעדען איד בעזונדער.

און דערצעהלען פלעגט ער אזוי:

„מיט אזוי פיעל און אזוי פיעל יאָהרען צוריק, ווען איך בין נאָך געווען א יונגער מאַן, נאָך דער חתונה, האָט דער רבונו של עולם מיט מיר געטהאָן א נס. איך האָב דעמאָלט געהאנדעלט מיט קאָרן מיט א יונגען מאַן בשותפות. האָט מען זיך אָבגערעכענט דעם שבת צו־נאַכט, וואס פאר פסח, און מיר איז גאר ניט ארויסגעקומען. ביי מיר איז נאָר געבליבען די פינף גראָשען, וואָס אייער מוטער נעבע האָט איבעריג

געהאט פון פרייטאָגדיגען שבת מאָכען. און דאָ איז געווען דריי טעג פאַר יום טוב, אין שטוב איז גאָר נישטאָ, און אן אורח אויף יום־טוב בין איך אויך געוועהנט אהיים צו נעהמען. גאָר איך האָב מיר גאָר ניט ניט געמאַכט דערפון, איך האָב זיך פערלאָזט אויף דעם רבונו של עולם אז ער וועט מיך ניט פערלאָזען. צומאָרגענס אין דער פריה, איז געווען א יאהר־מארק, זונטאג. איך בין געגאַנגען דאווגען און קומענדיג צוריק האָב איך זיך געוואשען צו די פּאָר זעמעל, וואָס די מאמע האָט געקויפט, פערביסען, אָבגעבענטשט און געה ארויס אין גאס אריין און זאָג מיר: „רבונו של עולם! דער שותף האָט מיך פערלאָזען, און קיין געלד האָב איך ניט — וויל איך דיר צונעהמען פאַר א שותף. איך וועל אריינלייגען מיין ארבייט, דו — דיין ישועה, און וואָס מיר וועלען פערדיענען, וועלען מיר זיך טהיילען". קיין גראָשען אין קעשענע האָב איך ניט געהאט, אָבער דעם בטחון האָט איך ניט פערלאָרען. איך האָב געוואוסט, אז דער רבונו של עולם וויל מיר העלפען און זאָג מיר: „דאָס ערשטע בעסטע, וואָס איך וועל טרעפען — דאָס קויף איך אָהן א גראָשען". טרעף איך אָן א פּויער וואָס טראָגט אויפ'ן אַקסעל א קעלבעל. צוויי רובל וויל ער דערפאַר. איך גיב איהם נור צעהן גילדען; דינגט ער זיך: נאָך צוויי גילדען — און איך נעהם דאָס קעלבעל אויף דער פּלייצע און שעהם זיך גאָר ניט, — כאָטש איך בין דעמאָלט געווען אן אנגעזעהנער יונגער מאַן פון א שעהנער משפחה און ערשט נאָך דער חתונה, און אַלע האָבען מיר געקענט — און געה דרייסט, כאָטש די שטאָדט קוקט מיר נאָך. איך האָב א שותף דעם רבונו של עולם און א ווייב מיט קינדער פרנסה צו געבען. טראָג איך דאָס קעלבעל פאַרביי לייבוש מלוה'ס טהיר. „באָרג מיר דארויף דריי קערבלעך!" באָרגט ער מיר דריי רובל. בעצאָהלט דעם פּויער און ארויס אין גאס ווייטער האנדלען. א זעקעל תבואה, ארבעס, א פעל — איך האָב גאָר ניט געקוקט: אַלץ, וואָס האָט זיך מיר געטראָפען האָב איך געקויפט. און דער רבונו של עולם האָט מיר טאַקע געהאָלפען. ערב פּסח האָב איך געמאַכט מיט איהם א חשבון, זיין חלק ריוח האָב איך איהם אָבגעגעבען ביז צו א גראָשען, צוטהיילט ארימע לייט, און איך מיט דער מאַמען האָבען אָנגעגרייט א שעהנעם פּסח, און אן אורח אהיים גענומען. מיר האָבען געהאט א פרעהליכען יום־טוב און עס איז איבערגעבליבען א פּאָר קערבלעך אויף נאָך יום־טוב אויך. נאָך יום־טוב

האָב איך איהם געזאָגט, דעם רבונו של עולם: שותפות מאַכען מיט דיר קאָן איך ניט; איך האָב אַ ווייב מיט קינדער און דאַרף זעהן צו זאָרגען פאר זיי אויף אַ תכלית. נאָר ווי ווייט איך וועל קאָנען, ווי ווייט דו וועסט מיר העלפען — מיר זיינען דאָך אידען... און האָב זיך ארויסגעלאָזט אין דאָרף אריין צום שרה מיט אַ פּאָר רובעל און געארבייט... און קיינמאָל האָב איך מיט'ן שרה קיין קוויטעל אונטער־געשריבען און דער רבונו של עולם האָט נאָך מיר קיינמאָל, חלילה, ניט געבראָכט צו דעם, אז איך זאָל דארפען מיין וואָרט ברעכען, אפילו עס האָט געהאַלטען אונגליקליך צו ווערען. און פון דעמאָלט אָן לעב איך, און מיר האָבען זיך ניט צו קלאָגען, און איך האָף און גלויב, ער וועט אונז ווייטער אויך ניט פערלאָזען".

היינט, אז עוזר'ל דער זוהן און די טאָכטער הערען וואָס דער פאָטער דערצעהלט, רויטלען זיי זיך ביים טיש און בויגען די קעפּ צו דר'ערד, און עס איז זיי אונאַנגענעהם, וואָס ד'ער פאָטער דערצעהלט ווי ער האָט אַמאָל אַ קעלבעל געטראָגען. אָבער רב שלמה איז שמאָלץ דערמיט און איז גרייט אפילו היינט, ווען עס זאָל איהם חלילה טרעפען אַן אונגליק און ער וואָלט זיין געלד פערלאָרען, וואָלט ער אפילו איין מינוט ניט געקלעהרט און צוריק אָנגעהויבען אויפ'ס ניי און קעלבלעך געשלעפּט.

אזוי האָט רב שלמה אויסגעפיהרט זיין וועלט מיט דעם כח פון בטחון, וואָס ער האָט געהאַט. עס זיינען נאָך געווען יענע צייטען, ווען די יאַהר־מערק זיינען פול געווען מיט פּויערים און פוהרען: „גע־שעפטען" האָבען זיך אין די גאַסען געוואַלגערט; דער פריצ'ל האָט ניט געוואוסט פון דער שטאָדט און געדאַרפט האָבען דעם אידען. רב שלמה'ס עהרליכקייט האָט אין דער וועלט געקלונגען. קיינמאָל קיין קוויטעל ניט אונטערגעשריבען, און אפילו אויף „ברוי" קיין שבועה ניט געגעבען. און עס האָט זיך שוין אמאָל געטראָפען, אז רב שלמה האָט געלאָזט פערפאַלען געהן אַ פערמעגען ביי אַ שותף נאָר דערפאַר, וואָס בית־דין האָט איהם צוגע'פסק'ענט אַ שבועה. די שבועה איז געווען אַ ברי; די וועלט האָט געוואוסט, אז ער האָט רעכט, גור שווע־רען האָט ער ניט געוואָלט און פערפאַלען געלאָזט: „דער רבונו של עולם וועט מיר ממלא זיין" — האָט ער געזאָגט. און אזוי איז געווען אין „הויף" אָנגעזעהן, די שררות האָבען איהם בעהאַנדעלט ווי זייערס

א גלייכען, א שטאלצער איד געווען. אמאל האט איהם א יונגער פריץ, וועלכען ער האט ניט געקענט (ערשט בירושה געקראגען דאס פערמעגען), פערשעהמט, ניט געהייסען איהם זיצען און געזאגט „דו". האט ער איהם שטעהן געלאזט, אוועקגעפאהרען און קיין געשעפט ניט געמאכט, כאטש עס איז דערביי געשטאנען אן עשירות צו פערדיענען. דער פריץ איז א הולטיי געווען, האט אויספערקויפט זיינע גיטער בחצי־חנם, האט דאך רב שלמה מעהר ניט געוואלט מיט איהם קיין געשעפטען מאכען — און ביז היינטיגען טאג.

אז רב שלמה איז אריינגעקומען אין א הויף אריין, אדער אז מען האט איהם א געשעפט פארגעלעגט, האט ער געפרעגט, צי זיינען שוין אידען סוחרים דארט געווען. קוים ער איז געוואהר געווארען, אז אידען דינגען שוין, האט ער עס פאר קיין געהד נישט געוואלט קויפען. ער האט קיינמאל קיינעם קיין געשעפט ניט אויסגעדרונגען און אויב ער האט דאס געטהאן בלא יודעים, האט ער יענעם דעם ריוח אבגעגעבען. דאס האט איהם געמאכט א שם אין דער וועלט. מען האט זיך באלד דערמאנט, ווער רב שלמה איז, דערמאנט זיין יחוס. דער פאטער, דער שוחט, דער ארימאן, איז פערגעסען געווארען; דעם מומר, דעם זיידען האט קיינער ניט געקענט. עס זיינען באלד אויפגעשטאנען די גרויסע עלטער זיידעס, די רבנים סוחרים, דער בעל „אורח החיים", וואס האבען בעלויכטען דאס שטעדטעל דורך אזוי פיעל יאהרען, און רב שלמה איז געווארען דער גרויסער נגיד און דער גרויסער בעל יחוס אין שטעדטעל.

און מען האט געזעהן, אז דער רבונו של עולם וויל איהם העלפען. די ברכה איז געלעגען אויפ'ן הויז, און צו וואס ער האט זיך גענומען, איז גאלד געווארען. דאס ווייב נעבע — אן אשת חיל. די גאנצע וואך איז ער ארומגעפאהרען האנדלען אין די הויפען, אין די שטעדטלאך, און זי האט געמאכט פון הויז א גאסט־הויז פאר ארימע לייט. קיינער איז ניט ארויסגעגאנגען פון איהר הויז א הונגעריגער. דער בית־המדרש און די שוהל האט זי מיט ליכט אויסגעהאלטען, און אן ארימע קינפעטארין אין שטאדט — איז מען צו נעבען געגאנגען נאך אביסעל גוטע איינגעמאכטס, נאך א לעפעל יויך. און א נדבה, און א העמד אן ארימאן, אדער א ריינע ליילעך פאר אן ארימע געווינערין. קיין מלבושים האט מען ניט פערקויפט, אויף יעדען יום־טוב נייע געמאכט

און די אלטע אויסגעשענקטע ארימע לייט. און האט ווער געדארפט א גמילת־חסד (קליינע, ווארים מיט גרויסע איז מען צו רב שלמה'ן געגאנגען), איז מען אריינגעקומען צו נעמען. אין שאנק ליגט א פארלער שיפליאד מיט פינגערלאך און בראשען, וואס ארימע לייט לאזען ליגען פאר משכנות. אויף א יום־טוב גיט מען עס צוריק ארויס, און די, וועלכע זיינען פערפאלען געבליבען, שענקט מען אוועק אן ארימער כלה אויף כלה־מתנות. מען בענוצט עס, חלילה, ניט, מען האלט עס פאר צדקה.

און מען האט טאקע אנגעזעהן, ווי דאס גאנצע הויז האט זיך געטונקט אין גאט'ס ברכה, וואס איז געלעגען דערויף, געטונקט זיך אין שפע. יעדעס יאהר א קינד געהאט. די אמען מיט די באבעס זיינען גאר ניט פון שטוב ארויס — איידער מען האט איין סעודה פערענדיגט, האט מען שוין זיך געגרייט צו א צווייטער סעודה... און ווי די קינדער אזוי, להבדיל, די קיה אין די שטאלען און די שטוב־חיות... און עסענוואַרג האט זיך אין הויף ארומגעוואלגערט. אלע היהנער פון דער שטאדט האבען אין רב שלמה'ס הויף חיונה געקליבען. און דאך, אז רב שלמה האט אבגעקויפט די אלטע פלעצער, וואס האבען געהערט צו זיינע זיידעס, און איז דארט געגאנגען בויען — האט נעבע ארויסגענומען א בעהאלטען זעקעלע, אנגעשטאפט מיט זילבערנע רובעלס, וואס זי האט אנגעקליבען בעזונדער, און צו שטייער געגעבען אויפ'ן בויען.

נור דער אור־התורה איז איהם ניט צוריקגעגעבען געווארען. קיין למדן איז רב שלמה ניט געווען, נאך יונגערהייד זיך גענומען צום האנדעל. און אז ער איז געווארען אן אנגעזעהענער מענש, האט ער זיך אנגעהויבען צו חבר'ן מיט בעלי־בתים, מיט די פישערס און קצבים, מיט פראסטע אידען, כאטש די חסידים האבען איהם געוואלט אריינציהען צו זיך און שטענדיג געדענקט זיין יחוס. ער האט פאר זיי דרך־ארץ געהאט, אבער ליעב האט ער זיי ניט געהאט. „איך ניט — האט ער געזאגט — נאך ניט די צייט. אפשר מיינע קינדער אמאל” (גע־מיינט האט ער חיים'לען, דעם אינגערען זוהן, פון איהם וועט זיך אנהויבען דער אור התורה). געפאהרען איז רב שלמה צום גאסטינינער, וואס איז געווען אנגענומען פאר א „וויבערישען גוטען אידען” און וואס די חסידים האבען פון איהם חוזק געמאכט, ווייל צו איהם זיינען געפאהרען נאר פראסטע אידען, בעלי־הבתים.

דער גאסטינינער איז אָבער געווען אַן אוהב ישראל און האָט דוקא ליעב געהאט זיך צו חבר'ן מיט די פּשוט'ע אידען, בעלי־בתים, די חברה פ״פען (פישערם, פליישערם, פערד־סוחרים). און איז געקומען אַ שבת, אַ יום־טוב, זיינען צו איהם געקומען די בעלי־בתים מיט די ווייבער און מיט זייער גאנצען הויז־געזינד, בעלאגערט זיין הויז, ליעב געהאט דעם רבי'ן ווי דעם לעבען, און זיך געשלאגען פאר איהם. און געהאָלפען האָט דער רבי מיט תהילים זאָגען; איז אַ איד געקומען צו געהן צו איהם און האט איהם דערצעהלט זיינע צרות, האט ער זיך אוועקגעשטעלט מיט דעם אידען תהלים זאָגען, — ער אַ פּסוק, דער איד אַ פּסוק. און מען האָט געזעהן בחוש, ווי דער איד ווערט געהאָלפען, ווי די ישועה קומט. דאָרט, ביים רבי'ן, האט מען זיך געפיהרט בעלי־בית'יש. אפילו געדאַווענט האָט מען כמנהג אשכנז. האָבען אידען דעם רבי'ן ליעב געהאָט, פון אלע מקומות ארום איז מען געקומען צו איהם, און געוואוסט האט ער פון אלע זייערע געשעפטען און עצות געגעבען.

אָט צו דעם בעל־הבית'ישען רבי'ן איז רב שלמה אויך געפאָהרען, ווי יעדער איד. און אז ער האָט אַ ברית געמאַכט, האָט ער איהם פיש געשיקט דורך אַ שליח. דערפאר האָבען איהם די אידען בעלי'בתים ליעב געהאט, און ער איז געוואָרען באלד זייער גאנצער פּערטרויטער, דער בעל־יועץ אין שטאָדט און דער בורר. און ווען עס האָט נור עפּעס געטראָפען אין שטאדט און מען האט זיך געדארפט מישב זיין, אויסגלייכען אַ סכסוך, אַ שותפות, אַ שידוך, — איז מען געקומען צו רב שלמה'ן. זיינע ווערטער זיינען געווען הייליג, ווארים ער איז געווען זייער שטאָלץ — רב שלמה, דער גרעסטער נגיד און דער גרויסער בעל־יחוס, דער שעהנסטער איד פון שטאָדט, איז מיט זיי, דאווענט מיט זיי אין איין בית־המדרש און פאהרט מיט זיי צו איין רבי, איז ער אויך געוואָרען דער פיהרער פון שטאָדט.

און אז זיין ווייב נעכע איז שווער געגאַנגען צו קינד, איז רב שלמה פונקט ניט געווען אין דער היים. וואָס האָט זיך דענסטמאָל געטהאָן אין שטאדט! אין אלע שוהלען און בתי־מדרשים ליכט געצונדען:

אידען בעלי־בתים האבען די ארבייט אוועקגעווארפען און געשטעלט זיך תהלים זאגען. די שטאדט ווייבער האבען פינסטער געמאכט דאס געסעל מיט דעם גרויסען געשטעהע פאר'ן הויז. און די גוואלדען און די געשרייען זיינען געגאנגען אין הימעל ארויף. און אז מען האט דעם דאקטאר געזעהן ארויסגעהענדיג פון דעם חולה, און דער דאקטאר האט געמאכט מיט די הענד און געוויזען דעם עולם אויפ'ן הימעל, — אז דא קען נור דער רבונו של עולם העלפען, איז געווארען אזא יאמער, אז די שטיינער אין גאס האבען געוויינט.

עס האט זיך פונקט געקליבען צו רעגענען; די וואלקענס האבען בעלעגט די הימלען, און פון עק גאס קומט אן רב שלמה'ס פוהר צו פאהרען. אז די ווייבער האבען דערזעהן די פוהר אנקומענדיג. איז מען ארייגעלאפען צום חולה אנזאגען, אז דער מאן קומט אן. און אז רב שלמה האט דערזעהן פאר זיין טהיר אזא עולם שטעהן, איז ער אראבגעשפרונגען פון דער פוהר און האט אנגעהויבען צו לויפען אהיים. מען האט איהם באלד אנגעזאגט דאס אומגליק און ער איז אריין צו דעם חולה זייענדיג אנגעטהאן נאך אין מאנטעל. זי האט נאך צייט גע־האט איהם ביי דער האנד אנצונעהמען און צו זאגען: „שלמה, אז דו וועסט נעהמען פאר מיינע קינדער א שטיף־מאמע, זאלסטו זעהן, אז זי זאל גוט בעהאנדלען די קינדער און די ארימע לייט אין שטאדט, און אז די שטוב זאל זיך פיהרען ווייטער אזוי, ווי זי האט זיך געפיהרט ביי מיין לעבען. צו מיין טאכטער'ס חתונה זאלסטו נעהמען אן ארים פאר פאלק, און זיי זאלען אנשטאט אונז פיהרען מיין טאכטער אונטער דער חופה".

די קינדער זיינען געשטאנען ארום בעט און אז זיי האבען געהערט דער מוטערס רייד, איז געווארען א געוויין. זי האט באלד די אויגען צוגעמאכט און איז געשטארבען.

א לויה האט זי געהאט! די גאנצע שטאדט איז נאכגעגאנגען, אלע געוועלבער זיינען געוועזן פערמאכט, אלע תלמוד־תורה קינדער און בית־המדרש בחורים זיינען נאך דער מיטה נאכגעגאנגען. די ארימע בחורים האבען אלע ביי איהר „טעג געגעסען", און די תלמוד־תורה קינדער האט זי אויף יעדען יום־טוב קליידער און שיך געמאכט. אן ארט פאר א קבר האט מען איהר אבגעגעבען אין שכנות ביי דער רבי'צין. אלע בית־המדרש בחורים און די תלמוד־תורה קינדער הא־

בען נאָך איהר קדיש געזאָגט ; דער דיין האָט איהר אַ הספד געמאַכט, וואָרום זי איז געווען פאַר אַלעמען ווי אַ מוטער.

דאָס איז געווען אַ פאַר וואכען פאַר דער טאָכטערס חתונה. נעביך, נים די זכיה געהאַט די טאָכטער אונטער דער חופה צו פיהרען. מען זאָגט, זי האָט זיך פּערזינדיגט. זי האָט געהאַט פערגעסען אַ ארימע כלה איהר ציהרונג ארויסצוגעבען צו דער חופה, וואָס די כלה האָט גע־האַט ביי איהר פערזעצט אין אַ משכן. און די כלה איז געגאַנגען אונטער די חופה אָהן ציהרונג און איז נעביך פערשעהמט געוואָרען פאַר'ן חתן. איהר האָט גאָט בעשטראָפט, אַז זי זאָל נים דערלעבען צו פיהרען איהר קינד אונטער דער חופה און דערמיט איז זי אַבגע־קומען די זינד אויף דער וועלט.

אַן איידעם האָט רב שלמה גענומען פאַר זיין עלטסטער טאָכטער אַ למדן און אַ חסיד. ער האָט געוואָלט צוריק אויפזוכען דעם אור התורה וואָס איז אַמאָל געווען אין דער משפחה, האָט ער זיך גענומען אַן ארימען בחור, כאָטש נים פון קיין שעהנער משפחה, נאָר אַן עלוי. כמה וכמה אלפים נדן געגעבען און קעסט — כל ימיו. און אַ חתונה איז עס געווען אין שטעדטעל, ווען רב שלמה האָט דאָס ערשטע קינד אויס־געגעבען (מען האָט אַבגעלעגט די חתונה אויף נאָך דריי חדשים) ! מיט אַכט טאָג פריהער האָט מען געמאַכט חתונות פאַר אַרימע לייט. אַב־געצויגען האָבען אַרימע לייט פון דער גאַנצער סביבה ארום אויף דער חתונה. דער מחותן מיט דער כלה האָבען אליין דערלאַנגט צו די טיי־שען. גאַנצע קעסלען האָבען זיך אין הויף געקאָכט און פון בית־המדרש האָט מען טיש און בענק ארויסגענומען און אויפ'ן הויף ארויס־געשטעלט. דער פאָטער מיט דער כלה האָבען פאַר די אַרימע לייט גע־טאַנצט. דערנאָך האָבען זיי זיך ביידע אָוועקגעשטעלט, רב שלמה האָט אין זיין שירץ זילבערנע רובעלס געהאַלטען און די כלה אין אַ צווייטען שירץ. ווען די אורחים האָבען די חתונה פערלאָזען האָבען זיי ביידע די רובעלס געטהיילט.

היינט די חתונה אליין! דאָס געהן אויפ'ן „גוטען אָרט", די געשטאָרבענע מאַמע צו דער חופה בעטען : צוערשט איז רב שלמה גע־

גאנגען, דערנאך די כלה; א האלבע שטאדט איז מיט זיי ארויסגע־קומען צום קבר. אן אל מלא רחמים דער כלה צו מאכען האט מען זאראבגעבראכט רב בצלאל סאכאטשאווער, וואס די וועלט האט מיט איהם געקלונגען. אז די מחותנים זיינען זיך צוזאמענגעקומען, האט דער כלה'ס צד אנגעהויבען אויסצורופען רבנים־משפחות. צוואנציג שטריימעלאך זיינען ביי דער חופה געווען. רב שלמה'ן האט ניט גע־פאסט פאר די מחותנים און ער אליין האט אויך אנגעטהאן א שטריי־מעל און אן אטלאסנע קאפאטע צו דער חופה. קיין כלי־זמרים זיינען ניט געווען, ווייל די כלה איז דאך געווען א יתומה, נור רב שלמה האט זיי חתונה־געלד אבגעצאהלט. עס האבען אנגעצויגען פערשיעדענע בדחנים און מגידים, די כלה פאר דער חופה צו בעזינגען און די טויטע מוטער צו בעוויינען. אויף דער נאכט, אין גרויסען זאל, וואו די כלה איז געזעסען צווישען בלומען־טעפ, אז רב בצלאל סאכאטשאווער האט זיך אוועקגעשטעלט פאר דער כלה און האט געמאכט דעם אל מלא רחמים פאר נעבעס נשמה, איז געווארען א געוויין ביי דער כלה, גלייך ווי עס וואלט א לויה געווען. דערנאך האט דער בדחן פערבעט־טען די טויטע מוטער, אז זי זאל קומען בענשען דער כלה פאר דער חופה. די ווייבער האבען זיך געגעבען א רוק אב און געמאכט ארט פאר דער טויטער מוטער; די כלה האט בעהאלטען דאס פנים אין טיכעל און געכליפעט. און עס האט טאקע אויסגעוויזען, ווי נעבע טרעט אין איהרע ווייסע תכריכים צווישען די ווייבער, געהט צו דער כלה צו, לעגט ארויף אויף איהר קאפ איהרע טויטע הענד און בענשט זי,— אזוי שטיל איז געווארען, און אזוי טונקעל האבען געלויכטען די ליכט.

און צו דער חופה האט שלמה געטהאן ווי נעבע האט איהם אנגע־זאגט פאר'ן טויט: גערופען אן ארים פאר פאלק און מיט זיי איינ־איינעם געפיהרט אונטער דער חופה זיין ערשטע טאכטער. מען זאגט, אז דאס איז געווען יענע אידענע מיט'ן מאן, וועלכע נעבע האט פער־שעהמט און איהר ניט ארויסגעגעבען די ציהרונג צו דער חופה, און דערפאר ווייל זי איז פערשעהמט געווארען פון נעבען, האט זי די זכיה געהאט, אז זי און איהר מאן זאלען פיהרען רב שלמה'ס עלטסטע טאכטער צו דער חופה.

באלד נאך דער טאכטער'ס חתונה האט זיך רב שלמה אנגעהויבען ארומקוקען פאר א שידוך פאר זיך. אזא הויז־געזינד אהן עין הרע: און רב שלמה אליין, א שעהנער געזונטער איד, און דארף האבען א ווייב אין שטוב. איצט איז ער דאך שוין געווען דער נגיד און דער אנגעזעהענער מענש — האט ער געוואלט נעהמען אין שטוב אריין א בת נדיבים, וועלכע זאל פיהרען זיין הויז מיט ברייטקייט ווי נעבע, און זיין א גוטע מוטער צו די שטיף־קינדער. גע'שדכנ'ט האט מען איהם גראסגליק'ס א טאכטער פון קויל. געקענט האט ער די משפחה, א שעהן אידיש הויז, פון זעהר אן אלטען יחוס — אייניגע טעכטער, און עס געהט דעם פאטער ניט גוט. דארט האט מען זיך אן דעם אונ־געכאפט. רב שלמה האט זיך געלאזט געלד קאסטען, דעם פאטער געהאלפען, די שניט־קראם צוריק געעפענט און פאר די אנדערע טעכטער וועט ער אויך זארגען.

דאס מיידעל איז נאך געווען יונג, ניינצעהן יאהר, און אז מען האט איהר פארגעשטעלט דעם חתן, האט זי געוויינט. אבער רב שלמה האט זי ביי דער האנד אנגענומען און געפרעגט, צי ער געפעלט איהר ניט, און געזאגט האט ער איהר, אז עס וועט איהר זיין גוט, און די קינדער זיינע זיינען איידעלע, וועלען זי גוט בעהאנדלען און ער וועט איהר, חלילה, ניט לאזען קיין שלעכטס טהאן. און געגעבען האט ער איהר די טהייערע בריליאנטענע אוירינגלאך חתימה־געלד. דאס מיידעל איז ווייכער געווארען. דער איד מיט דער שווארצער בארד און די ברע־נענדיגע אויגען איז איהר געפעלען געווארען, נאר זי האט מורא פאר איהם און האט איהם ניט געקענט זאגען „דו". און ביז היינט נאך, א פאר חדשים נאך דער חתונה, ווען זי טראגט שוין דאס קינד פון איהם, געטרויט זי זיך נאך ניט איהם צו זאגען „דו" און דער „איהר" ליגט איהר שטענדיג אויף די ליפען.

אמאל אויף שבת איז דער פאטער אהיים ניט געקומען (עס האט זיך געטראפען דאס ערשטע מאל, וואס רב שלמה איז אויף שבת ניט אין דער היים געווען), האבען די קינדער פערשטאנען, אז דער פאטער איז א חתן געווארען. איז דארט דעם שבת תשעה באב געווען, און די גאנצע שטאדט האט זיי בעוויינט. דערנאך, אז רב שלמה איז אהיים געקומען, האט ער זיי דערצעהלט, אז אין קורצען וועט די „מומע" קומען אין שטוב אריין, און ער בעט זיי, אז זיי זאלען זי גוט בעהאנדלען.

ווארים זי איז אַן איידעלע טאָכטער פון אַ גוט הויז און זי וועט זיין אַ געטרייע מוטער, און דאָס זי איז ווערטה צו פערנעהמען דער מאַמע'ס אָרט.

און אַ חתונה האָט רב שלמה געהייסען מאַכען דער כלה'ס עלטערען אַ ברייטע און אַ רייכע, ווי עס פּאַסט פאַר אַ מיידעל. „מילא, איך — בין אַן אַלמן — האָט ער געזאָגט, אָבער די כלה איז דאָך נאָך אַ בתולה. זי האָט דאָך נאָך איהר חתונה ניט געהאַט". און כאָטש ער האָט פון זיין צד קיינעם ניט געבעטען, און די קינדער אין דער היים האָבען ניט געוואוסט ווען דער פאָטער פאָהרט אויף דער חתונה, דאָך האָט ער זיך געהייסען אָנגרייטען אַן אויסשטייער ביי דער כלה, ווי פאַר אַ בחור אַ חתן. און געלד דערויף האָט ער געלאָזען; געלאָזט מאַכען נייע וועש און נייע בעט-געוואַנט, אַז עס זאָל דער נייער כלה גאָרניט דערמאָנען אָן דער פריהערדיגער ווייב און עס זאָל איהר ניט די שמחה פערשטערען. „פאַר דיר בין איך נאָך אַ בחור"— האָט ער געזאָגט צו דער כלה.

אַ חתונה האָט מען געמאַכט ווי עס פּאַסט פאַר'ן גרעסטען גביר. דאָ איז שוין יאָ מוזיק געווען, און די שעהנסטע מיידלאך פון שטאָדט זיינען צו דער כלה געקומען, און די בחורים צום חתן. ער האָט זיך צווישען די בחורים אוועקגעזעצט, ווי ער וואָלט ניט געווען קיין אַלמן, נאָר נאָך אַ יונגער בחור. און אַז מען האָט איהם אונטער דער חופּה געפיהרט און זיין שעהנע שווארצע באָרד און זיינע אויגען האָבען געגלאַנצט, אין דעם שעהנעם נייעם זיידענעם ראָק מיט דער נייער שטריימעל, און ער האָט געקוקט אויף דער יונגער, שעהנע כלה וואָס שטעהט נעבען איהם — איז ער טאַקע אַ יונגער בחור געווען.

און ווען זיי זיינען אַליין געבליבען, און ער איז צו איהר נאָהנט געוואָרען, האָט איהם דאָס מיידעל ליעב געקראָגען און געבענקט נאָך איהם, ווי מען בענקט נאָך דעם ערשטען ליעבהאָבער....

III

הירהור תשובה.

צומארגענס אין דער פריה, שבת, ווען די זון איז נור וואס ארויף אויפ'ן הימעל און האט אנגעהויבען צו טריקענען די בוימער און די שטיינער פון'ם פייכטען טוי, וואס האט זיך געלעגט איבער זיי ביי דער נאכט, האט זיך רב שלמה אין ברייטען זיידענעם שלאף־ראק, אין קאפעל אויפ'ן קאפ, ארויף און אראב געדרעהט זיך אין דער קליינער אלעע, וואס איז אין זיין גערטענדעל געווען, און האט געקלעהרט וועגען זיין יונג ווייבעל און וועגען די קינדער. רב שלמה האט זיך מיט אלע מעגליכקייטען געהיט, אז שבת זאלען איהם, חלילה, ניט קומען אויפ'ן זינען געדאנקען וועגען געשעפטען און אויך ניט אזעלכע געדאנקען, וועלכע זאלען איהם טרויעריג מאכען — עס איז שבת. צופריעדען מיט זיך און מיט אלץ וואס ארום איהם, האט ער אינערליך גאט געדאנקט פאר אלץ און געהאפט אויף דעם רבונו של עולם, אז ער וועט איהם, חלילה, ניט ברייגען צו קיין נסיון. אונטערגעזונגען פאר זיך זיין געוועהנליך ניגון'דעל, די הענד פערלעגט, האט ער זיך צוגעקוקט צו די פרוכטען, ווי זיי ווערען רייף אויף די בוימער, צו די בלומען, וואס וואקסען אונטער זיינע פיס, און געטראכט זיך: „דעם רבונו של עולם'ס מעשים! מלא כל הארץ כבודו".

דערווייל האט די דיענסט ארויסגעטראגען אויף דער וועראנדע אין גערטענדעל אריין טהיי, וואס איז געווען צוגעגרייט שבת'דיג, לויט דעם דין. רב שלמה האט זיך אוועקגעזעצט אויף דער וועראנדע, וואס קוקט אין געסעל ארויס. איז אנגעקומען, ווי דער שטייגער איז, רב חאצקעל, א איד א שכן, וואס איז אן אריינגעהער ביי רב שלמה'ן, א האלבער מעקלער, א האלבער סוחר, און האט שטענדיג געדארפט רב שלמה'ס א טובה. א היימישער איז ער אין שטוב: רב כאצקעל קומט שטענדיג שבת אין דער פריה צו רב שלמה'ן אין גארטען אריין אויף א גלעזעל טהיי און דערצעהלט איהם, וואס אין שטעדטעל איז פאר א גאנצע וואך פארגעקומען. גלייך ווי ער וואלט מורא געהאט, אז עס

זאָל איהם ווער ניט ארויסכאפּען דאָס נייעס, פּעדערט ער זיך דער ערשטער און פאר טאָג שוין דרעהט ער זיך אין געסעל און ווארט. אז דער לאָדען פון רב שלמה'ס פענסטער זאָל זיך עפענען. ווייס ער, אז רב שלמה איז שוין אויף, קומט ער אין גערטענדעל אריין „גוט־שבת" ביטען און דאָס גלעזעל טהיי טרינקען. רב שלמה ווינקט איהם מיט דער האַנד ער זאָל זיך זעצען און הייסט דער דיענסט, אז זי זאָל א גלאָז טהיי דערלאַנגען.

— וואָס הערט מען עפּעס נייעס, האַצקעל?

האַצקעל האָט נור געוואַרט דערויף און רב שלמה האָט שוין גע־זעהן, אז יענער האָט עפּעס וויכטיגעס מיטצוטהיילען, וויל האַצקעל האָט אומגעדולדיג דאָס שפּיץ בערדעל זיך געצופּט — דאָס נייעס האָט איהם געפּיקט.

איצט, וויל רב שלמה האָט איהם געפרעגט, פּרואווט ער זיך איינ־האַלטען. לאַנג זיך איינהאַלטען קען ער אָבער ניט, ברעכט ער ארויס מיט אימפּעט:

— עס האָט זיך פערלאָפען זעהר א מיאוס'ע מעשה אין אונזער שטאָדט, רב שלמה: מיר וועלען ווערען צו געלעכטער איבער דער גאַנצער וועלט, אלע וועלען מיט אונז צו טהאָן האָבען.

רב שלמה ווערט נייגעריג:

— וואָס אזוינס?

— עס איז ניט שעהן צו דערצעהלען, רב שלמה.

אנדערע בעלי־בתים האָבען שוין אָבגעוואַרט אין געסעל, אז רב שלמה זאָל זיך אויפהויבען, כדי איהם אויך צו דערצעהלען די מעשה. געזעהן, אז האַצקעל האָט אויסגעכאַפּט, זיצט שוין ביי איהם אין גער־טענדעל, קומען זיי צו צום טהיר פון גערטענדעל, שטעקען אריין די קעפּ צווישען די בוימער און זאָגען אריין „גוט שבת".

האַצקעל זעהט די בעלי־בתים, האָט מורא, מען זאָל ביי איהם ניט אויסכאַפּען דאָס נייעס, דערצעהלט ער בסוד:

— רב ליב־בער'ן, דעם דיין אונזערען, האָט מען געכאַפּט ביי א מיאוס'ער עבירה.

— וואָס? — פרעגט רב שלמה ערשטוינט.

— ניט שעהן צו דערצעהלען, רב שלמה. דיא בעל־עגלות יונגען, די פישער האָבען איהם געכאַפּט. עס קלינגט דאָס גאַנצע שטערטעל. א מיאוס׳ע מעשה.

דערווייל איז שוין נאָטע בעל־עגלה דא, מיט זיין ברייטען די־קען קול. בייז דערויף, וואָס האצקעל האָט אויסגעכאַפּט דאָס נייעס, האלט ער זיך איין מיט אַלע מעגליכקייטען פאר רב שלמה׳ן, שטעקט אריין דעם קאָפּ צווישען די קשאַקעס אין גערטענדעל:

— גוט־שבת, רב שלמה, — הויבט ער אָן, ווי רעדער וואָלטען דורך דער געסעל דורכגעפאָהרען, — שוין אודאי געהערט, האצקעל איז שוין דאָ.

האצקעל נעהמט זיך איצט דערצעהלען די מעשה, נור נאָטע כאַפּט איהם אוים:

— וואָס דערצעהלט ער דאָ? הערט מיך אוים, רב שלמה. מיר נעהען זיך אזוי נעכטען באָדען, איך מיט איהם — ווייזט ער אויף אייזיקעל פישער־יונג, וועלכער איז אויך געקומען צו לויפען צום גער־טענדעל צו, ציטערט פאר רב שלמה׳ן און האָט מורא אַ וואָרט אויס־צוריידען — שפּעטליך איז עס געווען, טאַקע וואָהר, אַ שטיק שוין אריין אין שבת. די ליכטלאַך האָבען שוין אין די פענסטער געברענט, און אויף דער פּאָליאַנקע צווישען די בוימער איז שוין טונקעל געווען. וואָס טהאָן, רב שלמה? שפּעט אָנגעקומען פון וועג, אין די בגדים פון שטאָהל פּאַסט דאָך ניט צו געהן אין בית־המדרש אריין, איז מען געגאַנגען דעם ברוד פון לייב אָבשווינקען. ווי מיר קריכען אזוי ארוים פון וואסער, זעה איך פון דערווייטענס, ווי צווישען די קשאַקעס אויף יענער זייט טייך שלייכט זיך עפּעס, ווי אַ הונד וואָלט געבלאָנדזשעט. האָב איך געמיינט, אז דאָס זיינען די גנבים פון מאַנדריק׳ס זילבערנע לייכטער, וואס זיי האָבען פאַראַכטאַגען שבת ארויסגע׳גנב׳עט און גראָבען זיי איצט אוים פון דר׳ערד. גיב איך אַ מאַך צו אייזיקלען: „לעג זיך אין די גרעזער אריין״. מיר האָבען זיך אוועקגעלייגט אין די גרעזער, און דאָ רודערט עס ווידער צווישען די קשאַקעס. מיר זיינען אין דער שטיל פערקראָכען אָן אַ זייט אויף יענער זייט טייך, — אין דער שטיל אין די קשאַקעס אריין. נאַכט איז עס שוין געווען, נאָס איז געווען, און דאָ יאָגט מען פון די קשאַקעס ארוים די מיינקע, די שיקסע פון דער גאָס. איך גיב אַ קוק — אוי, וועה מיר! רב לייב־בער, דער

דיין, אין דער זיידענער קאַפּאָטע, דאָס שטריימעל אַראָבגעפאַלען פון קאָפּ. „רבי, וואָס טהוט איהר דאָ?״ — פרעג איך. ענטפערט ער קיין וואָרט ניט; די פּיאות טרייסלען זיך, אליין איז ער בלייך. „רבי, אזעלכע מעשיות טהוט איהר?״ — גיב איך אַ געשריי אויס, און ווי איך גיב איהם ניט דעם ערשטען פּלאַם אין פּנים אריין, בריהט מיר נאָך די האנד. „צום רב קומט!״ אראָב דעם גארטעל, אַ כאַפּ ארום איהם, ארויף אויפ׳ן אקסעל, ער — ווייזט ער אויף אייזיקלען — האָט זיך געגעבען אַ לאָז נאָך דער שיקסע, די האָהר צופּלאָשעט, נאַס. איך — דעם דיין, ער — די שיקסע, און מיר גיבען זיי ביידע אַ טראָג אין שטאָדט אריין, אַ נעהם אריין צום רב, אַ שטעל אוועק: „רבי, זיי האָבען מיר געכאַפּט״. געוואָלט נאָך נעכטען אריינגעהן איך דערצעהלען, איז שוין געווען שפּעט, ניט געוואָלט.

— אזוי איז עס געווען, רב שלמה — ברעכט צום סוף ארויס אייזיקעל פישער־יונג, וועלכער איז געווען אַן אויסגעדיענטער סאָלדאַט, און שטעהט פאַר רב שלמה׳ן ווי פאַר דעם אָפיצער, האַלט די האַנד אונטער׳ן שטערען און שאָקעלט צו מיט׳ן קאָפּ.

— גענוג שוין, גענוג שוין, — ענטפערט האַצקעל אָב פאַר רב שלמה׳ן צו די יונגע בעלי־הבתים און ווינקט זיי מיט דער האנד, אז זיי זאָלען אוועקגעהן. זיי ווילען אָבער ניט הערען און וואַרטען הינטער די שטאַכעטען פון גאַרטען.

רב שלמה איז אביסעל בלייך געוואָרען, געבליבען זיצען ביים טיש און געקוקט פאַר זיך אָהן אַ מחשבה. באַלד האָט זיך דערהערט פון די אָפענע פענסטער, וואָס געהען אין גערטענדעל ארויס, דעם איידעם׳ס קול תורה. ער זיצט מיט דעם אינגעל, מיט חיים׳ל, אין זאַל און זיי לערנען דעם שיעור פאַר׳ן דאַווענען. עס הערט זיך אויך עוזר׳לס קול. רב שלמה ווערט אביסעל פערשעהמט, וואָס ער זיצט דאָ אין גאַרטען און הערט אזעלכע מעשיות, הויבט ער זיך אויף, זאָגט „אַ גוטען־שבת, אידען״ און געהט אין שטוב אריין.

אריינגעקומען אין שטוב אריין, האָט ער דערזעהן חנה׳לען, וועלכע איז שוין אויף געווען, און איהר ווייסער געטאַקטער האַלז מיט דער אַלבאַסטער־ברוסט, דורכגעוועבט מיט די בלאָהע פעדימלאַך פון די אָדערען, קוקט ארויס פון בעט. איהרע שעהנע גרויסע אויגען האַלט זי אָפען, און זיי קוקען צו איהם ליעבליך און גלעטען מיט זייערע ווייכע

בליקען זיינע אויגען, זיין פנים. זעהט זיך אויס, אז דאָס ווייבעל איז געוואָרען צו איהם היימישער און צוגעבונדענער דורך דער נאכט, און האט איהם שוין מוחל געווען דאס, וואס עס איז נעכטען פארגעקומען. אבער רב שלמה האט ניט געקענט צו איהר צוגעהן נאכדעם, וואס ער האָט אין דרויסען געהערט... ער האָט זיך געפיהלט אינערליך ריין, בעת ער האָט חנה'לען דערזעהן, און אַ גרויסע אינערליכע פרייד און אַ ריינקייט האָט איהם ארומגענומען, און ער האָט גאָט געדאנקט דער־פאר. ער איז אריין צו זיך איבערטאָהן זיך. געשפּירט אויף זיך די שבת'דיגע בגדים, איז ער אריין אין דעם זאל וואו ארום דעם גרויסען, ברייטען אמפיר־טיש, מיט'ן שעהנעם גאלד־געהאפטענעם שבת־טוך בעדעקט, איז געזעסען דער איידים מיט'ן אינגעל און האָבען אויפ'ן קול געלערענט. דער בחור איז געזעסען אָן אַ זייט און שטיל אונטער־געברומט. רב שלמה האט זיך אוועקגעזעצט אויבען־אָן און גענומען דעם חומש מעביר צו זיין די סדרה.

ביים חומש איז רב שלמה ניט געווען אזוי רוהיג ווי יעדעס מאָל. די מעשה וואָס ער האָט היינט געהערט האָט איהם געשטערט און ארויסגעצויגען פון זיין שבת'קייט. רב ליב־בער איז דער שעהנסטער יונגער מאן אין שטאָדט. אַן עלוי, געהאַט אַ היתר הוראה נאָך בחור־ווייז. אַן אָרים בחור געווען, האָט ער חתונה געהאט מיט אַ טאָכטער פון אַ היגען בעלי־הבית אַ נגיד. דאָס ווייבעל איז טאקע ניט געווען קיין שעהנע, בלינד אויף איין אויג, נאָר דער שוועהר האָט איהם צו־געזאָגט קעסט כל ימיו. עס האָט זיך באלד אויסגעלאָזט פון שוועהר'ס רייכקייט אַ גארנישט. דער שוועהר האט באנקראטירט און געשטאָר־בען פאר עגמת נפש און איבערגעלאָזט נאָך זיך חובות. מען האָט גע־מאַכט דער פאָר אַ שניט־געשעפט; דאָס ווייבעל איז געשטאַנען אין שניט־קראם, און ער איז געזעסען יומם ולילה און האט געלערענט. באלד האָט געקלונגען מיט איהם די וועלט. דער רב האָט מורא געהאט פאר איהם, ווייל פאר אַ יום־טוב אָדער פאר אַ זומערדיגען פרייטאג, ווען די קאטשקעס טרפ'נען זיך, און עס איז דאָ אַ סך שאלות, פלעגט מען צו איהם קומען מיט די שאלות. פאר אַ צדיק איז ער געווען בע־וואוסט. אַ יושב אוהל, און זיין דאווענען, זיין לערנען,—האט מען איהם געמאכט פאר אַ דיין. און זיין נאָמען איז נאָך גרעסער געוואָרען; אַ גרויסער פרומער איד, יעדען מאנטאג און דאנערשטאג געפאסט.

אין די דריי וואכען איז ער אין קאלטען פאליש געזעסען אין די זאָקען און חצות אָבגעריכט. מען האָט שוין באלד אָנגעהויבען צו טראָגען צו איהם קוויטלאך, און דאָ אַזאַ מעשה — די האָהר שטעלען זיך קאפויר! „געראַנגעלט זיך מיט'ן יצר הרע, געראַנגעלט זיך, ביז דער יצר הרע האָט איהם בייגעקומען"...

„ברייננ מיך ניט צו קיין נסיון" — האָט רב שלמה אין הארצען געבעטען, און ער האָט זיך אָנגעהויבען צו דערמאָנען אָן זיינע נסיונות. צי איז ער אויך ניט אזוי ווי רב ליב־בער? נאר וואס? קיינער ווייס ניט דערפון. אמת, ביי איהר, זינט ער איז מיט חנה'לען, האָט איהם דער יצר הרע אָבגעלאָזען, אָבער ביי יענער, ביי נעכען, אין פערשיעדענע אכסניות, אויפ'ן וועג... און וויפיעל מאָל עובר געווען לא תחמוד, געקוקט אויף פרעמדע ווייבלאך... און מעשיות מיט דיענסט־מוידען... אוי, איז ער געלעגען פעסט אין יצר הרע'ס הענד. א רשע, און פאר וואָס קומט איהם דאָס איצט צו זיצען אין דעם זיידענעם ראָק ביים חומש, און דער איידים און דער זוהן נעבען איהם, און דרינען טהוט זיך זיין ווייבעל אָן צום שוהל־געהן?...

ער האט געפרובט אוועקיאגען פון זיך די מחשבות. עס איז היינט שבת און ער האָט זיך אריינגעלאָזט טיעף אין דער סדרה אריין, אָבער פערשיעדענע בילדער זיינען איהם פאר די אויגען שטעהן געבליבען ווי לעבעדיגע... גאָט, ווי מיאוס ער איז! אַן אומווירדיגקייט און אַ פעראכטונג צו זיך האָט איהם ארומגענומען. ער האָט זיך אויפגעהויבען פון טיש און ארומגעדרעהט זיך איבער'ן שטוב פערטראַגען, און אלע זיינע פערבארגענע מעשים זיינען איהם געשטאנען פאר די אויגען. און דערנאָך, אז ער איז אריין אין דער צווייטער שטוב און האָט דערזעהן, ווי חנה'לע ביים שפיעגעל אין שווארצען זיידענעם קלייד טהוט אָן די פעריל אויפ'ן האלז מיט די ווייסע זיידענע שפיצען — האט זי איהם אויסגעזעהן ווי אַ פריצטע, ווי אַ פרינצעסין, און ער האָט ביי זיך אויסגעזעהן ווי אַ פערדס־יונג, וואָס איז ניט ווערטה צו שטעהן אין איהרע ד' אמות, און האָט זיך ניט געטרויט צו צוגעהן צו איהר...

כדי צו פעריאָגען זיינע געדאנקען איז רב שלמה היינט פריהער געגאַנגען אין בית־המדרש אריין ווי אַן אנדערש מאָל, און אוועקגעשטעלט זיך אויף זיין שטאָט אויבען־אָן אין דער מזרח־וואנד, נעבען רב. און איידער דער חזן האט אנגעהויבען צו דאַווענען, האט ער ארויסגע־

נומען דעם חובת הלבבות וואס איז געלעגען אין שטענדער, אריינ־געקוקט אין איהם און פערטראכט זיך ווענען זיך, ווענען יצר הרע, ווי א מענש מוז זיך דערוויטערען פון שלעכטס, און די גאנצע צייט ביים דאווענען און לייענען האט ער אין הארץ נאר געהאט איין תפלה:
„רבונו של עולם, דערווייטער פון מיר דעם שטן און ברענג מיך ניט צו קיין נסיון!"

דער בית המדרש איז דערווייל געווארען אנגעפראפט מיט אידען. שבת'דיג איז געווען; די זון האט נאך ליכטיגער געשיינט ווי אן אנ־דערש מאל, מיט מעהר גלאנץ. ענג און ווארים איז געווען אין בית־המדרש; פון דער וויבער־שוהל האבען אראבגעקוקט די שעהנע ווייבער מיט די בריליאנטענע שטערן־טיכלאך. דער חזן האט שעהן גע־דאווענט, און די אינגלאך האבען זיך די קעהלער אויסגעשריען פון נאכ־זאגען „אמן יהא שמיה רבא". מען האט פערקויפט דאס לייענען: אידען האבען געקראגען א גרויס חשק צו עליות, און מען האט זיך גע־יאגט נאך די עליות אין די רענדלאך אריין, איינער דעם אנדערען אויסגערדונגען, ווי עס וואלט נעגאנגען א גרויס געשעפט מאכען. צוויי שניידער־געזעלען, וואס האבען זיך געקויפט הוצאה, זיינען ארויף אין די טליתים צום ארון. דער גאנצער בית המדרש האט זיי נאכגעקוקט— צ וואס שניידער־געזעלען דערגעהן שוין היינטיגע יאהרען, קויפען זיך פתיחה! און די באקען זיינען רויט געווען ווי פייער. דער חזן האט גע־נומען פון זייערע הענד די ספר תורה און בעוויזען עס די אידען. אידען האבען זיך געפרעהט מיט דער ספר תורה. אין דעם שבת'דיגען מענ־טעלע איז עס געגאנגען אנגעטהאן, מיט דער זילבערנער קרוין אויף די עץ־חיים'לעך, וואס רב שלמה האט צו זיין טאכטער'ס חתונה גע־שענקט. יעדער האט די ספר תורה געקושט און מען האט עס אויפ'ן בעלעמער ארויפגעטראגען און דער חזן האט אנגעהויבען צו עליות צו רופען. עס זיינען געגאנגען בעלי־הבתים, גבאים, — די קארפען־קעפ פון שטאדט. דער בעל־קורא, דער מלאווער בחור, וואס איז א גרויסער בעל דקדוק, האט שוין געלייענט און געשטעלט דעם טראפ אויף יעדעןווארט. אידען האבען אין די חומשים אריינגעקוקט און הנאה געהאט פון זיין טראפ שטעלען.

און ווי דער עולם איז אזוי פערטהאן „ווי אזוי מען זאל זיך בע־געהן מיט'ן פיינד, ווען מען וועט א שטאט איינגעהמען, ווי מען זאל

די בוימער ניט אויסהאַקען פון דער איינגעזוימענער שטאָדט". ווערט אַ גרויס געדרודער אין בית־המדרש. אידען שרייען: „אַרויס, אַרויס!" און צווישען עולם רייסט זיך אַריין אַ בלאַסער, צובלוטיגטער יונגער מאַן. די אַטלאַסענע קאַפּאָטע אַבגעריסען אויף איהם, די האָהר פון באָרד און די פּאות אויסגעריסען, דאָס האָרץ קוקט אַרויס פון דער צוריסענער העמד, דער פּנים צובלוטיגט, צוקרעלט, אַ שטריק אַרומגע־וויקעלט אַרום די לענדען — האָט ער זיך אַריינגעריסען מיט זיינע דאַרע צוקאַליעטשעטע נאַקעטע הענד צווישען עולם. אַרויף אויפ'ן בע־לעמער און געגעבען אַ קלאַפּ אין טיש און געשריען: „אידען, איך בין אַ חוטא! איך האָב זיך אַזוי לאַנג געלאָזט אָנריידען פון יצר הרע, ביז איך בין פערפיהרט געוואָרען פון איהם! אידען, די גאַנצע תוכחה פון דער תורה זאָל קומען אויף מיין קאָפּ! אידען, שלאָגט מיך!", — און דער חוטא האָט זיך געגעבען אַ וואָרף אויף דער ערד פאַר דער תורה.

עס איז געוואָרען אַ גערודער. בעלי־הבתים האָבען געשריען: „וואַרפט איהם אַרויס, וואַרפט איהם אַרויס!" באַלד האָבען אַ פּאָר בעלי־עגלות איהם אויפגעהויבען פון דער ערד און אַרויסגעטראָגען אין פּאַליש אַריין.

דער עולם האָט זיך באַלד בערוהיגט. אין בית־המדרש האָט זיך ווייטער געפיהרט די תפילה פאַר גאָט. דער בעל־קורא האָט געענדיגט ליינען, דער חזן האָט זיך גענומען צום מוסף, נאָר עפּעס איז שוין דער דאַווענען געווען צושטערט. אַלע האָבען געקלעהרט וועגען דער מעשה, — און פון פּאַליש, וואו דער חוטא ליגט, דרינגט אַריין יעדעס מאָל אַ רעש און אַ גערודער.

רב שלמה איז אַליין געשטאַנען ביים שטענדער, פערשטעלט דעם פּנים מיט'ן טלית, און האָט געקלעהרט וועגען זיך, אַז אַוודאי האָט ער אויך געדאַרפט אַרויפגעהן ווי דער איד אויפ'ן בעלעמער און פאַר אַלעמען דערצעהלען זיינע חטאים און זיך וועקלייגען אויף דר'ערד, אַז מען זאָל איהם שלאָגען. נאָר דאָס בילד ווי ער שטעהט אויפ'ן בעלעמער און איז זיך מתודה, האָט ער זיך ניט געקענט פאָרשטעלען. און נאָכדעם ווי ער האָט געזעהן דעם דיין מיט די צוריסענע בגדים אויפ'ן בעלעמער, איז ער פיעל רוהיגער געוואָרען, און ער האָט זיך געזאָגט: „אַזוי זיינען מיר, מענשען. דער מענש איז זינדיג, אַלע זיינען מיר זינדיג, און אַ גאָט איז דאָ, אַז ער זאָל מוחל זיין אונזערע

זינד. און גאט איז מוחל! ווארים ווי וואלט דען דער מענש געקענט לעבען, אז גאט וואלט ניט געווען קיין אל רחום וחנון? ווארים מיט יעדען טריט אונזערען טהוען מיר א פעהלער, צו מיט דער מחשבה אדער במעשה".

דער בטחון אין גאט האט איהם באלד יינגאנצען בערוהיגט, און ער האט צוריק געפונען זיין גאנצקייט און צופריעדענקייט מיט זיך און אין הארצען אפילו פעראכט דעם דיין, וואס ער האט זיך אזוי מבוזה געמאכט. „האסט געזינדיגט, בעט צו גאט, — האט ער געזאגט אין הארצען — וואס מאכסטו פול א וועלט?"

אז רב שלמה איז ארויס פון בית המדרש האט ער דערזעהן דעם דיין ליגענדיג ביי דער טהיר פון בית־המדרש, א בלייבען, מיט אן אויפגעריסען העמד, און יעדער וואס איז דורכגעגאנגען, האט איהם געגעבען א שטורך, א שפיי, און מעהרסטען די וואס האבען איהם געשלאגען זיינען געווען בעלי־עגלות מיט קצבים־יונגען. עס זיינען געשטאנען נעבען איהם נאטע בעל־עגלה מיט אייזיקעל פישער־יונג און האבען דערצעהלט בקול רם, ווי אזוי זיי האבען איהם נעכטען געפאקט און איהם געשלאגען מיט די זעלנערישע פאסקעס, וואס זיי האבען געהאלטען אין דער האנד.

אז רב שלמה האט דערזעהן ווי זיי שלאגען דעם אידען, האט ער געגעבען א געשריי אויף זיי:

— וואס שלאגט איהר איהם? וואס איז די מעשה? איהר זייט בעסער? איהר זייט די צדיקים?

די יונגען האבען זיך פערשעהמט פאר רב שלמה'ס ווערטער, צוריק אנגעטהאן די פאסקעס אויף די הויזען און זיך אבגעטראגען.

— אהיים געה, דו שוטה! — האט רב שלמה געגעבען א געשריי אויפ'ן דיין, וואס איז געלעגען א פער'חלש'טער אויף דר'ערד — האסט געזינדיגט, בעט צו גאט, זאל ער דיר מוחל זיין. ווי ער מאכט פול מיט זיך א וועלט!

דער דיין האט זיך פון דער ערד אויפגעהויבען.

— פיהרט איהם אהיים, לייזער, בעריל, — האט רב שלמה א געשריי געגעבען אויף זיינע צוויי פערדס־יונגען, וואס האבען מיט'ן בעל־הבית געדאווענט אין בית־המדרש — און זעהט, אז מען זאל איהם

אויפ'ן וועג קיין שלעכטס ניט טהאָן און זאָגט זיין ווייב, אז זי זאָל איהם ניט ארויסלאָזען. געהערט?

— געהערט, בעל־הבית!

די צוויי יונגען, ווי צוויי דעמבעס, האָבען דעם דיין אונטער די אָרעמס גענומען און איהם איבער'ן שטעדטעל אהיים געפיהרט, און אז א יונג האָט געוואָלט צוגעהן צו איהם און איהם „דערלאַנגען" האָבען זיי געשריען: „לאָז אָב, לאָז אָב! רב שלמה האָט ניט גע־הייסען".

און דאָס איז געווען געגוג, אז דער איד זאָל בשלום אהיים קומען.

רב שלמה איז דערווייל אהיים געגאַנגען פון בית־המדרש מיט די זייניגע. דאָס האַרץ איז איהם רוהיגער געוואָרען, און ער האָט צו־ריק געפונען זיין שבת'דיגקייט. אנגעטראָפען האָט ער אויפ'ן וועג דעם שוחט'ס זוהן, וועלכער איז געווען א גרויסער חסיד און געגאַנגען מיט איהם איינאיינעם. דער שוחט האָט געקרעכצט און זאָגט צו רב שלמה'ן:

— דאָס איז דערפאַר, רב שלמה, וואָס א מענש פערלאָזט זיך אויף זיין איינענעם כח. טאקע ער איז געווען א שטאַרקער איד, נאָר וואָס שטאַרקער דער איד איז, אלץ שטאַרקער איז זיין יצר הרע און פער־לאָזען זיך אויף זיך טאָר מען ניט. געראַנגעלט זיך מיט'ן יצר הרע, געראַנגעלט זיך, ביז ער איז איהם בייגעקומען.

— אָבער ווי אַזוי איז ער געקומען דערצו? ווי האָט דער איד ניט מורא געהאַט?

— מיינט איהר, אז עס איז געווען פון היינט? ווער ווייסט ווי־פיעל מחשבות זרות עס זיינען פריהער געווען? ביים לערנען, ביים דאַווענען, און דאָס גאַנצע לערנען און דאַווענען איז געוואָרען צו נישט פאַר'ן שטן, רחמנא לצלן.

— נו, עס איז שבת, רב מרדכי — זאָגט רב שלמה — און מצער זיין זיך טאָר מען ניט. און טהוט א איד אַן עבירה איז ער נאָך ניט פערפאַלען — טרייסט דערווייל רב שלמה זיך אליין — אויך איז דאָ תשובה. ווי זאָגען די חכמים: „במקום שבעלי תשובה עומדים"... אביסעל לערנען קען איך נאָך און דער גאָסטינינער רבי האָט מיר אמאָל געזאָגט, אז א איד אָהן אַן עבירה איז גאָר נישטאָ. א איד מוז האָבען עפּעס אויף זיין נשמה, כדי ער זאָל קענען זיין אַן אמת'ער איד.

מיט אַ צובראָכענעם האַרץ. וואָרים אַזוי ווי אַ בוים וואָס קאָן אַנדערש ניט וואַקסען, סיידען עס שטעהט אויף דער לופט, און רעגען און האַגעל פאַלען אויף איהם און דער ווינד יאָגט איבער איהם, און דאָס זאַמד און מיסט קלייבט זיך אַרום זיין שאָלעכץ, אַזוי מוז אַ איד זיין. אַ איד אַ צדיק, וואָס האָט גאָרנישט אויף זיין נשמה, קאָן זעהר לייכט קומען צו גאוה, ווערט שטאָלץ און איז אַלץ מבטל. איך קען אַזעלכע אידען, רב מרדכי. אבער אַ איד מיט אַן עבירה אויף זיין נשמה האָט שטענדיג אַ צובראָכענע האַרץ. איך זאָג אייך, אַז פון דעם דיין קאָן נאָך ווערען אַ גרויסער צדיק. אַ איד דאַרף אַלץ פיהלען אויף זיך: אַי רעגען, אַי ווינט, ווי די בוים אויפ'ן גאַס. אַ גרויסער צדיק און אַ גרויסער איד איז דער גאַסטינינער רבי. אַ, זאָגט ער גוט: „אַ איד דאַרף זיין ווי דער בוים, אַלץ דאַרף ער האָבען אויף זיין נשמה: אַי דעם טעם פון דער עבירה, אַי דעם טעם פון דער מצוה". יאָ, רב מרדכי, מיר אַלע זיינען ניט ריין פון זינד, אַלע האָבען מיר עפּעס אויף דער נשמה — אַ גוטען שבת, רב מרדכי, אַ גוטען שבת!

אַז רב שלמה איז אַריינגעקומען צו זיך אין שטוב אריין, איז צוריקגעקומען אויף איהם דער עונג פון שבת. געטרייסט האָט ער זיך מיט די ווערטער, וואָס ער האָט געזאָגט רב מרדכי'ן, און דאָס זיינען געווען די ווערטער פון דעם גאַסטינינער רבי, וואָס ער האָט איהם געזאָגט ווען רב שלמה האָט זיך אַמאָל געקלאָגט פאַר איהם דערויף, וואָס דער יצר הרע לאָזט איהם ניט צו רוה... ער האָט זיך דערמאָנט אָן דעם רבי'ס ווערטער און האָט צוריקגעקראָגען זיין פרעהליכקייט און פעסטקייט. אַז דאָס ווייבעל איז פון שוהל אַהיים געקומען און דער זיעבעטער חן האָט גערוהט אויף איהר, האָט ער זיך שוין ניט געפיהלט ווי פריהער, אומווירדיג. ער איז צוגעגאַנגען צו איהר, אָנגענומען זי ביי דער האַנד און געזאָגט אין דער שטיל: „גוט-שבת, חנה'לע, געזונד זאָלסטו מיר לעבען", און זי האָט איהם אויך געענטפערט אין דער שטיל: „גוט יאָהר, שלמה, מיר זאָלען נחת דערלעבען אינאיינעם". דאָס זיינען געווען די געטרייע ווערטער, וואָס זיי האָבען גערעדט צווישען זיך אין דער שטיל. און ברייט האָט זיך רב שלמה אַוועקגעזעצט ביים טיש. געדעקט איז שוין געווען דער טיש אין דער גרויסער שטוב, פאַר זיי און פאַר די אורחים אינאיינעם. חנה'לע האָט געוואָלט געפעלען ווערען דעם מאַן, האָט זי די אורחים אַוועקגעזעצט אין מיטען

טיש און אויך פאר זיי געדעקט מיט זילבערנע לעפעל און מעסער. דער שבת איז געווען ביי רב שלמה'ן א ברייטער און א פעטער; ניט אומ־זיסט האָבען די אורחים אָנגעלעגט וועג, אבי נור אָנצוציהען אויף שבת אין שטעדטעל אריין. דער טעם פון רב שלמה'ס קוגעל איז זיי דער־נאָך געלעגען א גאנצע וואָך אין מויל. חנה'לע האָט אויך געוואָלט ווייזען רב שלמה'ן, אז זי קאָן ווירטהשאַפטען ניט ערגער ווי די פריה־ערדיגע ווייב. און פון א רייך הויז איז זי ארויסגעקומען, און איי־דעלע מאכלים האט מען געגעסען ביי זיי — האט זי זיך דערמאנט אלץ נאָר דאָס שעהנסטע און דאָס בעסטע, וואָס איהר מוטער האָט געמאכט אויף א יום־טוב, און האָט דאָס איצט אָנגעגרייט אויף שבת.

רב שלמה האָט ליעב געהאט גוט און פיעל צו עסען. מען האָט צוערשט דערלאנגט די גרויסע קארפען־קעפּ אויפ'ן טיש; די ברייטע שטיקער פיש מיט דער געגליווערטער פיש־יויך, דעם גוטען טרונק בראָנפען נאך די פיש און דאס ביסעל גוטע לעבערלאך, דורכגעהאקט מיט ציבעלעס מיט גריוועץ און דורכגעמישט מיט גענזען־שמאלץ און מיט פעפער בעשאָטען, אז עס שמעקט פון דערווייטענס. נאָך די ציי־בעלעס מאכט מען אַן הפסקה. געשיקט דערווייל נאָכ'ן טשאָלענט, גרייט מען דערווייל די שעהנע זמירות. די אורחים זיינען שוין אביסעל פרעהליך פון שטאַרקען טרונק בראנפען. רב שלמה מאַכט מיט זיי א שמועס וועגען די ווייטע מקומות, פון וואנען זיי קומען. און א איד דערצעהלט א מעשה פון א למד־וואוו־ניק, וואס האט זיך געלאזט נע ונד זיין. ער אליין האָט איהם געקענט. ער האָט זיך געטראָפען מיט איהם אויפ'ן וועג, און זיי זיינען געגאנגען איבער וועלדער אליין. נור יעדעס מאָל פערשטעלט ער זיך און מען קאָן איהם ניט דערקענען. קוקט חיים'ל דאָס אינגעל מיט גלאנצענדיגע אויגען אויף די אורחים, אפשר זיצט דער למד־וואָווניק צווישען זיי, און אפשר געפינט זיך גאָר אליהו הנביא צווישען זיי. צי וויינעג מעשיות האָט ער זיך דען אָנ־געלייענט, ווי אליהו הנביא געהט ארום איבער אידישע מערק און אי־דישע שטעדטלעך, כדי אידען צו העלפען? און ער האָט גרויס דרך־ארץ פאר'ן טאַטען, וואָס דער טאַטע נעהמט אזוי פיעל אורחים אהיים, און מאכט ביי זיך אב: אז ער וועט גרויס ווערען און א הויז פיהרען, וועט ער איבערנעהמען דעם טאַטען'ס מדה און אויך אורחים מכבד זיין. מען דערלאנגט אויפ'ן טיש דעם פעטען קוגעל; דאָס שמאַלץ

טריפט פון די מאכלים, פון דעם מענעלע און די טשאָלענט־קארטאָפּעל, און דאָס געבראָטענע גענזעס מיט דער שווארצער קאשע, און ווייַן טרינקט מען צו דערצו. פאר יעדען בעזונדער שטעהט א בעכער אָנ־געגרייט. און פון דעם גוטען אונגארישען וויין „טאָקייער" איז דער טאַטע נאָר מכבד צום בענטשען. מיט בענטשען איז ער היינט מכבד דעם עלטסטען פון די אורחים. און נאָך דעם פעטען עסען פיהלט מען דאָך עפּעס א מיעדקייט, גלוסט זיך א גלעזעל לימאָנאד מיט דעם פיי־נעם ביסעל שלאָף. אין א האלב שעה ארום ליגט שוין רב שלמה אונ־טער דער ווייסער דעקע, די שווארצע לאנגע בארד איז פערשפרייט אי־בער דער ווייסער לייַלאך און דאָס ווייבעל, נאָך אין דער זיידענער שווארצער קאָפּטענדעל, אין די פּעריל מיט די בריליאנטענע אויערינג־לאך, זיצט אויפ׳ן ראנד פון בעט, קוקט איהם מיט ליעבע אין די מיעדע אויגען אריין, וואָס שליסען זיך צום שלאָף, און שפּיעלט זיך לייכט מיט איהרע דינע פינגערלאך מיט די האָהר פון זיין באָרד. א מלכות׳־דיגער שמייכעל שוועבט איבער רב שלמה׳ס געזיכט. און אזוי געהט ער איבער מיט דעם שמייכעל אויף די ליפּען פון דער וואהר אין חלום אריין...

אין א צוויי שעה ארום ווארטען שוין די מלמדים; זיי זיינען געקומען צו רב שלמה׳ן פערהערען די קינדער. רב שלמה שטעהט אויף פון שלאָף און אויסגערוהטער, א צופריעדענער, די קאנטען פון די פאות און בארד זיינען נאס, זיצט ער אין דעם גרויסען פאטער־שטול פאר דעם גרויסען חומש און פערהערט די קינדער. ביים טיש ארום זיצט דער איידעם מיט דעם אינגעל און דעם עלטסטען זוהן און לערנען הויך דעם שיעור. די זונן שיינט ברייט אריין דורך די גרויסע אפענע פענ־סטער. אין געסעל איז שבת׳דיג. שוין אויפגעשטאַנען די בעלי־עגלות פון שלאָף און זיי זיצען פאר די טירען פון זייערע הייזלעך; די מיידלאך פון שטאָדט, אין שבת׳דיגע קליידער, לאָזען זיך שוין אין געסיל צום שפּאציר, א אידענע אין א טערקיש טוך געהט זיך בנעי־מות׳דיג גוט־שבת־ביטען, און אלע הערען פון רב שלמה׳ס פענסטער דאָס קול התורה, ווי עס רייסט זיך ארויס אין געסיל אריין, און ווינשען זיך אין הארצען, אז זייערע קינדער זאָלען דערלעבען צו אזא גדולה, ווי רב שלמה.

באלד קומען די ערשטע שבת־געסט: די מומע גיטעלע מיט דעם

פעטער לייזער. עס איז דער יונגער ווייבעל'ס משפחה, וואס וואהנען אין שטאדט, פון די פיינע לייט ביז גאר, רייכע לייט, האבען גע־שענקט אין שוהל אריין דעם „מזרח". דער פעטער מיט דעם גע־פרעסטען קראגענדעל „שפריכט דייטש". עס קומט אריין דער שותף, רב אשר מיט זיין ווייב, אויך פון די שעהנע אידען, רעדט ווייניג, הערט א סך. און עס ווייזען זיך באלד די שבת'דיגע טיכער, געבראכט פון די לייפציגער מערק, מיט די קאלישער פיין־געשטיקטע שפיצען, מיט די אלטע אידישע גאלדענע אווירינגלאך, מיט די ברייטע בראשען, די לאנגע גאלדענע קייטען. אידישע אויגען און אידישע פנים'ער. עס ווייזען זיך די ברייטע אידען מיט די גלאנצענדיג־אטלאסנע קאפּטעס, געפרעסטע קראגענס און שווארצע בערד. די ווייבער בע־זונדער, די מאנספערשוינען בעזונדער. און באלד בעווייזט זיך אויפ'ן טיש דאס גוטע גלעזעל „טאקייער" וויין מיט די ערשטע פרוכטען „אויף א ברכה", וויינפערלאך און רויטע פּאַזשאַמקעס מיט צוקער. די שטיבער ווערען פול מיט קינדער. אלע אידען האבען א משפחה: די ווייבער רעדען צווישען זיך אין דער שטיל, דערצעהלען עפּעס פון פאמיליען־אנגעלעגענהייטען און די מענער ריידען פון שטאדטישע ענינים. און דער שבת ליגט איבער דער גאנצער שטוב אויסגעגאסען.

עס איז שוין געוואָרען פאר־נאכט. שטיל, מיט צער שטארבט אָב אין אידישע שטעדט דער שבת. די זון ברענט רויט אין עק הימעל, דער גיהנום — אונטערגעהייצט און מען טרייבט שוין די זינדיגע נשמות אין דעם פייער אריין... אין די שטיבער טונקעלט זיך; די אידען אויף די גאסען געהען שפּאצירען און דער „גאט פון אברהם" לעגט זיך אין א לייכטען פערטרויערטען נעפּעל איבער דער גאס. עס איז דער שטילער צער פון חורבן בית־המקדש וואס רוהט שבת צו שלש סעודות איבער די אידישע שטעדטלאך. חנה'לע שטעהט ביים פענ־סטער, קוקט אין טונקעלען געסעל אריין און קלעהרט וועגען דעם נייע־געבאָרענעם, וואָס שטעהט איהר פאָר... זי וועט א מוטער זיין. און דער רבונו של עולם זאל איהר העלפען, אז זי זאל נים פערשעהמט ווערען... אין שטוב איז טונקעל, קיינער איז נישטא, דער איידים איז ארונטערגעגאנגען צום רב צו שלש סעודות און האט מיטגענומען חיים'לען. די קינדער קומען אריין; און אין הארצען בעט זי: „רבונו

של עולם, גיב מיר חן אין מיין מאַן'ס אויגען און אין די קינדערס אויגען, אַז זיי זאָלען מיך ליעב האָבען, אַז איך זאָל זיי קענען אַ געטרייע מוטער זיין. און בשכר דעם, וואָס איך וועל זיין אַ מוטער צו די יתומים, זאָלסטו מיך מזכה זיין צו דערלעבען, אַז איך זאָל ווערען אַ מוטער פאַר מיינע אייגענע קינדער"... רב שלמה קומט אריין פון מעריב. „חנה'לע, וואו ביזטו?" — „שוין פון מעריב?" און „גאָט פון אברהם" זאָגט זי אין דער טונקעלקייט. עס ווייזט זיך דאָס ערשטע ליכט און רב שלמה מאַכט הבדלה.

נאָך הבדלה לאָזט רב שלמה אריינרופען צו זיך דעם מעקלער האַצקעל, וואָס וואָהנט מיט איהם אין שכנות, און זאָגט צו איהם: „האַצקעל, געה ברייננ מיר ליב-בער, דעם דיין".

— דעם חוטא דאָ, דעם עוכר ישראל? — שרייט אויס האַצקעל מיט וואונדער.

— טהו ווי איך הייס דיר. איך בעט דיך און זאָג קיינעם ניט דער פון קיין וואָרט. איך בעט דיך אַ טובה.

האַצקעל טענה'ט ניט קיין סך. נאָכט איז עס, שעהמט ער זיך ניט צו געהן מיט דעם דיין איבער דער גאַס. אריינגעקומען צו רב שלמה'ן. דער דיין שטעהט ביי דער טהיר, מיט דעם צובלוטיגטען פנים און אָבגעריסענעם ראָק נאָך. רב שלמה רופט איהם אין אַ בעזונדער חדר אריין.

— הער מיך אויס — זאָגט רב שלמה צום חוטא — אַז אַ מענש זינדיגט איז ער נאָך ניט פערפאַלען, איז דאָ אַ תשובה. איך ווייס, אַז איהר וועט טהאָן תשובה גמורה. אַ מענש לאָזט זיך אָנריידען פון יצר הרע; מיר אַלע זיינען ניט בעסער, אַלע זיינען מיר נאָר מענשען. פערפאַלען, עס איז געשעהן. בעט גאָט, אַז ער זאָל אייך מוחל זיין. וואָשט אייך אָב און הערט אויף די נאַרישקייטען, זיך וואַרפען פאַר'ן בית-המדרש. גאָט קוקט אין האַרץ אריין. די שטאָדט וועט אייך איצט רודפ'ן, ביי אייך אוועקנעהמען די פרנסה — וועט איהר וואָהנען ביי מיר אין הויז, איהר וועט לערנען מיט מיין איניגעל. איך וועל אייך אָבגעבען אַ דירה און וועל אייך צאָהלען זעקס רובל אַ וואָך. זייט איהר צופריעדען?

דער איד האָט גאָר נישט געענטפערט, נאָר א גרויסער שטראָם טרעהרען האָט ארויסגעגאָסען פון זיינע אויגען.

רב שלמה האָט ארייגגערופען דעם דיין'ס ווייב, וואָס איז מיטגע־קומען נאָך דעם מאַן. די אידענע איז געוועזן נאָך מעהר געבראָכען פאר חרפה, ווי דער מאַן. בעהאַלטען דאָס פּנים אין טוך, האָט זי ארויסגעוויינט: „זעהט, רב שלמה, ווי דער רבונו של עולם האָט מיך געשטראָפט, וואָס דער רבונו של עולם האָט געמאַכט פון מיר. וואָס וועט אייך פון מיינע קינדער ווערען?"

— הערט אויף צו וויינען און זעהט, אז ער זאָל נים מעהר אין גאַס לויפען. אט האָט איהר א צעהן־רובעלדיגען און נעהמט דאָס בעל־הבית'ישקייט און ציהט אייך אריבער צו מיר אין הויז אריין. האצקעל וועט אייך אנווייזען א שטוב אויבען, ביים שולכעל. איך וועל איהם צאָהלען זעקס רובל א וואָך, ער וועט לערנען מיט מיינע קינדער און זאָל ווערען א סוף.

IV

דער יאַהרמאַרק.

רב שלמה איז זונטאג ניט אוועקגעפאָהרען אין וועג אריין. נאָטע איז נישט פערפאָהרען מיט די צוויי בולאנעס פאר דער טהיר, און רב שלמה איז געבליבען אין דער היים צום גרויסען יאַהר־יריד, וואָס וועט זיך אנהויבען מאָנטאג און זיך אוועקציהען גאנצע אכט טעג... עס איז דער גרויסער יאַהר מאַרק אין שטעדטיל, וואָס ציהט צו די ארומיגע סוחרים פון דער גאנצער געגענד.

עס איז נאָך דעם שניט, שוין האָבען די גויים זייער ביסעל תבואה אין די שפּייכלער ארייגעבראַכט און קומען זיך איצט צוזאַמען צו פערקויפען די תבואות; ווער עס קויפט דערפאר א קוה, ווער א חזיר אויף אויסצופאַשען איבער'ן ווינטער און אויף'ן פריהלינג צו פער־קויפען, וועלכער פויער ברענגט זיין אייגען פערדיל צו פערקויפען, ואָס ער דאַרף עס נישט מעהר נאָכ'ן שניט, און וויל דאָס אויף א גוטען

פעלץ אויסבייטען. ס'קומען דא אנצופאהרען די פערד־סוחרים פון די מקומות ארום, וואס קויפען אויף די פערד פאר דעם דייטש. די פעלצען־סוחרים האבען שוין אבגעדונגען די שטעלען אין די גאסען מיט וואכען צוריק, און פון פריה־מארגענס אן הערט זיך כסדר דאס רעדער־קלאפען איבער דעם ברוק פון שטעדטעל. דאס קומען אן צו פאהרען די סוחרים פון די נאהנטע שטעדטלעך ארום. אויפגעפאקט אויף די גרויסע פוהרען די קאסטענס סחורה מיט די שטעקענס און דרענגער, די שטעלע אויפצושטעלען, קומען צופאהרען אין שטעדטיל אריין טאנדעט ־ שניידער, טאנדעט ־ שוסטער, היטעל ־ מאכער, פעלצען־פליקער מיט זייער סחורה וואס זיי האבען פאר'ן גאנצען זומער פאר דעם יריד אנגעארבייט. מען לויפט פלינק א שטעל צו פעכאפען און מען שלאגט אויף א קראם. די שטאדטישע האבען שוין פערכאפט די בעסטע קראמען אין מיטען מארק און האבען די פרעמדע ארויסגע־שטופט צום פערד־מארק, צום חזיר־מארק, און נישט איין געשלעג איז שוין דורך דעם היינטיגען טאג ארויסגעקומען, און נישט איין מאל איז מען געקומען צו לויפען צו רב שלמה'ן זיך קלאגען אויף די פרעמדע, וואס פערכאפען די שטעלען, און ארויסגעשיקט האט מען א פאר בעלי־בתים, אנצוטהיילען די שטעלען לויט חזקה.

ביי רב שלמה'ן אין שטוב איז היינט גאר א מחיה. עס זיינען זיך צוזאמענגעפאהרען רב שלמה'ס צוויי מחותנים. איינער אן ארימער און איינער א רייכער. דעם איידעמס פאטער, אן ארימער איד פון נאסטינין, וועלכער בארגט נאך היינט פון מחותן א הונדערטער, און דער צווייטער איז רב יואל ברכהן, דער גרויסער שעפסען־סוחר, פון פלאצק, עוזרל'ס דעם עלטסטען זוהן'ס מחותן. געבראכט האט ער אויפ'ן מארק יונגע אקסען צו פערקויפען פאר די שררות אויף פאשע: בשותפות זיינען די אקסען מיט רב שלמה'ן געקויפט. און אזוי סוחרים — שות־פים פון אנדערע געשעפטען זיינען געקומען, און גלאט א איד א מעק־לער געקומען אויף'ן יאהר־מארק, — און די ערשטע זאך געהט מען אריין צו רב שלמה'ן. דארט וועט זיך שוין מאכען א רובל צו פערדינען. שטעהט מען אלע ביי רב שלמה'ן אין שטוב, און די מוידען קאכען דעם רויטען בוריקעס־בארשטש פון פריה־מארגענס אן. די שטוב איז פול מיט רעגען־מאנטלען, און אידען פון דער גאנצער וועלט זיינען דא און האנדלען. גרייט מען זיך דא צום גרויסען מיטאג, וואס מען

מאכט פאר די צוויי מחותנים. די יונגע חנה'לע וויל ווייזן, אז זי איז א בעלי־הבית'טע, איז זי פערטאהן פון פריה־מארגענס אן מיט די געסט און מיט די ארימע לייט, וואס קומען אריין צו רב שלמה'ן בארגען א גמילות־חסד א פאר רובל אויפ'ן יאהר־מארקעט.

דאס גאנצע שטעדטעל קוקט אוים אויף דעם יאהר־מארק, וואס גיט אידען א האלבע פרנסה. איז ביי רב שלמה'ן געווען א מנהג — אלע ערב יאהר־מארק אויסצובייטען א הונדערטער אויף קליין־געלד און איהם אויסצובארגען צו ארימע לייט אויפ'ן יאהר־מארק. פאר צייטען האט מען גענומען אויף די גמלת חסדים פון די ארימע לייט משכנות: א זייגערל, א פינגערל, א זילבערן לייכטערל, וואס א העלפט דערפון זיינען פערפאלען געווארען און א העלפט האט מען צוריק ארויסגעגעבען אויף די ימים־טובים. נאר זינט עס האט זיך געטראפען דאס אומגליק מיט נעכען, האט רב שלמה שוין נישט געוואלט ביי דער נייער ווייבעל איינפיהרען קיין משכנות. גענומען האט ער נאך שבת צו־נאכטס א הונדערטער, צוביטען עס, אריינגערופען חנה'לען און גענבען איהר דאס געלד אין שירץ אריין: „נא, בארג ארימע־לייט און פערשרייב אויף א פאפירעל ווער און וואס". געווען איז דאס נעכע'ס חזקה, איז עס איבערגעגאנגען צו דער נייער ווייבעל. קומט יעדעס מאל אריין אן ארים ווייבעל און רופט חנה'לען אוועק פון דער קיך. דער מיטאג קאכט זיך, און דער גרויסער טיש ווערט אויס־געצויגען, אריינגעזעצט אין איהם די ברייטע בייכיגע ברעטער און מען דעקט אויף איהם פאר א צוויי מנינים אידען. עס זיצען סוחרים, רייכע און ארימע, די צוויי מחותנים — — צו רב שלמה'סביידע זייטען. דער רייכער מחותן, מיט דער ברייטער בארד און גאלדענער קייט, זיצט ברייט מיט דרייסקייט און רעדט מיט רב שלמה'ן וועגען אלטע גע־שעפטען, וועגען אלטע שותפים — ביידע אויסגעהאנדעלט א וועלט. דער ארימער מחותן, דער ארימער ווייץ־סוחר, זיצט זיך בהכנעה, קוקט אין וואס פאר א גדולה זיין זוהן איז אריינגעקומען, קוועלט אינעווייניג פאר נחת, האט אבער מורא ביים טיש א הויך וואָרט אויסצורעדען. האט דרך־ארץ פאר די אידען נגידים און וויים גארנישט, פארוואס עס קומט איהם דער אויבען־אן. נור יעדעס מאל, ווען ער קוקט אויף רב שלמה'ס איידים, ווערט ער ביי זיך פעסטער און שטאלצער, וואס גאט האט איהם מזכה געווען צו אזא זוהן.

מעקלער ווארטען אויף געשעפטלאך. דער ווייס פון א מאיאנטעט, וואס שטעהט צו פערקויפען בחצי־חנם; דער צווייטער האט געהערט פון א צוויי הונדערט זעקלאך תבואה, וואס עס שטעהט צו פערדיענען אן דעם א פערמעגענס: דעם שלאגט אב דער שרה יעדען טאג די טהירען: „גיט איהם א סוחר פאר דעם וואלד". און נאך איינער דארף א צעהן טויזענד רובל פאר א שרה, קאן מען קריגען ביי איהם, וואס מען וויל. סוחרים זיצען שטיל, הערען אוים די געשעפטען און קוקען זיך איינער דעם צווייטען אריבער און טראכטען יעדער פאר זיך אין דער שטיל איבער דאס געשעפט. און קלענערע אידען זיצען און האבען דרך־ארץ פאר די גרויסע געשעפטען, וואס פליהען דא אי־בער דעם טיש. און די יויך פארעט, און חנה'לע, אין דעם ברייטען שירץ אנגעטהאן, טהיילט אליין אוים דעם גרויסען טעלער פלייש פאר די געסט. און אז זי דערזעהט ארום איהר טיש די סוחרים אידען, ווי די געשעפטען לויפען איבער'ן טיש, קוועלט איהר דאס הארץ פאר נחת. און די סוחרים ווארפען בעהאלטענערהייד בליקען אויף דער יונגער שעהנע ווייבעל און זיינען אין דער שטיל רב שלמה'ן מקנא אזא מזל...

פארנאכט איז אנגעקומען די גאבינער חברה. דאס זיינען די סעדער־אידען, וועלכע האנדלען אויך מיט פיש פון די גרויסע טייכען. עס שמעקט פון אזא איד אראב דער פיינער עפעל געשמאק, מיט וועלכען ער געהט אום א גאנץ יאהר. אין זיין געדיכטער טונקעלער בארד, וואס שטעכט ווי שפילקעס, האלט זיך אויף דער סוד פון דעם טונקעלען טייך, פון וועלכען זיי כאפען די פיש ארויס. דאס זיינען פון יענע אידען, וועלכע האבען נישט קיין מורא פאר קיין גוי און זיינען קיינמאל אין גלות ניט געווען. דאס גאנצע לעבען מיט דער ערד אינ־איינעם אויפגעצויגען געווארען, אין די טונקעלע טייכען ביים פיש כאפען, אין די פייכטע סעדער ביים אויבס געוואקסען. אבגעברענט פון דער זון זיינען זייערע פנים'ער און זייערע הענד, אז עס דאכט זיך, אז זיי זיינען איינגאנצען פון מאסיווען בראנז געגאסען. יעדער אזא איד האט א טוץ קינדער און לעבט אוים זיינע הונדערט און צוואנציג יאהר אהן צער און וועהטאג, פערדינט זיך זיין ברויט ביז צו דער לעצטער מינוט פון זיין לעבען און צו זיבעציג יאהר ברענגט ער נאך א נייי קינד אויף דער וועלט. אומעטום זיינען די גאמבינער די תקיפים, פאר זיי האט מען מורא. זיי כאפען זיך באלד צום דרענגעל, מחמת

דעם איז ביי זיי אויפ׳ן מארק יא חזקה, נישט חזקה — א קלייניגקייט. באלד אראב פון די פוהרען די פאטערס מיט די יונגען אין מיטען בעסטען מארק, גענומען די היימישע שטעלען צזאוואַרפען און אויפשטעלען זיך זייערע איינענע און אויסגעלעגט זיך זייערע פעלצלעך. איז דאך דארט געווארען א געוואלד. די היימישע שטאדט־ווייבער זיינען ארוים מיט הייס וואסער, בעגאסען די גאמבינער רוצחים, וואס נעהן איינגעהמען א וועלט. אבער פאר גאמבין האט מען מורא, האט מען זיך סוף כל סוף אבגערוקט אן א זייט פאר זיי.

עס זיינען געקומען צופאהרען די גאסטיניגער „ווייבער". ווייבער האט מען זיי גערופען דערפאר, ווייל די מענער זיינען טאנדעטשניידער און היטעל־מאכער, זיצען א גאנצע וואך ביי די אלטע מאשינעס, וועלכע ווילען ניט אנדערש גייהען, סיידען נאר מען טרינקט זיי גוט אן מיט אויל, אזוי אז די הויזען און די מארינארקעס, וואס קומען ארויס פון דער מאשין זיינען ווי דורכגענעצט אין אויל; און ווייל די מענער זיינען פערנומען, פיהרען די ווייבער די שטאדט. די מענער האבען מורא פאר זיי. זיי זיינען קליינע, אויסגעטריקנטע שניידערלאך, און די ווייבער גרויס און שטארק. א שם האבען די גאסטינינער מוידען אין דער וועלט, און פאר א פאטש פון אזא מורה היט מען זיך. ווארים שטארק איז א גאסטיניגער מויד און עסט פאר דריי מאנספארשוינען. עס איז א פערגעניגען אריינצוקוקען אין א גאסטינינער קיך. די מוידען האבען כח צו שייערען די מעשענע רייפען פון די טונען, צו רייבען מיט זאדע און זאמד די ברעטלעך, און אלץ פינקעלט שטענדיג. דערפאר האבען מעהרסטען גאמבינער בחורים חתונה מיט גאסטינינער מוידען. זיי פאסען זיך פונקט איינער פאר׳ן צווייטען און האבען נישט מורא איינער פאר׳ן אנדערען... און אז די גאסטינינער ווייבער קומען אן מיט זייערע שטעלען, רוקען זיך די גאמבינער „רוצחים" א ביסעל פאר זיי אב. טאקע „רוצחים", אבער מיט גאסטינינער ווייבער איז נישט גוט זיך צו טשעפען...

עס קומען אן די זשאכלינער קצבים־יונגען, וועלכע קויפען אויף די בהמות אויף די מעדק צו פיהרען זיי קיין לאדז, מיט די גראבע שטעקעלעך אין די הענד און די געפוצטע חאלאווקעלאך — ציטערט פאר זיי דאס שטעדטיל. אז זיי בעווייזען זיך, קוקען זיי זיך אוים א גאסטינינער מויד א כלה צו נעהמען פאר זיי.

מיט זיי קאנקורירען די קראשענוויצער פערדס־יונגען. מיט די לעדערנע הויזען, געפּאסטע שטיוועלאך און די באטיקלאך אין די הענד געקומען צו פאהרען אויפ'ן יריד פערד איינקויפען פאר'ן דייטש. עס ציטערען פאר זיי די זשאכלינער קצבים־יונגען און קוקען זיך איינער דעם אנדערן אריבער:

„נו, העכט, וואס הערט מען אין דיין זשאכלין?"

„זאל דיר דער מוח נישט אויסדארען פאר זשאכלין, דו קראשענוויצער פראנט!"

אזוי נעהמט מען זיך אן די פאר די שמעדט. מען ווערט אבער באלד צווישען זיך גוט און מען געהט אריין צו גאטע דעם רעסטאראטאר אינאיינעם נעהמען דאס ביסעל גוטע בראנפען.

דערוויל איז פארנאכט געווארען, און ביי נאטע רעסטאראטאר איז לעבעדיג: די סוחרים זיינען געקומען צו פאהרען. אבגעבראטען האט לאה'לע, דאס שעהנע פעטע ווייבעל, נאטע דעם רעסטאראטארס טאכטער, די פעטע גענזלאך מיט די פעטע קאטשקעלאך. וואורשט גע־בראכט פון ווארשע מיט דעם גוטען טרונק בראנפען. שטעהט זי הינטער דעם שענק־טיש מיט איין אירינגעל אין אויער, מיט די פער־קעמטע צעפּ און אבגעוואשענעם בעטען האלז און זעהט אויס אזוי בע'טעמ'ט ווי איהרע פּעטיי גענזלאך. זי גיסט בראנפען איין די סוחרים. מען טרינקט דעם „ניינצ־גער" און מען פערבייסט מיט דעם געשמאקען קניי, וואר מעי גיט די פּעטע, שעהנע שענקעריז דארט, וואו עס איז צוגעאיגענעהמסטע צו קנייפּיין.

אנגעקומען איז צו פּ„הרען אויר'ן יריד א חברה צירק־מאכערס — אידען, מיט א שעהנער דראטען־געהעריי, א זיבעצעהן־יעהריג אידיש מיידעל, מיט א שווארצען געגרייזעלטען קאפּ האר, מיט א פּאר שווארצע אויגען, ווי א ציגיינער'ן. א דארע, נאר א בע'חנ'טע, געהט אנגעטהאן אין דעם קורצען רויטען קליידעל, אין דער טריקא, וואס איז ארויפגעגאסען אויף איהר דינעם לייב, און ווארפט אייגלאך... ארום, איבער די בענק זיצען אויסגעזעצט די סוחרים און עסען געשמאק די פרישע געבראטענע גענזלעך. און די שעהנע כשוף־מאכעריז ברעכט זיך אין א רייף פאר זיי. דער פאטער (עס איז אוודאי גאר קיין פאטער נישט — גע'גנב'עט האט ער זי אוודאי פון א רייך אידיש הויז ארויס, ווען דאס מיידעל איז נאך א קליין קינד געווען) — שטעהט ער דער

„פאטער", דער איד מיט די גנב'ישע אויגען און געגרייזעלטע האהר און קלאפט צו אין א בעמבעלע אריין. און די שעהנע כשוף־מאכערין ווארפט ארונטער דעם שווארץ געגרייזעלטען קאפ, הויבט אויף די דינע געטאקטע פיסלאך און טאנצט אין דער רייף און הויבט אן צו זינגען א טרויעריג ליעד פון א ציגיינערין אויף רוסיש, פון א ליעבע, אז דאס הארץ ווערט צוגאנגען פון איהר זיס קול.

נישט איין יונגען מאן האט שוין די כשוף־מאכערין כשוף אנגע־טהאן. ווארפט די כלה פאר דער חתונה און פערליעבט זיך אין דער שעהנער רייף־טענצערין און פאהרט איהר נאך אין די שטעדטלעך ארום אויף די יאהר־מערק. און מען ווערט דערנאך געוואר, אז דער פער־ליעבטער יונגער מאן האט מיט דער ציגיינערין חתונה געהאט, און דאס איז טאקע נישט געווען דעם קאטרינארזש'ס טאכטער, נאר אזוי ווי מען דאט געוואוסט, — אן איינציגע טאכטער פון א רייך הויז ארויס, וואס דער קאטארינאזש האט אוועקגע'גנב'עט, ווען זי איז נאך א קליין מיידעל געווען, און פאטער־מוטער האבען געטרויערט נאך איהר דאס גאנצע לעבען... דער יונגערמאן (דערצעהלט מען דערנאך אין די שטעדטלאך) האט אויפגעזוכט איהרע עלטערן און איז געווארען אן איידעם פון א רייכען שוועהר.

אזוי זיצען די סוחרים ארום א טיש ביי די געבראטענע גענזלאך און קוקען זיך צו צו דעם טאנצען.

אין דרויסען, אין דער נאכט, האט מען גרויסע סמאלע־פאקלען אנגעצונדען, אז די סוחרים זאלען זעהן אין שטעדטעל ארייגצופאהרען. עס פאהרען דורך די שווערע פראכט־וועגען מיט די גרויסע קאסטענס סחורה, שטעננער און דרעננער — קומען זיך צוזאמענפאהרען פון אלע מקומות אויף דעם גרויסען יאהאן־יריד, וואס גיט אידען פרנסה אויף א גאנץ יאהר.

א גאנצע נאכט זיינען די וועגען אין שטעדטעל געפאהרען. א גאנצע נאכט האבען די פויערים מיט די בהמות פון די ארומיגע ערטער אנגעצויגען, און פון פריה־מארגענס אן איז געשטאנען אזא הו־הא, איז געווען אזא געפילדער, געשריי און ליארים אין די גאסען פון שטעדטעל. דאס גאנצע שטעדטעל האט מיט איין מאל אן אנדער פנים בעקומען— נישט צו דערקענען. אנגעשטאפט זיינען די גאסען, די מערק מיט פוהרען. רויטע, קאלירטע טיכער איבער די פויערטעס רוקענס ברענען

זיך אין דער וואַרימער זון. און דאס קירכען־געזאנג פון די בעטלערס. אויסגעמישט אינאיינעם מיט דעם שרייען פון די יונגע כעריד, קוויטשען פון די חזירים, קרעהען און שרייען פון אלערליי געפליגעל וואס אנגעפילט די לופט. אויסגעמישט זיינען שוין די שווארצע לאנגע קאפאטעס מיט די ווייס־גרויע רעק פון די פויערים, די וואכעדיגע טרייערינגע פאטשיילעס פון די אידישע ווייבער מיט די העל־קאלירטע טיכער פון די פויערטעס — און קאכט זיך אינאיינעם צונויף.

געכאפט האבען די גאסטיקינער ווייבער א פויער צו א שטעל, אויסגעטהאן איהם אין העמד און מעסטען איהם אן אלע רעק מיט אלע היטלען. דער פויער מיט דער בייטש אין דער האנד שטעהט אין א קורץ יאקעלע מיט אויסגעשטארטע הענד, און די ווייבער האלטען איהם א שפיגעלע פאר די אויגען: נא, זעה, ווי שעהן דו ביזט!

דארט שלעפט א איד א זעקעל תבואה פון א פויער'ס א פוהר אראב, דער גוי ווארפט צוריק דאס געלד. עס הערט זיך געלד קלינגען, הענער שרייען, גוים שילטען, אידען דינגען זיך — און אלע איז איינאיינעם אויסגעמישט. מיט א מאל קומט אן א גוי צולויפען מיט א יונג פערד, פרובט עס אויס און קוקט נישט, ווער עס שטעהט — לאזט זיך מיט זיין פערדעל אין פולען, אנגעשטאפטען מארק אריין.

אין מיטען דעם ים פוהרען, אידען, פויערים, חזירים און פערד האבען זיך די לאַוויטשער ווייבער אויסגעשטעלט זייערע קראמען מיט די קאלירטע בענדער.

ליעב האט זיך די פויערטע פון יענער געגענד אין רייך קאלירטע בענדער אויסצוצירען, און דער גוי זיין קאפעלוש מיט פערשיעדענע קאלירטע קרעלען און סטענגעס אויסצופוצען. און די רייך בלאהרזיטע פארבען פון בענדער, מיט די קליינע ווייסע בלימעלאך לויכטען זיך אין דער זון. עס שטעהען ארום ביי די בענדער־קראמען די יונגע שעהנע דארפס־שיקסעלעך מיט די גראבע צעפ און רויט שטארקע הענד, קוקען מיט לייכטענדיגע פרעסענדיגע אויגען אויף דעם אוצר פון די סטענגעס, און די יונגע חתנים־שקצים — נעהמען די בייטלאך ארויס און קויפען די מיידלאך מתנות. עס שפיעלט אויף די קאטערינקע באלד. אין מיטען טאראראם, ווערט ארום די אידען א געשטעה, און דער בלאהער פויגעל הויבט אן ארומצוטיילען מיט זיין שנאבעל די גוים קווייטלאך מיט יעדענס גורל. — עס קומט אן א איד צו לויפען

פון דער העלער הויט, שטעקט א פויער געלד אין האנד אריין. דער גוי ווארפט עס צוריק. דער איד שטעקט עס ווידער איין — דער גוי וויל נישט. דער איד שלעפּט די שרייענדיגע קאטשקעס פון דער פוהר אראב — דער גוי לאזט נישט. און דאס זינגען פון די בעטלערס מיט דעם געשריי פון די גוים, דאס קוויטשען פון די קאטשקעס און דאס ברומען פון די חזרים, די קאלירען פון די בענדער, דאס רויטע ליכט פון די טיכער שרייען מיט אין דער זון אריין — און די אלע געוואלדען, ברומען און געשרייען קאכען זיך צונויף, און עס איז דאס ברומען פון דעם גרויסען יאהר־מארק — יאהאנע.

אויף דעם אקסען־מארק איז קיין פוס ניט צו טרעטען. די קצבים שטעהען ארום די בהמות, טאפּען די אייטערס, קוקען אין די פּיסקער אריין, דינגען זיך, שרייען, שעלטען, ווארפען געלד און שלעפּען די פויערים אין שענק אריין. קומט אן אין סאמע העכסטען ברען פון מארק, אייזיקל שלאסער־האקער מיט א קוה. ער אליין פיהרט זי נישט, נאר זיין קאמפּאניאן סטאש „קאניקראד" (פערד גנב) א גוי מיט א צושניטען פּנים און אריבערגעצויגענעם הוט איבער די אויגען, ווי א גנב. „אהא, גיב נאר א קוק, אייזיק ממזר, וואו האסטו די קוה געפּאקט"? פרעגען די קצבים־יונגען אייזיקלען, דערזעהענדיג, ווי ער פיהרט די קוה. ענטפערטע ער: „שווייג, זי איז בלאט". קוקען זיי זיך גוט איין צו דער קוה, דערזעהען זיי, אז זי איז א חולה. אן עפּוש האט זי, מען דארף זי שטעכען. אנגעטרונקען האט זי נאר אייזיקל איידער ער האט זי אויפ'ן מארק געבראכט, מיט וואסער, אז זי זאל א דיקען בויך קריגען, עפּעס געגעבען צו לעקען אזא מין גנב'ישען זאלץ, אז די אייטערס זאלען איהר ווערען אנגעלאפען — עס הייסט זי גיט פיעל מילך — און גענומען די קוה ביים שטריקעל און אוועק־געשטעלט סטאש „קאני־קראד", אז ער זאל זי פערקויפען. און אייזיקל אליין האט זיך אוועקגעשטעלט די קוה האנדלען. שטעהט ער אזוי און קויפט די קוה: „אכט און דרייסיג רובל, פערציג רובל, צוויי און פערציג" און שרייט הויך און צעהלט באלד געלד, דוקא מיט זילבערנע רובעלס, כדי עס זאל קלינגען אז מען זאל הערען. קומט אן א גוי'ע מיט „שקצימלאך־יתומים". דער פויער איז ערשט נישט לאנג געשטארבען, האט זי פערקויפט די צוויי חזירים און וויל זיך קויפען א גוטע מילך־קוה — זי זאל פוטער מאכען, אין שטאדט אריין

ברענגען צו פערקויפען, אויף זאלץ און זייף האבען איבער'ן ווינטער. קיינעם האט זי נישט די גוי'ע, דרעהט זי זיך אליין אויפ'ן אקסען־מארק ארום און זוכט זיך א קוה מיט א פאר גרויסע אייטערס.

דערזעהן די צוויי חברה־לייט, אז די גוי'ע שטעלט זיך אב ביי דער קוה, הויבט אן אייזיקל ארויפצוויאגען אויפ'ן מקח: „פיר און פערציג רובל, זעקס און פערציג — פופציג. גאנצע פופציג!” און פאטשט דעם „קאני־קראד” אין האנד אריין, אז זי ווערט אנגעשוואלען ווי א פלאש. און דער „קאני־קראד” שטעהט און האלט אין איין טענ'ען: — זשידאווי ניע ספשעדאם!” — א אידען וועל איך נים פערקויפען.

— פערקויף מיר די קוה, בעט זיך דער איד און שטעקט איין דאס געלד דעם גוי. און דער „קאני־קראד” טענ'עט אלץ אין איינעם:

— „ניע, זשידאוו ניע ספשעדאם!”.

דערזעהן די גוי'ע, רופט זי דער גוי צו:

— „קויף די קוה, א גוטע, גיט א סך מילך, א שאד א אידען צו פערקויפען — און מעלקט אויס א פאר טראפען מילך פון דער קוה'ס אייטער און גיט דער גוי'ע צו פערזוכען: — „זעהסט, ווי זיס!” די גוי'ע שטעהט אבער און קלעהרט.

— וואס קומט אבער ארויס פון דעם, אז איך האב נישט מעהר, ווי צוויי און פערציג רובל? — ווייזט זי אויפ'ן קניפעל אין טיכעל, וואס זי האלט עס אין דער ברוסט. דער „קאני־קראד” קראצט זיך אין קאפ.

— פאר צוויי און פערציג רובל קען איך דיר זי נישט פערקויפען, דער איד גיט פופציג, און אז א איד גיט — איז זי ווערטה.

ווי אייזיקל דערזעהט, אז די גוי'ע האלט ביים קויפען — כאפט ער ארויף:

— פערקויף זי מיר, צוויי און פופציג גיב איך דיר, דא האסטו דאס געלד. דער „קאני־קראד” טענ'עט אלץ אין איינעם:

— נייו, א אידען וועל איך זי נישט פערקויפען. זוך אין דעם זאק — זאגט ער צו דער גוי'ע — זוך גוט, אפשר וועסטו נאך עפעס געפינען, א שאד די קוה אין אידישע הענד צו געבען.

— אבער, פאטערל, נישט מעהר ווי צוויי און פערציג פאר די חזירים גענומען. מיט דריי גילדען, וואס פאר די אייער.

דער „קאני־קראד" קראצט זיך אין קאפּ, און אייזיקל ווינקט איהם, אז ער זאל דאס געלד נעהמען.

— וואס קען מען מאכען? — שרייט אויס דער „קאני־קראד" צו דער גוי'ע, גיב אהער די האנד. אזא איינער בין איך! א קריסט איז א קריסט — וועל איך זי ליעבער פערקויפען א קריסט פאר צעהן רובל ווינציגער, איידער א אידען. — און שטעקט אויס די האנד נאך דעם געלד.

די גוי'ע צאהלט איהם אויס די בלוטיגע צוויי און פערציג רובל, וואס זי האט גענומען פאר די חזירים, און נעהמט דאס שטריקעל אין האנד אריין.

דער גוי איז באלד פערשוואונדען. אייזיקל האט נאך פּרעטענזיעס צו דער גוי'ע: זי האט איהם אויסגעדונגען די קוה, און פערלאנגט פון איהר א רובל אבטרעט געלד. נאר באלד ווערט ער פערשוואונדען, האט מורא, אז דער „קאני־קראד" זאל דערוויייל נישט אוועק מיט'ן געלד. אין א פּאר מינוט ארום שטעהען זיי שוין אין שענקעל, טרינקען איג־איינעם און טהיילען זיך מיט דער גוי'עס בלוטיגע גראשענס. דער „קאני־קראד" האט זיך אוועקגעשטעלט אין דער שענק פערטרינקען דאס געלד. אייזיקל גנב האט דאס געלד אהיים געבראכט צום ווייב און געגעבען דער אידענע „נא, בעהאלט".

די גוי'ע וואס האט געקויפט די קוה, האט זי גענומען ביים שטריקעל — די קוה וויל ניט געהן. טרייבט זי זי אונטער מיט א צווייג, לאזט די קוה אראב דעם קאפּ, מאכט א טריט, שטעקט ארויס ווייט די צונג, גיסט זיך אויס — ווערט פון דער קוה א האלבע, די אייטערס איינגעפאלען, באלד פאלט זי פון די פיס, די פיס בויגען זיך קרום אונטער איהר שווערער לאסט, לעגט זיך אוועק אין גאס.

ווי די גוי'ע האט דערזעהן, וואס עס איז פון דער קוה געווארען, האט זי זיך געגעבען א ווארף אנידער אויף דער ערד, צווישען די פוהרען און די אקסען מיט איהרע צוויי שקצים'לעך, מיט א גרויס געשריי: א, יעזוס! — געריסען האט זיך די גוי'ע די האהר פון קאפּ, געשלאגען דעם קאפּ אן די שטיינער פון גאס, געלעגען מיט איהרע שקצים לעבען דער קראנקער קוה און געשריען און געוויינט.

— א, יעזוס, וואס וועל איך איצט טהאן? דער פּויער איז

געשטארבען, די חזירים האב איך פערקויפט. דאס געלד האבען זיי בייִ מיר אויסגענארט, א יעזוס!

און די שקצים נאך דער מוטער האבען אנגעפיהלט דעם גאנצען יאהר־מארק מיט געוויין.

באלד איז געווארען ארום דער גוי'ע א געשטעה. די פויערטעס ארום האבען זיך אנגעהויבען צו ווישען די טרערען פון די אויגען, דער־זעהענדיג די ארימע גוי'ע ביי דער קראנקער קוה. דאס בלוט האט זיך צוקאכט ביי די גוֹיים. זיי זיינען געשטאנען ארום, אויסגעהערט דער גוי'עס קלאג, געפּרובט די קוה צו ריהרען ביים עק, די קוה האט זיך אבער ניט באוועגט. און די גוי'ים האבען אנגעהויבען מיטצו־פיהלען מיט דער פויערטע. איינע האט דערציילט, אז א אידעל איז אויך געווען דערבייִ.

— יא, דער איד איז דארט געשטאנען און געדונגען די קוה. איך האב געזעהן, אז ער גיט פופציג רובעל — פון מיר האט דער פויער נור גענומען צוויי און פערציג, — דערציילט די גוי'ע אין געוויין.

— עס איז געווען דעם אידען'ס קוה, אודאי אזוי, דער איד האט דיך אבגענארט, — שרייען די גוֹיים.

שכור זיינען די גוֹיים געווען, ביי יעדען קויף אין שענקעל גע־גאנגען מיט די „קומעס", און אויפגעקאכט פון דער גוי'עס וויינען — האבען די פויערים געכאפּט די שטעקענס און אנגעהויבען צו שלאגען דעם ערשטען בעסטען אידען, וואס זיי האבען דארט געטראפען.

געווען איז עס א גאמבינער קצב. די פויערים האבען איהם אויף דער ערד אנידערגעווארפען, געריסען די בארד און געשלאגען איהם איבערן קאפּ מיט די שטעקענס.

די קצבים זיינען געווען אין רב שלמה'ס הויף, וואס איז ניט וויִיט געווען פון דעם אקסען־מארק. דארט זיינען געשטאנען די יונגע אקסען, וואס רב שלמה מיט'ן מחותן האבען געבראכט צו פערקויפען די שררה'ס אויף פּאשע. די קצבים האבען בעטראכט די שעהנע געזונטע אקסען און האבען געווארט אויף א בראק, אז זיי זאלען קענען עס אבקויפען.

ווי זיי האבען דערהערט, אז די גוֹיים שלאגען א אידען, זיינען זיי ארויס פון רב שלמה'ס הויף מיט די אייזערנע שטעקעלעך אין די הענד און געוואָרפען זיך אין די גוֹיים אריין.

באלד האט זיך צופלאקערט צווישען די אידען און די גויים א מלחמה. די גויים האבען ארויסגעכאפט די דישלען פון די וועגען און געשלאגען די קצבים־יונגען. איינעם האבען זיי אוועקגעלעגט מיט א צושפאלטענעם קאפ, דאס בלוט איז גערונען איהם איבער'ן פנים. איז דאס וויב ארויס מיט א געוואלד אין גאס אריין: „געוואלד, מען שלאגט אידען! אויפ'ן אקסען־מארק שלאגט מען אידען!"

האבען די גאמבינער פעלצען־סוחרים דערהערט, אז זייערען א גאמבינער האבען די גויים גע'הרג'עט אויפ'ן אקסען מארק — האבען זיי געלאזט די קראמען און זיינען ארויס אין אקסען־מארק מיט די געוויכטען אין די הענד. די גאמבינער ווייבער האבען זיי נאך אונטער־געגעבען פייער: „מאנספערשוינען זייט איהר! זעהט, ווי מען שלאגט א אידען, און איהר שווייגט" — נאר די גאמבינער האט מען נית געדארפט אונטערצוהיצען. גאמבינער בלוט איז קיין וואסער נישט. אז זיי האבען דערהערט, אז מען שלאגט א גאמבינער, האבען זיי זיך דאס לעבען איינגעשטעלט. א קליינער יונג, חיים'ל מאלאדזש, האט זיך געגעבען א לאז אריין מיט דער שער אין דער האנד צווישען א פאק גויים, און שוין האט ער איינעם דאס פרצוף אויפגעריסען מיט דער שער. טאקע די גויים האבען איהם אויף דער ערד אוועקגעלעגט און איהם גענומען טרעטען — האבען עס די גאמבינער דערזעהן, זיינען זיי אריין צווישען די גויים דעם יונג ארויסנעהמען און אנגעהויבען צו האקען איבער די קעפ. שוין לויפען די פויערטעס איבער די גאסען מיט א געשריי: „העי, כלאפי, נאשיך ביאן!" און פון דער צווייטער זייט די ווייבער: „מען שלאגט אידען אויפ'ן אקסען־מארק!" און פון אלע זייטען געסלעך קומען גויים צו לויפען, אידען צו לויפען, קראשעניוויצער פערד־סוחרים, זשאכלינער קצבים.

גאסטינינער ווייבער זיינען אויך דא. איבערגעלאזט האבען זיי די מענער ביי די קראמען און מיט די נעגעל די גויים די אויגען אויס־געדראפטשעט. שוין האלטען זיך איינס די אנדערע ביי די האאר, ביי די קעפ, און בלוט רינט צווישען פנים'ער, אויף קאפאטעס, אויף ווייבער־טיכער, צווישען רעדער, חזירים און שרייענדיגע קאטשקעס, און פערפעט די שטיינער.

רב שלמה איז געווען אין דער שטוב און געהאנדעלט מיט א סוחר ווייצען, ווען דאס געשלעג איז אויסגעבראכען. געהערט אז אין גאס

פאר'ן הויז שלאגען זיך אידען מיט גויים, האט ער געכאפט דעם שטע־קען אין האנד און איז ארויס אין גאס אריין. חנה'לע האט זיך אפילו אין דער טיר געשטעלט און בעשווארען איהם, ער זאל נישט ארויס — נאר ער האט זי זאנפט אוועקגענומען און איז ארויס אין געסיל אריין. עס זיינען באלד נאך איהם ארויסגעגאנגען די סוחרים, די שטאל־יונגען לייזער און בער. און אז די אידען אין געסיל האבען דערזעהן רב שלמה'ן געהן, האבען זיך באלד אלע ארומגעקליבען ארום איהם.

אנגעקומען צום ארט פון געשלעג, האט רב שלמה אויפגעהויבען דעם שטעקען און געשלאגען איבער די קעפ, וואס האבען זיך געהרג'עט: „לאזט אב, לאזט אב!"

מען האט זיך באלד אריינגעריסען צווישען די שלאגענדיגע, זיי פאנאנדערגעריסען, אבגעווארפען. די אידען מיט די צובלוטיגטע קעפ האבען דערזעהן רב שלמה'ן — האבען זיי אבגעלאזט. — „שקצים, האט רב שלמה געשריען, דעם גאנצען מארק ווילט איהר צושלאגען! וואס איז געשעהן?"

— אייזיקל גנב האט א גוי'ע א קראנקע קוה פערקויפט, שלאגען זיי אידען.

א סך פון די פויערים האבען געקענט רב שלמה'ן פון די הייף, דער „קופיעץ". א סך האבען געמיינט, אז עס איז דער רב, האבען זיי זיך אוועקגעשטעלט און געשריען: „דאס געלד גיט'ס אב! דעם אידען גיט ארויס, קופיעץ!"

און די אידען האבען צוריקגעשריען צו די פויערים:

— דעם גוי גיט ארויס, דעם, גוי! א גוי איז אויך געווען דערביי.

אז רב שלמה האט געהערט, וואס עס איז געשעהן, האט ער געזאגט:

— א רחמנות, אן ארימע גוי'ע, געהט און ברענגט אייזיק'ן.

— די גויים ווילען איהם הרג'ענען, רב שלמה.

— לאז איהם א שווארץ יאהר! דאס געלד זאל ער אבגעבען. איבער איהם ווילען מיר דעם מארק פערלירען. געהט, לייזער, בער — יונגען, ברענגט איהם אהער!

— אי פא זשידא, אי פא כלאפא — האבען די אידען געשריען צו די גויים —ביידע זאלען זיי קומען!

— געהט'ס, פויערים! דער רב הייסט, דער „קופיעץ" הייסט — האבען די גויים געשריען.

און עס האבען זיך באלד אוועקגעלאזט א פאר שטארקע קצבים־יונגען נאך אייזיקלען, און א פאר גויים — נאך דעם „קאנאקראד", ברענגען זיי אויפ'ן מארק.

דערווייל ווי רב שלמה איז אזוי געשטאנען און גערעדט מיט די פויערים און די אידען, כאפט זיך אונטער א יונגער שגץ און גיט רב שלמה'ן א פאטש און ווערט פערשוואונדען צווישען די פויערים.

מעהר האט מען נישט בעדארפט. עס האט זיך געגעבען א קאך אין די אידען דאס בלוט: רב' שלמה'ן האט מען געשלאגען! — און אריין אין דער מחנה פויערים. — בחנם האט זיי רב שלמה אוועק־געטריבען מיט דעם שטעקען, אז זיי זאלען זיך נישט שלאגען; זיי האבען צופראסקעט די פיסקעס פון יעדען גוי...

— דעם שגץ גיט ארויס!

דער שגץ איז אריין צווישען די פויערים, און זיי האבען געפרובט איהם צו בעהאלטען. נאר נאטע פוהרמאן האט איהם גענומען אויפ'ן אויג. ער איז באלד נאך דעם שגץ אין די פויערים אריין.

לאנגע האר האט דער שגץ געהאט — האט ער זיך געגעבען א לאז אריין מיט דער האנד אין דעם שגצ'ס לאקען און ער האלט איהם! בחנם בייסען איהם די פויערטעס דורך די שטיוועל, רייסען איהם שטיקער פלייש פון די פיס, פון די הענד ארויס. נאטע לאזט שוין דעם שגץ נישט אב, שלעפט איהם נאך נאך זיך, ווי א שטיק אייזען, און ציהט איהם פון צווישען די גויים ארויס. די גויים טרעטען אויף איהם מיט די אייזערנע פאדקאוועס — א צובלוטיגטער האט זיך נאטע אין דעם שגץ'ס האאר איינגעפלאכטען, אזוי ווי ער וואלט אין איהם איינגוואקסען. לאזט איהם נישט נאך, שלעפט איהם פון די פויערים ארויס.

עס רינט דאס בלוט פון זיי ביידען — פון נאטע'ן און פון שגץ און מישט זיך אויס אינאיינעם — און צוגעקלעפט איז ער צו איהם און קייקעלט זיך מיט'ן שגץ אויף דער ערד און שרייט צו די אידען: „דא איז ער"!

אז די אידען האבען דערזעהן דעם שגץ, זיינען זיי צו מיט די שטע־קענס, מיט די געוויכטער:

— „קופּצא פּשעפּראש!" (בעט איבער דעם סוחר). עס האבען זיך ארײנגעמישט די עלטערע פּויערים, א פּאר בעלי בתים, װעלכע האבען געקענט רב שלמה'ן און אויך געשלאגען דעם שגץ: „קופּצא פּשעפּראש!" דער שגץ, א צובלוטיגטער, מיט אויסגעבראכענע פינגער איז געלעגען אויף דער ערד און געזוכט רב שלמה'ס פּאלע פון ראק, און געקושט רב שלמה'ן די שטיװעל, די פּאלעס, געציטערט פאר שרעק און געשטאמעלט „א, יעזוס, א, באזשע".

— לאזט איהם אב! האט רב שלמה געשריען און קוים א לעבעדיגען איהם ארויסגענומען פון די יונגענס הענד. אײזיקל זעלנער האט איהם נאך געגעבען א פּלעם מיט'ן שטעקען איבער'ן קאפּ, און דער שגץ איז א האלב הרוג ארויס פון אידישע הענד.

נאר באלד האט מען געבראכט צו פיהרען די צװײ גנבים, אײזיקלען און דעם „קאני־קראד". די גאמבינער סעדער־אידען האבען געפיהרט אײזיקלען. געפונען האבען זײ איהם אין שטאל בעהאלטען. די הענד אהינטער געבונדען און א בלײכער אהן א היטעל, איז אײזיקל געגאנגען. און די גויים פון דעם דארף כמעל האבען געפיהרט דעם שכור'ן גוי, דעם „קאני־קראד". די שטאדט האט זײ געקענט. א בשותפישע גנבים־פּאר זײנען דאס געװען, און װי עס זײנען אין שטעדטיל א פּאר זילבערנע לײכטער פערפאלען געװארען אדער קאלבעלעך צוגע'גנב'עט געװארען, איז מען געגאנגען צו אײזיקלען אויסקויפען.

שטיל איז געװארען צװישען עולם. די פּויערים מיט די אידען האבען זיך שוין אויסגעמישט אין אײן רעדעל, שלום געמאכט צװישען זיך — דא א צובלוטיגטער קאפּ און דארט א צובלוטינטער קאפּ, און האבען בײדע געשריען: „סאנד, סאנד נא זלאדזשע" — א משפּט איבער די גנבים. רב שלמה האט אײזיקלען געגעבען דעם ערשטען פּאטש און געשריען: „דאס געלד גיב אב! איבער דיר װעט א מארק צופיהרט װערען! פון אן ארימער גוי'ע נארסטו געלד אויס".

א בלײכער איז געשטאנען אײזיקל, און עס האט זיך בײ איהם געטרײסעלט הענד און פיס. אן אלטער פּויער פון כמעל האט דעם „קאני־קראד" דעם ערשטען פּאטש געגעבען מיט א געשרײ: „א, קריסט ביזטו? — א טאטער ביזטו"

שוין ווילען זיך אויף דער פאר וואַרפען די אידען מיט די גויים און אויסגיסען אויף זיי דעם רעשט כעס, וואס שטעקט נאך אין זייער בלוט. נאר רב שלמה האט זיי איינגעהאלטען: צום ערשט די גוי'ע דאס געלד אבגעבען. די אידען האבען בעזוכט אייזיקלען. אין ציצה־כנפות האט ער געהאט איינגעבונדען די איין און צוואנציג רובעל. ביי דעם גוי האט שוין געפעהלט א פאר קערבלעך — פערשיכורט אין שענק — האט רב שלמה צוגעלעגט פון זייניגע און אבגעגעבען דער גוי'ע צוריק דאס געלד. די גוי'ע האט מיט טרערען אין די אויגען געדאנקט רב שלמה'ן און געקושט איהם די קאפאטע: „קופעץ ספראוועדליווי מא ליטאשטש נא וודאוויע אי סראטע" (אן עהרליכער סוחר, האט רחמנות אויף אן אלמנה מיט יתומים). די ווערטער האבען ווייך געמאכט די אידען אויף דער גוי'ע, און זיי האבען רחמנות געקראגען אויף איהר: „טאקע, אן ארימע גוי'ע! וואס, א גוי'ע איז דען נישט קיין מענש?" — האבען די ווייבער געשריען, — „מען נארט אוים ביי אן ארימער אלמנה צוויי און פערציג קערבלעך!"...

האבען זיך די אידען געגעבען א נעהם צום „סאמא־סאנד" (זעלבסט־געריכט). די גויים האבען זייער כעס אויסגעגאסען אויף „דעם קאני־קראד" מיט געשרייען: „א קריסט ביזטו? — א טאטער ביזטו"! און די אידען מיט די שטעקעלעך אויף אייזיקלען: „א איד ביזטו? א טאטעריש הארץ האסטו! פון אן ארימער גוי'ע געלד אויסנארען און איבער דיר א שטאדט אומגליקליך מאכען! א מארק צופיהרען!"

אין א שעה ארום זיינען שוין געשטאנען די כמעלער גויים מיט די גאמבינער אידען ביי דבורה'ן אין שענקעל. בראנפען און געלד האט זיך געגאסען ווי וואסער, איבערגעבעטען זיך און ארומגעהאלטען זיך איינע די אנדערע ביי די ארעמס. דאס בלוט פון זייער גוט־פריינדשאפט איז נאך ניט פערטריקענט געווארען אויף זייערע געזיכטער און קליידער און די גויים האבען געשריען: „מיר האבען צו די אידען גארנישט: דער וואס איז א גנב, איז א גנב, און א קופעץ איז א קופעץ". און די אידען האבען געשריען: „וואס, א פויער איז נישט קיין מענש? א פויער איז אויך א מענש. איין גאט איז נאר אויף דער וועלט!" און פאטשען זיך איינע די אנדערע אין די הענד אריין אויף „זגאדע" (שלום), אז די הענד ווערען געשוואלען.

און אז מען איז דערנאך ביים שטאדט־פלומפעל געשטאנען, און די אידען מיט די גויים האבען איינע די אנדערע וואסער געפלומפעט און איבער'ן קאפ געגאסען, דאס בלוט פון קאפ און פרצוף אבגעוואשען, האט נישט איין גוי אויסגעשריען, טאפענדיג זיך ביי זיין לאך אין קאפ: „טא גאמבינסקי זשידי וצאלע ניע זשידי! ניע דאיאן זשי יוכא!“ (די גאמבינער אידען זיינען גאר קיין אידען נשט, זיי לאזען זיך נישט, די הינטישע בלוט).

אבער פארנאכט, אז דער עלטסטער סטראזשניק מיט'ן וואיט זיינען אנגעקומען אין שטעדטעל אריין, האט מען א „פאפיר'' געמאכט, רב שלמה'ן אליין אויפגעשריבען און א סך גאמבינער אידען מיט פויערים, ווייל זיי האבען אליין א „סאנד“ געמאכט. ווארום מען האט אייזיקל גנב און דעם „קאני־קראד'' פון גאס געמוזט אויפהויבען און אין שפיטאל זיי נעהמען; אזוי צושלאגען זיינען זיי געוועז.

V

די פישערם.

רב שלמה איז געפאהרען אין דארף אריין.

פארנאכט צו איז ער אנגעקומען צו די לענסקער טייכען. ער האט געדארפט זיין ביים שרה אין לוצק, האט ער נישט געוואלט ביי־נאכט דורכפאהרען דעם לוצקער וואלד. און א חזקה האט ער צו נעכטיגען דארט, וואו א איד וואוינט. האט ער דעם יונג געהייסען פאהרען צו ברוך לענסקער אויף נאכט לעגער.

די נעכט העבען שוין אנגעהויבען צו ווערען קאלטע. עס איז שוין געווען א שטיק אין אלול אריין, און די סעדער און די נאסע לאנקעס, וועלכע האבען זיך געלעגט ארום די גרויסע לענסקער טייכען, זיינען שווארץ גרין געוועז און פייכט; פון דערווייטענס האט שוין ארויסגעשימערט דאס ליכטעל פון ברוך'ס פענסטער ארויס און אריינ־געדרונגען ווייט אין די נאכטליכע סעדער אריין און אבגעשלאגען א ווידער־שיין אין די שווארצע סטאווען.

דער יונג איז פערפאהרען אין הויף אריין. אויף דער שוועל פון הייזעל האט זיך געוויזען רחל, רב ברוך'ס טאכטער. איהרע שווארצע האאר זיינען געווען צולאזט, די ארבעל פון די הענד ארויפגעשארצט ביי דער ארבייט. דערזעהן פון דערווייטענס רב שלמה'ס פוהר, האט די מויד מיט פרייד אויפגעלאכט און איז אריין אנזאגען די גדולה. רב שלמה'ן האט עס געגעבען א קלאפ אין הארצען... ער האט געוואלט הייסען דעם יונג אומדרעהען, נאר פערשעהמט זיך פאר זיך אליין און פארוואורפען געמאכט זיך און געזאגט: א דארן דעם יצר הרע אין די אויגען אריין.

עס זיינען געשטאנען רב ברוך'ס צוויי מוידען, שטארק, ווי די גויים, ביי א גרויסער באליע וועש און געוואשען. א וועש איז אהן עין הרע געווען ביי ברוך לענסקער א גרויסע. געהאט האט ער צעהן מוידען און זעקס יונגען, אלע שוין אויסגעגעבען, אחוץ די צוויי אינגסטע די ארומיגע קצבים. פישער זיינען זיינע איידעמס אדער זיהן, און אלע וואוינען און האלטען בשותפות דעם סטאוו. און די מוידען וואשען די וועש פאר דער גאנצער הויזגעזינד. געטראפען האט רב שלמה ברוך'ן קראנק. ארויסגעקוקט האט דער אלטער איד פון דעם ים קישענס און דעקעס ארויס א צוהיצטער, א צוואווארימטער, מיט א רויט פנים, ווי פון א ווארימער באד ארויס. ווארום הייס איז געווען אין שטיבעל נישט אויסצוהאלטען, און ארויפגעלעגט האבען זיי אויף דעם אידען אלע קישענס און דעקעס וואס האבען זיך געפונען אין דער משפחה. דערגרייכט האט דער טורעם פון די קישענס ביז'ן האלבען באלקען אריין. פערזאמעלט זיינען געווען ארום דעם בעט פון דעם אלטען פישער־איד אלע זיינע זיהן און איידעמס, אייניקלאך און אור־אייניקלאך; ערשט געקומען אהיים פון וועג נאך אין די קליידער, טהעע געטרונקען מיט צופלאמטע שטארקע פנים'ער און אויס־געהערט דעם פאטער'ס קרעכצען.

— אוי, שלעכט, רב שלמה, — ברומט דער איד פון בעט ארויס, דערזעהענדיג ארייגקומען רב שלמה'ן, פאר וועלכען אלע האבען זיך אויפגעהויבען. מיט איין שאר מיט דער האנד האט דער אלטער אראב־געווארפען פון זיך דעם טורעם מיט די קישענס און דעקעס און אויף־געזעצט זיך אויפ'ן בעט — כשוף מיר אנגעטהאן. די גוי'ע, וואס דער גנב האט איהר די קראנקע קוה איינגעהאנדעלט. כשוף געטהאן,

רב שלמה, איך האב עס אליין געזעהן, דורכגעהענדיג דעם דארף — זי האט דאך געוויזען מיין קאפ אין שפיגעלע יאסעלען דעם דארפס־גנעהער, ער האט דאך דערצעהלט אין דער חברה.

אלט איז געווען ברוך לענסקער, פון די אמאליגע פישערס. קיינער, אפילו נישט ער אליין האבען געוואוסט, ווי אלט דער איד איז. אז מען האט איהם געפרעגט: „ווי אלט?“ — האט ער געענטפערט: „צעהל דיינע צייהן“. אזוי האט ער געלעבט אהן רעכענונג ווייט אין די יאהרען אריין. געזעהן האט ער א שטיק וועלט, נאפאלעאנ'ען נאך, ווען ער איז מיט זיין מיליטער אין גרויס־פוילען געווען. צוגעשטעלט בשתיקה האט דער איד די פאלאקען אקמען אין די וועלדער אריין, ווען זיי האבען די „פאווסטאניע“ געמאכט, — און נישט איין מאל שוין געשטאנען „אונטער'ן מעסער“. קיינמאל נישט קראנק געווען, קינדער געהאט יעדעס יאהר, ביז טיף אין דער עלטער אריין, און אויפגעשטעלט א דור מיט פישערס און קצבים, וועלכע בעזארגען א האלבע מדינה מיט פיש און פלייש אויף שבת. יעדער שעהנער פישער, אלטער קצב איז זיין „מחותן“ און פאר זיינס א פאטש ציטערט נאך היינט א גאמבינער יונג.

— וואס איז אייך דען? — פרעגט רב שלמה — געווען דער פעלדשער?

— וואס פעלדשער, אז זי האט כשוף געטהאן, די גוי'ע. כ'געה דורך איהר הויז, האט זי מיר אונטערגעווארפען א פערדישע פאדקאווע, אז איך זאל אויפהויבען. דאס הארץ האט מיר באלד אנגעזאגט נישט גוטעס, נאר געה הויב נישט אויף קיין פאדקאווע. אויפגעהויבען די פאדקאווע, און איך הער הינטער מיר א בייז געלעכטער. איך קוק זיך אום, די גוי'ע שטעהט אויף דער שוועל פון דער טיר. „מיין שווארץ יאהר אויף דיין קאפ“. איך האב באלד געפיהלט אז עס איז נישט גוט. אזדי ווי איך בין נאר אהיים געקומען, האט מיר אנגעהויבען צו פלאמען די לינקע זייט און פלאמט און פלאמט, ווי א פייער וואלט געברענט. זיי שמירען מיך מיט זאלבען, וואס מען שמירט פערד. שמיר היינט, שמיר מארגען, אז יאסעלע דארפס־געהער האט מיין פנים אין שפיגעלע געזעהן. נא קוק אריין — זאגט זי — און טראגט איהם אונטער א שפיגעלע. מיין פנים האט ער דאך געזעהן און נישט בלויז מיך האט זי איהם געוויזען, נאר אלע אידען און „וואס

ראביען, אי טען באגאטע קופעץ", זאגט זי. וואס וועט דיר דא העלפען שמירען, אז א כשוף שטעקט דיר אין די זייטען?

דער איד האט אבגעקרעכצעט, אויסגעטרונקען דעם טהעע און אונטערגעשטעקט צום שמירען די זייט, וועלכע איז שוין געווען קאלירט פערשיידען־פארביג פון אלערליי שמירערייען, וואס זיינען אויף איהר אויסגעגאסען געווארען. דאס ווייב איז געזעסען אויפ'ן ראנד פון בעט, די קינדער ארום, און קיינס האט נישט דערוועגט זיך קיין ווארט אויסצורעדען אין רב שלמה'ס געגענווארט. דער עלטסטער זוהן לייזערל, א שטארקער קצב, איז צוגעגאנגען און ארויפגעגאסען זיך אויף די הענד עפיס א זאלב, וואס די גאנצע שטוב איז געווארען פער־באפט פון זיין ריח, וואס מען שמירט דערמיט פערד, און האט אי־געהויבען דעם פאטערס זייט אזוי צו רייבען מיט זיינע אייזערנע הענד, אז דער אלטער האט געקרעכצט אונטער זיי, און אויך הנאה געהאט דערפון: „א, א". דערנאך, אז זיי האבען איהם אין בעט אריינגעלעגט, א האלבען עמער געקאכט וואסער אנגעגאסען אין פלא־שען, ארום איהם געלעגט, האבען זיי איהם ווידער צוגעדעקט מיט די אלע קישענס און דעקעס. דער אלטער האט געשוויצט, ווי אין א באד. מיד איז ער געווען פון דעם רייבען. איז ער באלד איינגעשלאפען, ארויס־געשטעקט זיין צוקאכט פנים פון דעם ווייסען בעטגעוואנד און פער־נומען דאס שטיבעל מיט זיין מורא'דיג שנארכען.

דערווייל האבען די מוידען צוגערויטט א שטיבעל פאר רב שלמה'ן. די זיהן מיט די איידעמס זיינען אהיים צו די ווייבער אויף נאכט־עסען געגאנגען און צום טייך אראב, אויף א גאנצע נאכט די פיש כאפען (עס איז געווען דאנערשטאג אויף דער נאכט, ווען מען כאפט די פיש אויף שבת). אין קיך האט שוין געקנאקט איבער'ן פייער א פריש יאיכעל פאר רב שלמה'ן. און רב שלמה האט זיך אוועקגעשטעלט אין א ווינקעל ביים שויבען־שענקעל, פון וועלכען עס האבען ארויס־געשמעקט די פרישע עפעל, מעריב דאווגען.

לאנג איז געשטאנען רב שלמה ביי דער שמונה עשרה און געבעטען צום רבונו של עולם מיט א צובראכען הארץ, אבער נישט די תפלה פון סדור האט ער געבעטען, אן אנדער תפלה: „רבונו של עולם, שטעה מיר ביי, לאז מיך נישט ארייגפאלען אין שטן'ס האנד, רבונו

של עולם!" ווארום א גרויסער נסיון איז איהם פארגעקומען בייצר־שטעהן — רחל'ע, ברוך לענסקער'ס אינגערע טאכטער.

שוין לאנג, ווי ער פיהלט, דער יצא הרע שטופּט איהם צו איהר... נאך דענסטמאל, בשעת נעבע האט נאך געלעבט. אבער זינט ער האט חתונה געהאט מיט דער יונגער ווייבעל, האט ער ביי זיך דעם יצר הרע אראבגעווארפען. און א פּאר מאל איז ער איהם שוין ביי־געשטאנען... נור היינט, איצט, און ביי רחל'ען... גאר צו פיעל געוועהנט איז ער געוועזן צו איהר, דערפאר בעט ער איצט מיט א צובראכען הארץ און שטעהט לענגער שמונה עשרה.

און אזוי ווי ער שטעהט איצט, און דאס הארץ און מחשבה איז זיך מתכון צום רבונו של עולם, הערט ער איהרע טריט. מיט גרויס פאראד גרייט זי צום טיש פאר'ן סוחר, און ער הערט ווי איהר פרייד אויף זיין קומען שפּראצט ארויס פון איהר גאנג. ער הערט עס אין די בעוועגונגען איהרע, אין די טריט איהרע, אין דעם קלאנג פון די טעלער, וואס זי גרייט צום טיש — און עס נעהמט איהם ארום א ווייך גע־פיהל צו איהר... א רחמנות און א צערטליכקייט... מען טאר נישט פערשעמען קיין געפיהל, פון וועמען עס קומט אויך — טראכט ער זיך, — זי איז דאך אויך א בעשעפעניש! און ער הויבט אן מורא צו קריגען פאר זיך... און האט פערדראס, פארוואס ער איז אהער פערפאהרען, פארוואס ער האט זיך איינגעשטעלט. אבער באלד גע־פינט ער דעם בטחון אין רבונו של עולם. דער רבונו של עולם וועט איהם ניט פערלאזען, ווארום וואס וואלט דען פון דעם מענשען גע־ווארען, ווען ניט דער רבונו של עולם? — ער פיהרט דאך אלע אונ־זערע מעשים.

אז ער האט צוריק געפונען זיין בטחון, איז ער רוהיגער געווארען. אויסגעגאנגען שמונה עשרה, האט ער זיך ארום געקוקט אין שטיבעל. דער יצר־הרע האט שוין אלץ אנגעגרייט פאר איהם... דער אלטער איז פעסט געשלאפען, אויפ'ן טיש איז געוועזן אויסגעשפּרייט א ריינער טישטוך, געוועזן געגרייט צום טיש בעל־הבית'יש... די שטוב אויסגע־קעהרט, מיט זאמד אויסגעשאטען, דער לאמפּ ברענט פרעהליך, און פון דער צווייטער שטוב, פון דער קיך, הערט זיך, ווי זי וואשט זיך... רחל'ע וואשט זיך! דאס קאלטע וואסער גיסט זיך איבער איהר נאקעט לייב, איבער איהרע נאקעטע הענד און האלז...

רב שלמה האָט געפּרואווט צו קלערן וועגן לוצק, וועגן די צוויי־טויזנט זעקלאָך ווייץ, וואָס עס שטעהט איהם פאַר מאָרגן צו קויפען, וועגן דעם וואָס לייבוש קראַשענוויצער האָט נישט אויסגעקויפט די שעפּסען, און וועגן דעם משפט, וואָס שטעהט פאַר איבער די צוויי גנבים, וואָס אידען און גויים האָבען בשותפות געשלאָגען אויפ'ן יאָהר־מאַרק. אָבער פון דעם אַלעם שווימט איהם אויפ'ן געדאַנק אַרויס „דוד המלך מיט בת־שבע"... „זי האָט זיך געוואַשען אויפ'ן דאַך, און דער קעניג האָט זי געזעהן"...

און ווידער טראַכט ער:

— שלעכט געטהאָן, דאָ פערפאַהרען. מיט'ן יוצר הרע טאָר מען זיך נישט שפּילען.

נאָר באַלד איז זי, רחל'ע, אַריין אויף דער שוועל פון דער טיר. ער האָט געקוקט אויף איהר... געוועזן איז זי איצט אָנגעטהאָן אין אַ ריין געוואַשען ווייס קאַפּטעל, און די שענסטע שירץ פון קאַסטען אַרויס־גענומען. און די שוואַרצע געדיכטע האָאָר, ווי אַ ים וואַסער, בעלעגען איהר קאָפּ, און גרויסע אויגען האָט זי, און אַ שטאַרקען ווייסען האַלז, וואָס קוקט אַרויס פון אויסגעשניטענעם קאַפּטעל, און רויטע ליפּען, און שטאַרקע ווייסע צייהן, און אַז זי לאַכט, לאַכט אַלץ מיט איהר. זי שטעהט און קוקט איהם אין די אויגען אַריין, און אַ גרויסער פרייד שפּראָצט פון איהר פּנים אַרויס, אַז זי בעדינט דעם סוחר. זי וויל איהם זיין וואונש פון די ליפּען אַראָבשאַרען... יאָ, ער האָט מורא פאַר איהר... ער ווייס אַז זיין האַרץ איז שטענדיג געווען גענייגט צו איהר, און נאָך דער ווייבס טויט, ווען ער האָט געקלערט וועגן אַ שידוך, האָט ער געקלערט וועגן איהר, — פון דער עבירה מאַכען אַ מצוה... פון אַ שטאַרקער משפחה קומט זי אַרויס: צעהן ברידער, ווי די ריזען. אַ שטאַרקער דור וואָלט אַרויסגעקומען פון איהר. נור ער האָט עס ניט געוואָלט טהאָן פאַר די קינדער. די קינדער וועלען זיך שעמען. און צוליעב נעכע'ן, עליה השלום, און צוליעב דער וועלט, האָט ער גענומען אַ בת נדיבים.

אין שטיבעל איז קיינער נישט געווען. רחל'ע איז געבליבען מיט רב שלמה'ן אַליין. אַ מינוט האָט זי געוואַרט. צום סוף זאָגט זי:

— רב שלמה לאנג שוין נישט געווען ביי אונז. מיר האבען אזוי געווארט! — דערביי איז זי רויט געווארען און אין פערלעגענהייט שטעהן געבליבען אין א ווינקעל.

רב שלמה ענטפערט נישט.

— רב שלמה איז אודאי הונגעריג; דאס עסען וועט באלד פארטיג זיין.

און זי קוקט איהם מיט שרעק אין די אויגען אריין — מסתמא איז דער סוחר ביין. זי בעטראכט איהם. נאר אז זי זעהט אז רב שלמה ענטפערט נישט, שווייגט זי אוןווארט א מינוט אין שטוב. איהר הארץ קלאפט אין דער הויך אזוי, אז רב שלמה הערט עס, הערט, ווי זי ווארט און קוקט איהם מיט געטריישאפט, ווי א הונט אין פנים אריין, און ווארט אויף עפּעס, כאטש אויף א גוט־ווארט, און ער קאן עס נישט איבערטראגען, — רופט ער זיך אן צו איהר מיט א שמייכעל אין בארד אריין.

— און וואס מאכט עטץ? נישט אויסגעקומען, רחל'ע, דא צו זיין. אפשר איצט אפּטער. וואס, אפשר שוין א כלה געווארען?

די מויד ווערט רויט פאר פרייד, ענטפערט מיט האלב־פערשטעהנדע ליכע ווערטער און ברעכט אב אין מיטען. נאר זי קוקט, קוקט אויף רב שלמה'ן מיט פרייד און דאנקבארקייט פאר זיינע ווארימע רייד, וואס ער האט גערעדט צו איהר, און וויל שוין מעהר גארנישט. זי געהט גליקליך פון שטיבעל ארויס און הויבט אן צו דערלאנגען אויפ'ן טיש. ביים וואשען האט זיך רב שלמה אומגליקליך געפיהלט. אט האט ער שוין געגעבען די האנד דעם יוצר הרע, נאר אינערליך האט ער זיך נישט געפיהלט שולדיג און זיך געפיהלט געגוג שטארק. איבריגענס, האט ער זיך פערלאזט אויפ'ן רבונו של עולם, אז דער רבונו של עולם וועט איהם נישט לאזען קומען צו קיין עבירה.

רחל'ע האט דערלאנגט דאס עסען פאר רב שלמה'ן און האט קיין איינציג ווארט נישט גערעדט. דאס פנים האט איהר נאך געפלאמט, ווי פייער, און דאס הארץ האט הויך געקלאפט פון אונטער דעם לייבטען ווייסען קאפטעל. די האאר האבען זיך איהר נישט געהאלטען און ארויסגעפלאכטען זיך פון די צעפּ. אז זי האט דערלאנגט דעם טעלער צום טיש, האבען איהר די הענד געציטערט. רב שלמה האט דאס אלץ באמערקט, און איהר אומרוהיגקייט האט איהם הנאה געטהאן.

ער האט איצט פארגעסען פון אלץ און הנאה געהאט פון עסען און פון דעם וואס זי שטעהט הינטער איהם, ביי דער טיר, שטעהט און קוקט ווי ער עסט, ווארט, ווי א געטרייער הונט, און הערט איהר הארץ קלאפען פון דערווייטענס

לאנג און הויך האט ער געצויגען דעם בענשען און פרום און ערנסט געבענשט. און זי איז נאך אלץ געשטאנען אויף איין ארט ביי דער טיר און האט נישט אראבגענומען די אויגען פון איהם. בעטראכט איהם, בעטראכט און געווארט, און דאס הארץ האט איהר געקלאפט ווי מיט האמערם.

אין שטיבעל איז קיינער ניט געווען. די מוטער איז שוין געשלא־פען, און די שוועסטער איז אוועק צו א שוועגערין, עס האט זיך נאר געהערט דאס שנארכען פון ברוך לענסקער. רב שלמה האט נאכ'ן בענשען ארויסגענומען זיין רעכען־ביכעל און דערינען אריינגעקוקט. די מויד האט אלץ געווארט, געשטאנען אויף איין ארט און נישט ארבגענומען איהרע אויגען פון איהם. אז ער האט זיין רעכען־ביכעל צוגעמאכט, האט די מויד געפרעגט פערשעהמט, מיט אראבגעהאלטענע אויגען צו דער ערד:

— וואו וועט רב שלמה שלאפען? וואו שטענדיג?

רב שלמה האט געשאקעלט מיט'ן קאפ אויף יא און ווייטער געווען פערנומען מיט זיינע זאכען. די מויד איז פלינק אריין אין קאמער, אין דער צווייטער שטוב. רב שלמה איז איצט אומרוהיג געווארען. דאס הארץ האט איהם געקלאפט, און זיינע נאזלעכער האבען געציטערט. ער האט אנגעהויבען שפרייזען איבער דער שטוב מיט פלינקע טריט. ער האט געוואלט ארוים פון שטוב, און האט נישט געקענט. ער איז אריין אין קאמער. רחל'ע איז געשטאנען ביי דעם בעט, וואו ער האט געזאלט שלאפען, און אויסגעשפרייט א פריש ליילעך. אז זי האט איהם דערזעהן שטעהענדיג פאר איהר, האט זי אויפגעעפענט די אויגען מיט די ליפען און געקוקט איהם אין פנים אריין. איהרע אויגען האבען א גלאנץ געווארפען, און איהרע צייהן האבען זיך ארויסגעביסען אויף איהרע ליפען, און זי האט געקוקט אויף איהם האלב אין חלשות און געווארט, און געווארט ווי א געטרייער הונד... און דאס הארץ האט איהר הויך געקלאפט.

— דו דארפסט א כלה ווערעז, רחל׳ע, — האט איהר רב שלמה געזאגט א בלייכער, — נא, בעהאלט דיר דאס, ועסטו האבען צו שטייער אויף נדן. דו דארפסט א כלה ווערעז, רחל׳ע!

דאס מיידעל האט געלאזט פאלעז דאס הונדערטער אויף דער ערד און האט איהם געקוקט מיט צער אין פנים אריין, און פון איהרע אויגען האבען ארויסגעשפראצט די טרערהרען אזוי גרויס און פול, ווי די פעריל.

דאס האט איהם גערירט, און ער האט זיך פארוואורפען געמאכט פאר דער שטאלצקייט. „האסט צוגעוועהנט דאס מיידעל צו דיר" — האט ער זיך געזאגט, און ער איז שוין גרייט געוועז א טריט נעהנטער צו טהאן צו איהר און אויסגעשטרעקט די מאנד נאך איהר, ווי דאס מיידעל מיט פערמאכטע אויגען האט זיך אין זיין האנד ווי א קרבן איבערגעגעבען... נאר באלד האט ער געקלעהרט: יעדע אידישע טאכטער איז ווי א מלך׳ס א טאכטער, און זי וועט אמאל וועמעס ווייב זיין. דאס האט איהם צוריקגעשטעלט. ער האט צו איהר געזאגט מיט א ווייכער, ווארימער שטימע:

— ניין, רחל׳ע, דו דארפסט א כלה ווערען, רחל׳ע, און גאט זאל דיר געבען, דו זאלסט דיין בעשערטען געפינען. — און ער איז פלינק פון שטוב ארויס.

די נאכט איז געוועז א טונקעלע און א ווארימע, כאטש שוין אן אלול־נאכט. אלע פרוכטען און געוויקסען זיינען שוין רייף געוועזן, און ביי־נאכט האט דאס די מיילער געעפענט און ארויסגעהויכט פון זיך דעם פעטען פרוכטען־געשמאק. פעט איז די ערד ארום די לענסקער טייכען, רייך מיט סעדער, און דער עפעל און די בארן, אז זיי ווערען רייף, צושיקען זיי זייער ריח און פילען אן די לופט. ליכטלאך האבען זיך געלויכטען פון די גערטנער ארויס, וואו אידען זיינען געזעסען אין די סעדער צווישען גרינס. ליכטלאך האבען געבלאנדזשעט איבער די טונקעלע טייכען פון די פישער, וועלכע האבען פערשפרייט די נעצען, די פיש צו כאפען איבער נאכט. אלץ האט זיך גע׳טובל׳ט אין געדיכטען, פעטען טונקעלען גראז, וואס איז פול געוועז מיט נאכט־טוי. רב שלמה איז ווייט געגאנגען אין דער נאכט ביז ער איז אנגעקומען צו די ברעגעס פון טייך. דארט זיינען געזעסען די אידען די פישערס,

וועלכע האָבען אָבגעוואָרט די נעץ מיט די פיש, וואָס די יונגע פישערס וועלען צופיהרען אויף די שיפלאך צום ברעג, דערוויל געשמועסט אין וואסער אריין, דערצעהלט מעשיות פון שדים, פון ל״ר־ניקעס, און זייער געשפרעך איז, ווי בליי, אריינגעפאלען און פערטרונקען געוואָרען אין דעם שווארצען טייך. אז זיי האָבען דערזעהן רב שלמה׳ן (זיי האָבען געוואוסט, אז רב שלמה נעכטיגט אין דאָרף), האָבען זיי זיך אויפגעשטעלט, אָבגערוקט זיך און געמאכט איהם אן אָרט צווישען זיך.

— איהר שלאָפט נישט, רב שלמה?

— נאָך פריה. ווענגען וואָס רעדט איהר, אידען?

— אָט זיצען מיר און דערצעהלען זיך מעשיות פון אלטען גאסטינינער רבי׳ן, — זאָגט לייזער פישער, וועלכער האָט זיך געהאלטען פאר א למדן, ווארים ער איז געוועזען דער בעל־תפלה אין דער פישער־הברה. — מיר ווילען דאָס פאָהרען אויף שבת־תשובה פאר׳ן משפט. רב שלמה וויס דאָך, אז דער גוי איז געשטאָרבען.

— וועלכער גוי? — דער גנב פון יאָהר־מאַרק?

— יאָ, דעם גוי האָבען זיי גע׳הרג׳עט. איצט וואַרפען זיי אלץ ארויף אויף די אידען — אז מיר האָבען גע׳הרג׳עט דעם גוי. און דער גאנצער פראָצעס פאלט אויף אונז. זיי האָבען זיך גענומען א „שרייבער״, ער זאָל פיהרען דעם פראָצעס.

— אונזער פראָצעס וועט פיהרען דער רבונו של עולם! — האָט זיך אָבגערופען אן אלטער איד, וואָס זיין ווייסער באָרד האָט געלויכטען אין דער טונקעלער נאכט אריין — מיר וועלען פאָהרען קיין גאסטינין, דער רבי זאָל פאר אונז מתפלל זיין.

— זיי פאָהרען אויפ׳ן „אָטפוסט״ צו זייער „הייליגען״. אז איהר פאָהרט זיך צו אייער גאָט, פאָהרען מיר צו אונזערען, און מיר וועלען זעהן וועלכער איז שטאַרקער, — רופט זיך אָב א יונגער פישער, א גראָבער יונג.

— ווען פאָהרט איהר? — פרעגט רב שלמה.

— אויף שבת תשובה. דער משפט וועט זיין א טאָג פאר ערב יום־כפור, ווילען מיר שבת־תשובה ביים רבי׳ן זיין. קראָשענוויץ פאָהרט, זשאבלין פאָהרט — אלע פון די מקומות פאָהרען, וואָס זיי האָבען „אויפגעשריבען״, אז דער רבי זאָל מיט אונז תהילים זאָגען. רב שלמה וועט דאָך אויך זיין?

— אז אלע אידען פאָהרען, וועל איך אויך אויף שבת זיין.

— מען מעג פאָהרען צו איהם, רב שלמה. אוי, מעג מען, — דער־צעהלט ווידער דער אלטער פישער דער בעל־תפלה, — איך האָב נאָך זיין פאָטער, דעם אלטען גאַסטינינער, געקענט. איז דאָס געוועזן אַ איד, ווען ער האָט אונז דעם לענסקער טייך אָבגערייניגט! איהר געדענקט נישט, פישערס, ווען די טייך איז געשטאַנען אַ „טמא", די פיש זיי־נען איבער די ברעגעס געשוואומען, און קיינער האָט זיך צו זיי ניט צוגעריהרט; די טייך איז געווען פערשאָלטען. שנעקעס זיינען איהר נאָך דעמאָלט געווען. מיר, אלטע פישערס, געדענקען עס, ווען עס האָט פון טייך „געסטראשעט" מיט ניט גוטע. אך, ווען ניט דער אלטער גאַסטינינער, זכרונו לברכה, וואָלט איהר ניט היינט אויף די זאמדען פיש געכאַפט.

— דערצעהלט, רב לייזער, דערצעהלט. רב שלמה וויל אויך הערען, — ווערען אידען נייגעריג.

דער איד רוקט זיך נעהנטער צו צו רב שלמה'ן און הויבט אָן דער־צעהלען, און זיינע ווערטער ווערען פערשוואונדען אין דער שווארצער נאכט אריין.

— פארצייטענס, רב שלמה, ווען עס איז נאָך ניט געווען דער נייער גאַסטינינער וועג, איז מען געפאָהרען צום טייך מיט'ן אלטען פוילישען וועג. ברוך לענסקער האָט דאָרט דעמאָלט געוואוינט אויף יע־נער זייט טייך. איך האָב גענומען דאָס טייך, בעצאָהלט דעם שררה דריי הונדערט גילדען, און דאָ הויבט מען אָן צו רעדען, אז פישערס ווי־לען ניט די נעץ פערוואַרפען אין וואסער — עס „סטראשעט" מיט שדים. אידען — סוחרים, שניידערס, שוסטערס פאָהרען אויף די יאָהר־מערק, קומען אהיים, דערצעהלען מיאוס'ע זאכען. איינער האָט געזעהן פון טייך ווייסע גענז ארויסגעהן, זיינען זיי נאָכגעפאָהרען די גענז, געוואָלט זיי כאַפּען. מיט אמאָל ווערען די גענז ניט, און די פוהר ליגט אין אַ בלאָטע, ניט ארויסצוקריכען. אנדערע דערצעהלען, אז זיי האָבען ביי־נאכט געזעהן פרויען זיך באָדען אין טייך, געפּאטשט אין וואסער און הויך געלאַכט. עס דערצעהלט איינער, אַ צווייטער, און מען הויבט אָן צו וויכען דעם וועג ביים טייך. עס רוקט זיך אָן מיין טערמין. איך געה צו אַ פישער אַ גוי: „פערוואַרף מיר די נעץ אין טייך". — „פאר־

קיין מיליאָן אויך נישט. מיין לעבען און מיין אמונה איז מיר טהייערער".

געה איך צו אַן אנדער פישער: „פערוואָרף מיר די נעץ אין טייך" — „מיין לעבען און מיין אמונה איז מיר טהייערער". ניט גוט, טראַכט איך מיר. לויף איך צו אַנטאָניען. אַ גוי געווען דעמאָלט אַ וואָיאַק, בעקאַנט געווען אין די מקומות פאַר „אַ לעבען איינשטעלער": „געה, פערוואָרף מיר די נעץ אין טייך". — „אַז דו וועסט מיטגעהן. אין צווייען געה איך, איינער נישט".

קלער אהין, קלער אהער דריי הונדערט גילדען איז דאָך עפּעס געלד, און אַ ווייב מיט קינדער זיינען ניט קיין שטיינער אויף דער גאַס. גוט, זאָג איך. איך שטעל איין דאָס לעבען. מיר נעהמען אַ פוהר, פערפאָהרען צו ברוד'ן. זאָגט ער צו מיר: „לייזער, לאָז אָב, זעהסט, די פענסטער, וואָס געהען ארויס פון מיין שטיבעל צום טייך, האָב איך פערהאַקט — איך וויל ניט זעהן, וואָס דאָרט טהוט זיך ביי־נאַכט. אַ גאַנצע נאַכט האַלט איך דעם סדור אויפגעמישט ביי „שמע ישראל" און דאָפּעלטע מזוזות אנגעשלאָגען.

איך קוק אויף גאָר נישט. קום, זאָג איך, צום גוי. מיר וואַרטען ביז עס ווערט טונקעל. זומער, עס ווערט שפּעט פינסטער. די נאַכט וואַרפט זיך שוין צווישען די קשאַקעס אין טייך אריין. לאָזען מיר זיך מיט'ן שיפעל, פערוואַרפען די נעץ. צוערשט גאָרנישט, עס פאַלט די נאַכט ביסלעכווייז, ביז עס ווערט גאַנץ טונקעל. פּלוצים זאָגט צו מיר דער גוי: „לייזער, גיב נור אַ קוק!" איך גיב אַ קוק. איהר זעהט דאָרט אין טייך, וואו דאָס שיפעל פערפאָהרט איצט, דאָרט פון יענעם עק ביי די קשאַקעס, גיט זיך אַ טיוד אַ פרוי. אבער אַ פרוי, ווי אַ פריצטע, מיט נאַסע האָהר, גיט זיך אַ קוק ארום איבער'ן וואַסער מיט אַ פּאָר גרינע אויגען, ווי אַ לעמפּעל וואָלט דיר ארומגעלאָפען איבער'ן וואַסער און אַ ברום כאַ־כאַ־כאַ און טיוד אונטער'ן וואַסער. אין אַ מינוט ארום אַ גאַנצע סטאַדע דאַמען, אַ צוואַנציג שטיק. אַלע האָבען זיי אויסגעזעהן גלייך, אַלע מיט גרינע אויגען און לאַנגע נאַסע האָהר. אַ זעץ־אויף זיך אין וואַסער ביז'ן האַלבען לייב — כאַ־כאַ־כאַ! איך גיב אַ געשריי: „שמע ישראל", דער גוי, להבדיל: „אוי, יעזוס". דו זעהסט שוין ניט, נאָר דו פיהלסט פון וואַסער אַזאַ ברומען, אַזאַ

ביטער געוויין, אז דאָס הארץ ווערט צושניטען... קוים מיט צרות זיך צום ברעג צוגעשיפט. דאָס לעבען איז טהייערער ווי אלץ.

די נאכט איז געלעגען שווארץ־טיעף פערזונקען אין די גרעזער. טיעף פערזונקען אין וואסער. פון דערווייטענס האט זיך געהערט, ווי די פישערס קלאַפּען לייכט מיט זייערע רודערס איבער דעם אויבער־פלאַך פון וואסער, און יעדע מינוט גיט עס אין וואסער אַ צוג. פאַלט אַ שטערן איבער דער טונקעלער נאַכט אין וואסער אריין, און עס דוכט זיך, אַז אַט באַלד וועלען ארויסטויכען פון טייך די וואסער־פרויען. וועגען וועלכע לייזער פישער דערציהלט.

— און וואס איז געווארען דער סוף? — פרעגען די יונגע פישערס מיט אומגעדולד.

— דערווייל ווערען פיש טהייערער אין די ארומיגע מקומות. אַ קליינינקייט, לענסק גיט קיין פיש נישט! די פיש שווימען דיר איבער דעם ברעג — נו, געה כאַפּ זיי! אפילו ווען דו וועסט זיי כאַפּען, ווילען אויך די ווייבער קיין לענסקער פיש ניט קויפען. איך לויף צום שררה: „געוואַלד, פאַני לעבען! אַן ארימאַן אַ איד, דריי הונדערט גילדען!” דער שררה, אַ רשע, זאָגט: „וואָס זאָל איך דיר טהאָן? פאָהר צו דיין רבי'ן, זאָל ער דיר העלפען”. איך גיב מיר אַ טראַכט: אין אַ גוטער שעה אפשר האסטו רעכט. וואו איז טאַקע געווען מיין שכל ביז איצט? — איך פאָהר קיין גאָסטינין, רייס מיך אריין צום רבי'ן — אַ פראָסטער איז ער דאָך געווען און אַ צוגעלאָזענער; ווער עס האָט געוואָלט — קוט אריין און זאָג: רבי, אזוי און אזוי! און איך וויל שוין גאָר נישט פאַר מיר, אפשר בין איך נישט ווערטה, נאָר פאַר'ן כלל — אָרימע־לייט, נעבעך, קענען אויף שבת קיין פיש ניט קויפען. אין די אלע מקומות זיינען פיש טהייער געוואָרען. דער רבי רופט אריין דעם שמש, און דער שמש זאָגט אויך דאָסזעלבע: „אַ גילדען אַ פונט פיש. אַ האַלבע שטאָדט שוין די דריטע וואָך אָהן פיש. און נישט בלויז ביי אונז”. דער רבי דרעהט זיך ארויף און אראָב איבער דער שטוב. מיט אַמאָל מאַכט ער צו מיר: — „האָסטו שוין דעם חודש מחדש לבנה געווען?” — „ניין”, — זאָג איך. — „האָסטו דאָ דעם וואָגען?” — „יאָ”, — זאָג איך. — „מיר פאָהרען היינט אויף דער נאַכט צום טייך. נאָר געדענק, זאָלסט קיינעם נישט זאָגען דער־

פון, עס איז אַ גרויסער סוד, און וואָס דו וועסט זעהן, זאָלסטו שווייגען, זאָל גאָט אָבהיטען״.

פאַרנאַכט האָב איך איינגעשפּאַנט מײַן וואָגען און געוואַרט הינ־טערן שטאָדט, ווי עס איז געווען אָבגערעדט מיט׳ן שמש. איך גיב אַ קוק — דער רבי מיט׳ן שמש געהען אין פּראָסטע קליידער, כדי מען זאָל זיי ניט דערקענען. פלינק אַרויף אויף דער פוהר, און מיר פאָהרען. דער טייך איז נישט ווייט, אַ וויאָרסט צעהן. און אַ נאַכט איז דענסט־מאָל געווען — אַ מחיה. די לבנה איז ערשט אַרוים אויפ׳ן הימעל, זו־מער־לעב. גיך זיינען מיר אָנגעקומען צום לענסקער וועלדעל ביים טייך. דער רבי איז אַראָב פון וואָגען, אַריין אביסעל טיעפער אין וואַלד געשטעלט זיך אונטער אַ בוים און מעריב געדאַווענט. געקרעכצט, גע־בעך, אוי, געקרעכצט! איך מיט׳ן שמש — הינטער איהם. נאָך מעריב זאָגט ער צו מיר: — „בלייב דו ביים וואָגען, און איך וועל מחדש זיין די לבנה״.

וואַרט איך און זעה, ווי אָט הויבען זיך שוין אָן די פרויען צו בע־ווייזען. דאָס האַרץ קלאַפּט מיר. דער רבי קוקט נישט אויף זיי, נאָר נעהמט אַרוים דאָס סדור׳ל און הויבט אָן מחדש צו זיין די לבנה. איך קוק הינטער מיר — די פרויען האָבען זיך אַלע אויסגעזעצט אין וואַסער און הערען זיך איין, ווערען נישט פערשוואונדען. פּלוצים, ווי דער רבי זאָגט אַזוי צו אונז „שלום עליכם״, און מיר ענטפערען איהם „עליכם שלום״, — גיט ער זיך אַ דרעה אוים צו די פרויען און זאָגט צו זיי; „שלום עליכם!״ ווי זיי האָבען נור דערהערט דאָס וואָרט, איז, ווי דו וואָלסט זיי פון וואַסער אָבגעווישט — אונטערגעטונקט און ניטאָ מעהר.

נאָך דעם מחדש זיין די לבנה האָט זיך דער רבי געשטעלט ביים ברעג און געדערט אין וואַסער אַריין: „איך בין גוזר אויף אייך, איהר זאָלט מעהר דאָ נישט אַהער קומען אייערע נשמות טובל זיין; אידען דאַרפען פיש אויף שבת״.

און פון דענסטמאָל אָן — שאַ! מען הערט נישט און מען זעהט נישט, ווי מען וואָלט דאָס וואַסער מיט אַ האַנטוך אָבגעווישט.

דער שמש האָט אָבער דאָך דערנאָך דערצעהלט. עס זיינען געווען די מתים פון דעם דערבייאיגען בית־עולם, וואָס ליגט אויפ׳ן באַרג...

זיינען זיי אהער געקומען, אין טייך טובל זיין זייערע נשמות, איידער זיי זיינען אין הימעל ארויף צום בית־דין של מעלה. א חברה זינדיגע נשמות געווען וואס מען האט נישט געלאזט אין הימעל אריין, און מיט דעם, וואס דער רבי האט זיי געזאגט „שלום עליכם", האט ער זיי ארויפגעבראכט אין הימעל אריין.

— אזא איד איז געווען דער אלטער גאסטיניגער — וועגדט זיך דער אלטער פישער צו די יונגע — דאס וואס איהר כאפט איצט פיש אין טייך, האט אלץ דער רבי געמאכט; אז נישט וואלט פון טייך א זומפ געווארען.

דער איד האט געענדיגט זיין ערצעהלונג. עס זיינען נאך געזעסען די פישערס פערטראכט און געקוקט טיעף אין טונקעלען וואסער אריין און צוגעהערט זיך צום קלאפען פון די שיפלאך אין די וועלען פון וואסער פון דערווייטענס. עס האט זיך געדאכט אז זיי פערנעהמען דעם רבי'ס „שלום עליכם", וואס האט געשוועבט איבער'ן וואסער. באלד זיינען די שיפלאך צוגעשוואומען צום ברעג און געשלעפט א שווער־אנגעפילטע נעץ מיט א גוט געווינס; די יונגע האבען זיך אנגעהויבען צו רודערען, אויפגעשטעלט די טונען מיט וואסער, אנגעצונדען די שטורקאצען, און ביי דעם ליכט האבען ברוך לענסקער'ס זיהן אנגעהויבען ארויסצוווארפען פון די שיפלאך אויף'ן ברעג גרויסע העכט, לעשטשעס, קארפען, וואס זייערע נאסע טונקעלע שופען האבען געבלישטשעט אין פלאם פון די שטורקאצען. די יונגע האבען די גרויסע פעטע פיש אריינגעלאזט אין די גרויסע טונען וואסער, און עס האט זיך געדאכט, אז די פיש, וועלכע קומען ארויס פון דער טיעפעניש פון דער טייך, זיינען דאס די פערוואנדעלטע פרויען, וואס זיינען אויף שטענדיג אין וואסער פערטריבען געווארען און זיינען מגולגל געווארען אין די טונקעלע לעבעדיגע פיש...

אז רב שלמה איז דערנאך אריין צום פישער נעכטיגען, האט ער נאך געטראפען די מויד זיצענדיג אין קיך און ווארטענדיג... איהר קאפ האט זי געהאט געוואשען, די שווארצע צעפ פערפלאכטען אין רויטע בענדלאך און האט זיי פערבונדען ארום איהר קאפ. זי האט געהאלטען א שפיגעלע אין האנד און זיך בעטראכט דערינען.

א מינוט האָט זיך רב שלמה אָבגעשטעלט, בלייך געוואָרען, גע־קוקט אויף איהר. די מויד האָט איהם ווידער געשיקט איהרע בליקען פון איהרע גלענצענדע אויגען און טיעף אריינגעדרונגען אין זיינע אויגען, ווי זי וואָלט געוואָלט דורך איהר בליק איהר גאנצע זעהנזוכט און וואונש פון איהר ווארים בלוט אויסדריקען. איהר פולע ברוסט האָט הויך געקלאַפט און זיך געהויבען און געשלאָגען פון איהר לייכטען ווייסען קאַפטעל. זי איז געזעסען אויף איין אָרט און הינטיש בעטענ־דיג געקוקט אויף איהם... דער איד האָט געפיהלט איהר ווארימען בליק און א ציטער איז איהם אַדורך דורך דער לייב. ער איז פּלינק אריין אין זיין קאַמער, זיך פערמאַכט און הויך, פרום און מיט'ן גאנצען הארצען קריאת־שמע געלייענט.

צו מארגענס בעגינען, ווען רב שלמה איז געזעסען אויף זיין וואגען, און די פּאר שטארקע האָבען איהם געטראָגען איבער דעם פייכטען וועג, וואו ארום און ארום זיינען געשטאַנען די פּארטיג־געוואקסענע תבואות אויף די פעלדער, די פרוכטען אין די סעדער, אלץ בעהויכט און דורכגעטונקט מיט דער פייכטקייט פון מאָרגען — האָט א גרויסע פרייד און א גרויסער שטאָלץ אָנגעפילט זיין הארץ איבער דעם, וואָס דער רבונו של עולם איז איהם בייגעשטאַנען, און ער האָט גובר געווען זיין יצר הרע... און עס האָט זיך איהם געדאכט, אז די אלטע פעל־דער און סעדער וואקסען דאָס פאר איהם, פאר איהם ווערען זיי רייף — אז ער זאָל זייערע תבואות קויפען. און מיט דעם גרויסען בטחון אין רבונו של עולם איז ער זיין וועג געפאָהרען — גרויסע געשעפטען מיט דעם גרויסען לוצקער שררה צו מאַכען.

VI

די מלחמה צווישען די געטער

עס זיינען אנגעקומען שווערע צייטען אויף אידען. דער גוי, דער „קאני־קראד״, וואס מען האט געשלאגען אויפ׳ן מארק, איז געשטארבען פון די קלעפ. דער איד, אייזיקל גנב, איז א געזונטער ארויסגעקומען. האבען די גוים געזאגט, אז „זייערען״ האבען די אידען לעבען געלאזט און „אונזערען״ האבען זיי גע׳הרג׳עט. א לויה האט מען געמאכט דעם גנב, גלייך ווי ניט א קאני־קראד וואלט געשטארבען, נור א הייליגער. די קירך האט א גאנצען טאג געקלונגען, און דער קלאנג האט אויף אידען א שרעק אנגעווארפען. זיי האבען פערפיהרט א פראצעס, א „שרייבער״ האבען זיי זיך פון דער גרויסער שטאדט געלאזט ברענגען, אז ער זאל זיין זייער מליץ יושר, און ארויפגעלעגט דאס גאנצע פעקעל אויף אידען. געהערט האט מען שוין, אז מען האט א פאר אידען, שניידער, די ריכטיגע אנפיהרער פון געשלעג, אין וואך ארייגעזעצט און רב שלמה׳ן האט מען גערופען אין „ראטהויז״ אויפ׳ן פערהער. געוואלט האט מען איהם פערהאלטען, איז אבער געווארען א געוויין אין שטאדט, האט מען איינגעלעגט א הויז אין ערבות און איהם ארויס־געלאזט. איז די שרעק בעפאלען אלעמען פון קליין ביז גרויס, און מען איז געלאפען קיין גאסטיניז, צום רבי׳ן.

די גאסטינינער ערד איז געווען פרומע ערד. פון יאהרען־לאנג איז דארט געשטאנען די אלטע גאסטינינערשוהל, וועגען וועלכער מען דערצעהלט זיך אב ביי אידען וואונדער־מעשיות, וואס אין איהר איז געשעהן. וויפיעל תפילות, וויפיעל אידישע טרעהרען האבען איהרע אלטע הונדערט־יעהריגע ווענט שוין אין זיך איינגעזאפט! קליין איז די שוהל פון דרויסען, כדי זי זאל זיך ניט ווארפען די גוים אין די אויגען. און זינט אידען זיינען אין גלות, מוז די אידישע שוהל זיין ניע־דעריגער פאר זייער קירך... נאר דער נר תמיד, וואס מען האט אין איהר אנגעצונדען פאר הונדערטער יאהרען, ברענט נאך דארט ביז אויפ׳ן היינטיגען טאג. און א חזקה איז עס, אז אין שוהל זאל תמיד

כאַטש איין איד זיצען, ביי־טאָג און ביי־נאַכט, און זאָל דאָרט תורה לערנען; און דער קול התורה, וואָס האָט זיך געלאָזט הערען אין איהר אין דעם ערשטען טאָג, וואָס מען האָט די שוהל אויפגעעפענט, איז נאָך ניט פערשווינגען געוואָרען ביז היינטיגען טאָג. אידען גלויבען, אז ווען, חלילה, דער קול התורה אָדער דער נר תמיד וועט אין דער שוהל אויף איין מינוט איבערגעריסען ווערען, געהט די וועלט, חלילה, אונטער...

ווארים די גאנצע וועלט בעשטעהט נאָר אויף דער תורה, וואָס ווערט געלערענט אין דער שוהל... מתמידים זיצען דאָרט און לערנען יומם ולילה. ארום דער שוהל געפינען זיך די גרויסע ישיבות, בעקאַנט אין פוילען. ליעב האָבען די גאסטיניגער בעלי־בתים די בית־מדרש־בחורים און בעזאָרגען זיי מיט טעג — אַ חזקה שוין פון יאָהרען, — ציהט אַז די יוגענד פון די מקומות ארום אין די גרויסע גאסטיניגער ישיבות תורה צו לערנען. די ראשי־ישיבות מיט די משגיחים מיט די קאַפּלען אויף די קעפּ דרעהען זיך ארויף און אראָב אין די ישיבות, און דעם קול התורה פון איינגלאַד און בחורים הערט מען פון גאסטינין אויף וויאָר־סטען ווייט. היימיש זיינען די בחורים ביי די שטאָדט־בעלי־בתים. די טאַטעס גיבען זיי עסען, און די טעכטער וואשען פאר זיי וועש... און האָט אַ איד אין די מקומות ארום אַ טאָכטער אויסצוגעבען, שפּאַנט ער דעם וואגען איין און פאָהרט קיין גאסטינין, קומט אין דער ישיבה צום רבי'ן אריין: „רבי, גיט מיר א חתן פאר מיין טאָכטער". פיהרט דער רבי אַ בחור ארויס פון דער ישיבה: „נא, דאָ האָסטו אַ חתן פאר דיין טאָכטער". נעהמט זיך דער איד זיין איידים אהיים: „דאָ האָסטו דיר דיין ברויט, דיין קלייד, דיין ווייב מיט דיין שטוב, און זיץ מיר און לערן".

אין יעדער אידישע שטוב איז דאָ אַן איידעם אַ לערן־קינד, וואָס זיצט אַ גאנצען טאָג איבער די גרויסע גמרות. עס ארבייט דער שוועהר, די שוויגער, די זיהן, די טעכטער; די ווייבער פאָהרען אויף די יאָהר־מערק און שלאָגען זיך מיט גוים, און אין דער היים זיצט דער איידים און לערנט. מען קאָכט פאר איהם יויכלעך, און מען האָט דרך־ארץ פאר איהם. און פאָהרט דער שוועהר אין די גרויסע שטעדט אריין, ברענגט ער מיט אין אַ עק פון זיין וואָגען די ספרים פון יאָהר־מארק פאר זיין איידים. אין יעדע אידישע שטוב איז דאָ אַ שאַנק מיט ספרים, ש"ס, רמב"ם, שאלות תשובות, ראשונים און אחרונים... אזוי

ווערט די תורה פערשפרייט פון גאסטינין איבער דער גאנצער סביבה ארום...

און אזוי ווי ביי אידען, אזוי איז, להבדיל, אויך ביי גוים. אויף דער גאסטינינער ערד שטעהט די בעריהמטע דאמבראווער קירכע, וואס איהרע הייליגע בילדער טהוען וואונדער, און די גויים פון דער גאנצער מאזאוויעצער ערד זיינען עולה־רגל אהין און שלאגען דעם שטערען אז איהר הייליגער שוועל. פרום איז דער גוי פון דער גאסטינינער ערד, און נישט צו איינעם ווייזען זיך הייליגע געשטאלטען אין די נעכט פון מאי־געבעט, ווען דער גוי זיצט אוים די גאנצע נאכט ביי די צלמים. דערפאר, אז עס קומט אן אז עת צרה אויף אידען, אדער אויף גויים — איילעןביידע פעלקער פון לאנד פוילען קיין גאסטינין.

פערשטאנען האט דער ביסקאפ פון דער דאמבראווער קירכע, אז אידען ווילען פאר'ן פראצעס קומען צום רבי'ן — האט ער אויסגערופען אז „אטפוסט" צום דאמבראווער הייליגער בילד, וואס איז הינטער גאסטינין, און, אויף להכעיס, אויף דעמזעלבען שבת, וואס אידען קומען צום רבי'ן.

בעלעבט איז היינט, פרייטאג, דער וועג קיין גאסטינין. עס פאהרען אידען צום רבי'ן, די ארימע געהען צום פוס. עס געהען די גוים צום „אטפוסט" אין דער קירך אריין, וואס דער גלח האט אויסגערופען דוקא אויף דעם הייליגען שבת, כדי צו שטערען דאס געבעט, אז די תפילות זאלען אויפ'ן וועג צום שער־הרחמים פערבלאנדזשען אין שטן'ס האנד... נאר מיר האבען א גרויסען חזוק — דעם גאסטינינער רבי'ן... „אז איהר צו אייערם — געהען מיר צו אונזערם" — טראכט זיך ניט איין איד, דערזעהענדיג די גוים. און נישט איין אידען פיהרט טאקע דער שטן אליין, דער גוי אויף זיין אייגענער פוהר. אויפגענומען אויף זיין וואגען דעם איד, אז ער זאל איהם שטערען אין זיין דאווגען... און נישט איין איד האט אויך די נארישקייט געטהאן — אויפגענומען אויף זיין פוהר א גוי'ע, צו פיהרען זי אויפ'ן „אטפוסט" אין דער קירך אריין.

די שטאדט איז שוין פול. די גוים אין די נייע זונטאגדיגע רעק, וואס אידען האבען דורך די לאנגע ווינטער־נעכט אויפגענייהט. אויס־געפוצט האבען זיך די פויערטעס פאר זייער גאט אין דעם שעהנסטען

און דעם בעסטען, וואס זיי האבען נור אין זייער קאסטען בעהאלטען געהאט. עס ווארפען זיך די רויט־קאלירטע טיכער איבער די רוקענס. און עס פארבען זיך די רייך געפארבטע בענדער, און דאס גאנצע שטעדטעל איז פול פון די קאלירען, און וואו מען קוקט, רייסט עס אויף — מיט קרעלען־בעפוצטע קעפ פון די פויערטעס, פון דער ווייסקייט פון פויערשע מאנטלען מיט די רויטע הויזען... און די קירכען־גלאק קלינגט. קלינגט פון פריה־מארגען אן, און יעדער קלאנג גיט א רים אין אידישען הארץ...

נור אידען האבען אויך נישט געשוויגען. עס לויפען אן פוהרען מיט אידען איבער אלע וועגען, שאסייען אין שטעדטעל אריין. פלינק געכאפט אן אכסניה, מען וואהנט מנינים־ווייז אין איין שטוב. און געלאפען אין מקוה אריין זיך טובל זיין און ארויף צום רבי'ן „שלום־עליכם" אבגעבען. עס זיצט דער רבי אין זיין ווייסען כאלאט אין „שלום־שטיבעל", האלט די האנד אויסגעשטרעקט צום עולם. א תפילה ליגט אויסגעגאסען איבער זיינע געשלאסענע אויגען און אפענע ליפען. ער ווייס, דער רבי, יעדען אידען'ס צרות; טרויעריג זיינען אידען און האבען מורא. דער רבי זעהט די טרויעריגקייט און די אימה, וואס קוקט ארויס פון אידישע אויגען, ווען זיי גיבען איהם אב „שלום־עליכם". א יום־הדין שטעהט פאר, א יום הדין פאר גאט און א יום־הדין פאר בשר ודם. גאט איז אן אל רחום וחנון, אבער דער בשר ודם... מיר זיינען אין גלות, אין גוי'אישע הענד. און דער רבי קרעכצט — טיעפע אידישע קרעכצען אויף אידישע צרות.

נור קוים רוקט דער שבת צו, געהט אוועק דער אידישער טרויער מיט די אידישע צרות. מען לאזט די רשעים ארויס פון גיהנום, און מיט דער נשמה יתירה קומט דער בטחון און די אמונה אין דעם רבונו של עולם. פול אנגעשטאפט מיט אידען איז דעם רבי'ס בית־המדרש, פערנומען דער הויף ביז אין דער געסעל אריין, און פון אינוויינינג שימערען ארויס די ליכט, דעם רבי'ס ווייסער אטלאסענער כאלאט און יואל חזן'ס זיסע שטים. „רב לך שבת בעמק הבכא". „קומי צאי מתוך ההפכה" — האט אין גאס ארום געקלונגען. אידען האבען אונטערגעכאפט דאס געזאנג און האבען געגלויבט אין די ווערטער און דערנאך, אז יואל האט אויסגעלאזט „בי בך יחסו עניי עמי" — זיינען זיי שוין גאנץ רוהיג געווארען.

באלד האָט דער עולם אַ וועג צווישען זיך געמאַכט. עס האָבען זיך געוויזען דעם רבי'ס הויף־מענשען, די אַלטע רבי'צין מיט די שניהר און טעכטער, די גרויסע פעריל זיינען אראָבגעהאָנגען פון זיי, ווי כשר'ע שבת־טראָפּען... און אַז דער רבי האָט דעם כוס גענומען אין האַנד אריין און קידוש געמאַכט, איז די קדושה אראָבגעקומען איבער דער וועלט, האָט זיך אַלץ בערוהיגט און אַלץ האָט זיך געהייליגט, און אידען האָבען זיך ווידער דערמאָנט, ווער זיי זיינען, ווער עס איז זייער גאָט, און אַ רוהיגקייט איז געקומען איבער זיי אין דער גרויסער שבת'דיגער הייליגקייט...

צו מאָרגענס אין דער פריה, פון בעגינען אָן, האָט זיך געהערט פון דער קירכע אַ מורא'דיג קלינגען, אַ געזאַנג און אַ ברומען איבער'ן שטאָדט, וואָס האָט אידען בעאומרוהיגט. עס איז געווען דאָס ארויס־געהן איבער דער שטאָדט מיט זייערע פאָנעס און בילדער, מיט זייערע גלחים און גלחים'לאַך אין ווייסען אָנגעטהאָן. זיי האָבען געהאַלטען די געבעט־ביכער אין דער האַנד און אַלע האָבען געזונגען און צוגע־קלימפּערט מיט גלעקלאַך און ארומגערינגעלט דריי מאָל זייער קירך. די גאַס איז פול געווען מיט זייער געזאַנג און געשריי, און די קולות האָבען זיך ארייגעריסען אין רבי'ס בית־המדרש אריין. מען איז פונקט געשטאַנען שמונה עשרה. אידען האָבען געהערט דאָס געזאַנג — דאָס דאַווכען די גוים צו זייערען. און פונקט, ווען מיר שטעהען שמונה־עשרה, וויל דער שטן שטערען אונזערע תפילות... זיינען זיי געוואָרען צושראָקען און ניט געקאָנט מכון זיין די נויטיגע כונות. דאָס קירכען־געקלאַנג האָט ארייגעדרונגען אין שוהל אריין, מבולבל געמאַכט די מחות, און דאָס דאַווכען איז אַרויס אַ טרויעריגס, אַ צוריסענס. „דער שטן האָט, חלילה, מנצח געווען!" — איז אַ גרויסע שרעק די אידען בעפאַלען.

דערפאַר אָבער האָבען מיר געהאַט אַ דוד המלך, און ביי דוד המלך אויף דער וואַנט איז אַ פידעלע געהאָנגען. האָט דוד המלך אויסגע־שפּיעלט אויף זיין פידעלע די קאַפּיטלאַך תהלים, איז נישטאָ קיין איין צרה וואָס דוד המלך האָט ניט פריהער איינגעזעהן, אַז עס וועט

אויף זיין פאלק קומען, און דערויף א קאפיטאל תהלים פערפאסט. וואס דו ווילסט בעטען צו גאט, וואס נאר דיין הארץ בעגעהרט — געפינסטו שוין אין תהלים.

דערפאר איז דער גאסטיניגער רבי אזא גרויסער אנהענגער פון דוד המלך'ס תהלים. באלד נאכ'ן מיטאג, אידען האבען זיך נור אויפגעהויבען פון די טישען, האבען זיי זיך געאיילט אין רבי'ס בית־המדרש אריין. זעקס גרויסע ליכט האבען פאר'ן עמוד געברענט, זעקס יאהר־צייטען געווען. דער רבי אליין איז געשטאנען פאר'ן עמוד, און פול איז דער בית־המדרש, אנגעשטאפט מיט אידען און אידישע קינדער, אלע בית־המדרש־בחורים און תלמוד־תורה־קינדער, און אפילו די ווייבער־שוהל איז פול. און דער רבי זאגט תהלים פאר'ן עמוד — דער רבי א פסוק און דער עולם א פסוק. דער רבי און די עדה אידען דערצעהלען דעם רבונו של עולם, וואס פאר א צרות עס שטעהען פאר, און עס דוכט זיך, אז דער רבונו של עולם זיצט דא און הערט אויס אלץ, וואס אידען דערצעהלען.

פרעגט דער רבי: „אשא עיני אל ההרים, מאין יבוא עזרי?" ענטפערען איהם אידען אב: „עזרי מעם ד' עושה שמים וארץ". זאגט דער רבי: וגם כי אלך בגיא צלמות, לא אירא רע, כי אתה עמדי" — ווערט א גרויס געוויין אין בית־המדרש, און אידען שרייען נאך דעם רבי'ן און זאגען מיט: „וגם כי אלך בגיא צלמות" — ווארים א גרויסע שרעק האט אנגענומען אידען פאר דעם יום־הדין, וואס שטעהט זיי פאר.

נאר רב שלמה האט אויך נישט געשוויגען און געגרייט זיך צו דער מלחמה. קודם כל איז ער אריבערגעפאהרען איבער די הויפען, צו די שררות, וועלכע האבען געזאלט זיין די שופטים, — רחמים געבעטען, מתנות געטהיילט און איינגעשטעלט זיך, דערצעהלט, ווי די מעשה איז געווען, און געבעטען, אז מען זאל רחמנות האבען, נישט אונטערברייגען א וועלט מיט אידען. נאר קיין הבטחות האט ער פון זיי נים געקראגען. מען איז געווען פערביטערט אויף אידען. רב שלמה האט פאר זיך נישט מורא געהאט. ער האט געגלויבט באמונה שלמה, אז דא קען העלפען נאר דער רבונו של עולם, און אזוי ווי דער בורא עולם וועט

וועלען, אזוי וועט זיין. ביז איצט האט איהם טאקע גאט געפיהרט אין זיין וועג, איהם ביינעשטאנען און איהם ארויסגענומען פון אלעם שלעכ־טעס. פארוואס, ווייס ער נישט. אפשר צוליעב זכות אבות (ווארים אין זכות עצמו האט רב שלמה ניט געגלויבט, ער האט זיך געהאלטען פאר נישט זעהר א גרויסען צדיק, און עפעס וואס שוועבט שוין דארט אויף זיין נשמה...) נאר אפשר האט זיך שוין דער זכות אבות אויסגע־לאזט. און דערצו דארף א איד תמיד זיין גרייט, און דערצו איז אויך רב שלמה גרייט געווען. ווי נאר עס איז איהם עטוואס געקומען אין וועג, האט זיך איהם געדאכט, אז ביז איצט זיינען געווען די זיעבען פעטע יאהר, און פון איצט אן הויבען זיך שוין אן די זיעבען מאגערע יאהר... און ער איז שטענדיג געווען גרייט אנצונעהמען גאט'ס רצון, נעהמען דעם שטעקען אין האנד און צו געהן און אנצוהויבען אויף'ס ניי, ווי ער האט אנגעהויבען, ווען ער איז געווען א יונגער מאן. און וואלט נעבע געלעבט, וואלט עס איהם גארנישט אזוי שרעקליך געווען. זי איז געווען מיט איהם איין דעה, זיי האבעןביידע אנגעהויבען פון ארימקייט, ביידע האט דער רבונו של עולם אויפגעהויבען אין דער הויך — וואלט זי פערשטאנען, אז נישט שטענדיג מוז גאט העלפען, און וואל־טען ביידע צוזאמען ווידער אינאיינעם אראבגענידערט... אבער חנה'־לע איז אריינגעקומען אין רייכקייט, און א יונג מיידעל איז עס געווען, און חתונה האט זי געהאט מיט אן אלמן מיט קינדער, און איצט פיהרט זי שוין אזא הויז, און איז שוין אין די הויכע חדשים... פאר איהר און פאר איהרע קינדער האט ער זיך געפיהלט ווי א מחויב, אז עס מוז איהם שטענדיג גוט געהן — רייך זיין און גיטער האבען און א גרויס הויז פיהרען. ווארים אז נישט, מיט וואס פאר א רעכט האט ער דען גע־נומען א יונג מיידעל — ער, דער אלמן, א פאטער פון אזוי פיעל קינ־דער?

איצט ערשט האט ער איינגעזעהן זיין פעהלער, וואס ער איז נאכ־געגאנגען זיין הארץ און גענומען אויף זיך אזא התחיבות, וואס ליגט נישט אין זיין האנד צו בעצאהלען, נאר אין גאט'ס האנד. און וואס פאר א רעכט האט ער געהאט אויף דעם רבונו של עולם „וועקסלען אויסצושטעלען?" צי איז דען גאט מחויב איהם צו העלפען?

אט די געדאנקען האבען רב שלמה'ן געדריקט גאנצע טעג און איהם נישט געלאזט שלאפען ביי־נאכט. און פאר וועמען דאס הארץ אויסצו־

רעדען האט ער ניט געהאט. די קינדער? די עלטערע טאכטער? געוואוסט האט ער, אז א טאכטער'ס א האריץ הענגט שטענדיג אן דער מוטער, וועט זי זיך נאך פרעהען. און וואס פאר א רעכט האט ער צו רעדען אויף דער ווייבעל? אין חנה'לעס אויגען זעהט ער, ליגט עפעס א בקשה צו איהם שוין זינט אייניגע טעג. אפשר וואלט גוט געווען מיט דער ווייבעל אליין איבערצורעדען? איז זי אבער אין די הויכע חדשים, שוין פערטהאן מיט איהר אייגען גליק. און געטראכט האט ער פון נעכען, האט ער פערמיעדען מיט איהר צו רעדען.

נאר לאנג, שוין לאנג האט חנה'לע געווארט אויף דער מינוט. פון יענעם פרייטאג צו־נאכט, ווען זי האט איהם ליעב געקראגען, האט זי אנגעהערט צו איהם, געזוכט א געלעגענהייט, אז זי זאל זיך איהם אוועק־געבען אינגאנצען, און געפרעהט זיך אין האַרצען אויף דעם נסיון, וואס גאט האט זיי צוגעשיקט, אז זיי זאלען איהם ביידע קענעןביישטעהן.

און אמאל אויף דער נאכט, ווען זיי זיינען אליין געבליבען, האט זי רב שלמה געטראפען וויינענדיג. ווען זי האט זיך אויסגעווישט איהרע שעהנע שווארצע אויגען מיט איהר געהאפטען טיכעל, פרעגט ער זי:

— וואס וויינסטו, חנה'לע? — האט דיר ווער שלעכטעס געטהאן? פעהלט דיר עפּוואס? — ענטפערט זי איהם:

— קיינער האט מיר קיין שלעכטעס ניט געטהאן, נאר דו, שלמה, דו מיינסט, אז איך פערשטעה נישט, וואס דו קלעהרסט, אז איך פיהל נישט דיין האריץ, שלמה?

— איך קלעהר ניט קיין שלעכטעס אויף דיר, חנה'לע — זאגט רב שלמה.

— א, יא, שלמה, דו קלעהרסט וועגען מיר זעהר פיעל שלעכטס. הלואי זאל דיר דער רבונו של עולם מוחל זיין מיין צער. וואס, בין איך נישט דיין ווייב? וואס טויג מיר דיינע הייזער מיט דיינע פעל־דער, ווען דיין האריץ איז ניט מיט מיר? דאס האב איך געבעטען דעם רבונו של עולם טאג און נאכט, אז ער זאל אונז א נסיון צושיקען, אז איך זאל גארנישט האבען, גארנישט האבען, נאר דיר, שלמה.

— ווייסטו, וואס עס שטעהט אונז פאר, חנה'לע?

— וואָס קאָן איך פערשטעהן, ווען דיין הארץ איז נישט מיט מיר? וואָס קאָן מיר נאָך ערגערס געשעהן, שלמה?

— חנה'לע, איך האָב נישט אזוי געמיינט.

— יאָ, שלמה, איך וויים דיינע געדאנקען. אז מען איז אַ אידישע ווייבעל, פיהלט מען די געדאנקען פון מאן. איך וויים, אז דו קלעהרסט וועגען מיר זעהר ניט גוט. האב איך דאס פערדיענט? וואס זאל איך טהאָן, שלמה, אז איך זאָל דיין הארץ געווינען? דיין קינד טראָג איך שוין אונטער מיין הארץ און דיך האָב איך נישט.

— ווייסט, חנה'לע, אז מיט'ן רבונו של עולם האָט קיינער קיין קאָנטראקט ניט געמאַכט? — זאָגט רב שלמה, נעהנטער צוגעהענדיג צו איהר, — און וואָס וועסטו טהאָן, אז עס וועט, חלילה, אונז אויסקומען צו ליידען, זעהר צו ליידען; אז עס וועט איהם געפעלען, אז פון היינט אָן זאָל אַן אנדערער טראָגען דעם קאפּעל פון „שלמה נגיד"? מיר האָבען נישט געמאַכט מיט איהם קיין קאָנטראקט, און פאר וואָס קומט דען גראָד אונז דאס רייכקייט, און ניט קיין אנדערען?

דאָס ווייבעל האָט איהם נאָר געקוקט אין די אויגען אריין:

— אלץ זאל ער ביי מיר אוועקנעהמען, נאָר מיט איין זאך זאל ער מיר ניט שטראָפען — דיין הארץ זאל ער ביי מיר ניט אוועקנעהמען. דו ווייסט נישט די ליידען. וואָס קאָן זיין נאָך ערגער פון די ווערטער, וואס דו זאגסט מיר איצט?

— איך מוז דיר זאָגען, חנה'לע, דו האָסט אָנגעהויבען רעדען מיט מיר. איך מוז דיר זאָגען. איך בין דיר מחויב. איך האָב דיר גענומען אַ מיידעל, ווען איך בין שוין אַן אלמן געווען מיט קינדער, ביזט אין עשירות אריינגעקומען, קאָנסטו מיינען, עס מוז אזוי זיין. און דאָ ווייסט מען ניט, ווי דאָס רעדעל קאָן זיך געבען אַ דרעה, און נישט דאָס געלד בלויז אוועקנעהמען און אָרימע־לייט צו זיין, נאָר נאָך ערגער. דער רבותו של עולם וועט וועלען אונז שטראָפען מיט ענוי הגוף, פערשיקען אין די ווייטע מקומות, מיט בזיון און בושה. מיר שטעהען פאר אַ משפּט פון בשר ודם, אָהן רחמנות. מילא, איך בין גרייט פארליעב נעהמען אלץ, וואס ער וועט מיר שיקען. ער האָט מיר געגעבען גוטע יאָהרען, ער קען מיר געבען שלעכטע יאָהרען. אָבער דו ביזט נאָך אַ יונג ווייבעל, דו הויבסט ערשט אָן צו לעבען. ביזט אריינגעקומען

אין אַ גרויס הויז, קאָנסט מיינען, אַז עס קומט דיר, און נישט פאַר־ליעב נעהמען גאָט'ס שטראָף. איך מוז עס דיר זאָגען.

— צי בין איך דען ניט דיין ווייב? — וויינט דאס ווייבעל — פאַר וואָס רעדסט דו צו מיר, ווי איך וואָלט, חלילה, אַ פרעמדע געווען? איז דען נישט דיין גורל מיין גורל? און אפשר איז עס שוין צוליעב מיר, אפשר איז עס שוין מיין מזל. פאַר וואָס רעדסט דו צו מיר אַזעלכע רייד?

— אבער ווערסטו עס פאַר ליעב נעהמען און קיין תרעומות נישט האָבען אויפ'ן רבונו של עולם, נישט, חלילה, בפה, נאָר אויך במחשבה, אפילו ניט טראַכטען אַזוי?

— שלמה, וואָס קאָן מיר בעסער זיין, ווי צו טהיילען מיט דיר דיין גורל? דאָס איז דאָך געווען מיין געבעט צום רבונו של עולם ביי־טאָג און ביי־נאַכט! און זאָל דער רבונו של עולם אונז שטראָפען, מיט וואָס זיין ליעבען נאָמען וועט געפעלען — ווען דיין הארץ איז נאָר מיט מיר, קאָן מיר גאָר נישט געשעהן, האָב איך פאַר גאָר נישט קיין מורא, וועל איך פאַר ליעב נעהמען, אפילו, חלילה, אין די הייזער צו געהן.

— אויב אַזוי, האָב איך טאקע פון דיר שלעכט געקלעהרט, זיי מיר מוחל, חנה'לע. איך וויים, אַז דיין הארץ איז מיט מיר, און דער רבונו של עולם וועט אונז העלפען. — און רב שלמה האָט זיך אוועקגעשטעלט אין איין ווינקעל שטוב מיט'ן תהלים אין דער האנד און האָט געזאָגט זיין קאַפּיטעל תהלים, וואָס ער זאָגט, ווען ער איז אין אַ גרויסער סכנה. און חנה'לע האט זיך אוועקגעשטעלט אין אַ צווייטען ווינקעל שטוב מיט'ן תהילים אין דער האנד, נאָר זי האָט נישט געזאגט פון דעם תהלים, זי האָט געזאָגט איהרע אייגענע ווערטער.

מיט אַזאַ הארץ איז רב שלמה געפאָהרען צום יום־הדין.

VIII

די מצוה.

מיר האָבען אַ גרויסען גאָט. דריי טעג האָט זיך אוועקגעצויגען דער משפט. זייער „שרייבער" האָט וועלטען איינגעלעגט, געשאָטען אויף אידען פעך און שוועבעל, אָבער ער האָט גאָר נישט געקאָנט מאַכען געגען דעם רבונו של עולם'ס ווילען, געגען אידענ'ס תהלים זאָגען. די גוי'ע, וואָס מען האָט איהר פערקויפט די קראַנקע קוה, האָט זיך מודה געווען, אַז דאָס האָט איהר דער גוי פערקויפט, און דער אַלטער פויער פון דאָרף, וואָס האָט געמאַכט מיט רב שלמה'ן דעם „סאַמעסאַנד" (זעלבסט געריכט), האָט געזאָגט בפירוש, בפני קהל עם ועדה, אַז דאָס האָט ער אַליין מיט רב שלמה'ן געמאַכט דעם „סאַמאַ-סאַנד". וואָרים פון פערצייטענס אָן פיהרט מען זיך, אַז מען כאַפּט אַ גנב אויפ'ן יריד, געהערט ער צום יריד; און אַ גנב'ס אַ פעל, איז ווי אַ הונד'ס אַ פעל, און ווער עס וויל מעג שלאָגען. האָבען די „סענדזשעס" (ריכטער) איינגעזעהן, אַז דער גוי האָט רעכט, האָבען זיי געמאַכט אַ בעראַטהונג און בעשטימט, אַז מען זאָל צעהן גוים און צעהן אידען איינזעצען אין „קאָזע" אויף אַכט טעג, און רב שלמה מיט דעם אַלטען פויער זאָלען בעצאָהלען צו פינף און צוואַנציג רובל קנס דער אַלמנה פון דעם „קאָני-קראַד".

נאָך דעם משפט האָבען די אידען מיט די גוים געמאַכט אַ גרויסע „זגאָדע". מען איז געגאַנגען אין שענקעל אַריין און איינאיינעם געטרונקען און געפּאַטשט זיך אין די הענד אַריין, און די גוים האָבען געשריען ביים גלעזעל בראַנפען: „נאַש אי וואַש באָג זגאָדזשיליזשע" — אַז זייער גאָט מיט אונזער גאָט האָבען דאָס געמאַכט דעם שלום, זיינען זיך דורכגעקומען. נאָר די אידען האָבען בשום אופן ניט געוואָלט דערויף בעשטעהן און ניט געוואָלט נאָכגעבען, אַז דאָס האָט אויך זייער גאָט געמאַכט, נאָר מחמת שלום וועגען האָבען זיי געשוויגען און שלום געשלאָסען מיט די גוים, וואָס מען דאַרף דאָך פון זיי צו לעבען.

דער משפט האט זיך נאר גענענדיגט, האט זיך אנגעהויבען באלד א צווייטער משפט — דער משפט מיט'ן רבונו של עולם. עס האט זיך געגעבען א רוק צו דעם „יום כיפור". נאר פאר דעם יום הדין מיט'ן רבונו של עולם האבען אידען א גרויסען „שרייבער" — דעם גאסטינינער רבי'ן. זיי פערלאזען זיך אויף איהם יעדעס יאהר, און אודאי נאך דעם יום כיפור, ווי ער האט זיי ערשט אזא נס געוויזען. געזעהן האבען זיי, אז דער רבונו של עולם וויל זיי העלפען אין דעם, וואס ער האט זיי פון „גוי'אישע הענד" ארויסגענומען. געבליבען איז מען איבער יום כיפור אין גאסטינין ביים רבי'ן. דער רבי האט אליין געזאגט „כל נדרי", איז מען דאך געווען אביסעל רוהיג. נאר ביי „נעילה" איז אויף אידען א גרויסע שרעק בעפאלען: ווער ווייסט, אפשר איז דער זכות פון רבי'ן היי־יאהר אויסגעלאזט געווארען ביים דין פון בשר ודם, און דער רבונו של עולם האט זיי ארויסגענומען פון מענשענס הענד, כדי ער אליין זאל זיי משפט'ן, און דער רבי קאן זיי גאר נישט העלפען, נאר זיי מוזען אליין זייערע הערצער צוברעכען פאר'ן רבש'ע. דאס האט זיי דער רבי געזאגט פאר נעילה, כדי זיי זאלען זיך נישט צו פיעל פערלאזען אויפ'ן רבי'ן, נור זיי זאלען אליין תשובה טהאן.

ביים בעטען צום רבונו של עולם איז ביי נעילה טאקע געווען א גרויס געוויין אין רבי'ס בית־המדרש. און אז דער רבי האט געזאגט מיט זיין צובראכענע הארץ און צובראכענע שטים „פתח לנו שערי שמים" — איז אידען בעפאלען א גרויס שרעק, און זיי האבען זעהר גרויס מורא בעקראגען. די שרעק האט אנגעהאלטען ביז צום לעצטען שופר בלאזען. נאר אז דער רבי האט געזעהן, אז אידען וויינען און האבען מורא, איז ער ווידער בטוח געווען, ווארים זיין כלל איז דאך געווען — „דארט, וואו עס איז דא אמונה, דארט איז דא גאולה", — האט ער אידען נאך נעילה געטרייסט מיט זיין פרעהליכען „גוט־וואך, אידען", „גוט־יאהר, א גוט־יאהר", און איז דעם מוצאי יום כפור געווען זעהר אויפגעלעגט און צוגעלאזט צו אידען. ביי קדוש לבנה, ווען מען איז שוין פון שוהל ארויס, האט זיך דער רבי געווענדעט צום עולם מיט א פרעהליכען „שלום־עליכם", און זיין פנים האט געלויכטען. דאס האט אידען זעהר דערפרעהט, און די סעודה נאך יום־כפור האט מען געגעסען מיט אפעטיט און פרייד; שוין געפיהלט א יום־טוב'דיגע שטימונג. נאך דער סעודה איז מען ארונטער צום רבי'ן זיך זעגענען. דער רבי איז געווען

זעהר גוט אויפגעלעגט און צוגעלאָזט, איז געזעסען מיט זיין לאנגער לולקע און גרויסער באָרד אין מיטען שטוב אויפ'ן פּאָטער־שטוהל און געהייסען אלעמען אריינלאזען. דער עולם האט זיך געשטופּט ביי דער טהיר, אוועקגעשטופּט די שמשים מיט די גבאים און אריין אין שטוב. דער רבי האט געשמייכעלט און זיך מיט אלעמען געזעגענט און אנגע־וואונשען אידען אל דאָס גוטס — האָט מען נאָך אויף דעמזעלבען אויף־דער־נאַכט די וועגען געשפּאַנט און מיט דער ליכטיגער לבנה איבער די וועגען אין די שטעדטלאך אהיים געפאָהרען, די סוכה מאַכען. און אידען האָבען אונטערגעכאַפּט זמר'לעך אויפ'ן וועג און דערצעהלט זיך פון דעם רבי'ס מעשים, פון יאָהר־מערק, פון סעדער און פעלצען — אין דער ליכטיגער לבנה אריין.

אז רב שלמה איז צו־מאָרגענס פאַרנאַכט אהיים געקומען (נאָך אָבגעמאַכט אויפ'ן וועג אייניגע געשעפטען), האָט ער שוין געטראָפען ביי זיך אַ פולע שטוב מיט ווייבער. אין דער קיך האָט געברענט אַ גרוים פייער, און גרויסע טעפּ מיט וואַרים וואסער האָבען געקאָכט. די ווייבער זיינען געגאַנגען אויף די שפּיץ נעגעל און געבראָכען זיך די הענד. און פון דער צווייטער שטוב האָבען זיך געהערט חנה'לעס מורא'דיגע קרעכצען, וואָס יעדער קרעכץ און געשריי איז אזוי שרעקליך געווען, אז דאָס הארץ איז צוריסען געוואָרען. ער איז אריין צו דער ווייבעל אַ בלאסער און אַ דערשראָקענער, האָט ער זי געבעך געטראָ־פען ליגען אין בעט, און גרויסע טראָפּענס שוויים האָבען אויסגעשלאָ־גען אויף איהר צוהיצט געזיכט. און שעהן איז זי געווען אין דער היץ, ווי אַ מלכה. אז זי האָט דערזעהן רב שלמה'ן, האָט זי איהם אָנגעכאַפּט ביי דער האַנד: „שלמה, העלף מיר, איך געה אויס", און גרויסע טרעהרען שלאָגען איהר פון די שעהנע אויגען ארויס. ווערט רב שלמה'ס הארץ צושניטען אויף שטיקלאָך פון איהרע רייד, זאָגט ער: „וואָס קאָן איך העלפען? דאָ קאָן נאָר איין רבונו של עולם העלפען. נאָר שוייג, חנה'לע. וועסט זעהן, גאָט וועט אונז העלפען. ער העלפט מיר אין אלע מיינע וועגען — וועט ער אויך איצט מיך נישט פערלאָזען אין מיין גרעסטער אָנגסט און נויטה". און הויבט אָן די הענד צו ברעכען: „אוי, טאַטע אין הימעל!" דערצעהלט מען איהם, אז דאָס האַלט שוין אָן פון נעכטען, פון נעילה אָן, און מען האָט מורא. אז דאָ זאָל זיך נישט האָבען געבע, עליה השלום, זיין געשטאָרבענע

וייב, אריינגעמישט, וועלכע האט געקאנט ,חלילה, ווערן בעליידיגט...
שיקט רב שלמה באלד א שליח מיוחד אויף א פערד קיין גאסטינין צום רבי'ן. מען לאזט דעם בית־עולם אויסמעסטען און מען שיקט צו נעבען אויפ'ן קבר בעטען מחילה אין נאמען פון דער יונגער ווייבעל, אז זי זאל רחמנות האבען אויף א יונג לעבען און מוחל זיין... און עס בעט די טאכטער אליין ביי דער מוטער'ס קבר: „זי איז א גוטע מוטער צו די שטיף־קינדער", — דאס זאל איהר ביישטעהן. און די שטיף־קינדער אליין זאגען תהלים פאר דער שטיף־מאמע.

זעהט רב שלמה דער ווייבעל'ס צער, קאן ער עס שוין ניט מעהר אויסהאלטען. געהט ער אריין צו זיך אין שטוב און שליסט זיך איין און שטעלט זיך אוועק אין א ווינקעל און הויבט אן צו וויינען מיט גרויסע טרעהרען און זאגט צום רבונו של עולם אזוי: „טאטע אין הימעל, שטעה מיר ביי. אז איך האב געזינדיגט, לאז עס אויס צו מיין קאפ, אבער אויף דער ווייבעל האב רחמנות. זי איז דאך אן אומ־שולדיג קינד, א צדיקת איז זי דאך. איך וויים, איך בין נישט ווערטה דיין חסד, און אלץ, וואס דו טהוסט מיר, איז גענוג. גענוג האסטו מיר געטהאן, נעהם מיר אלץ אוועק, און ווען עס איז בעוויליגט ביי דיר, לאז מיך אין די הייזער ארומגעהן, מאך מיך מביש פאר מענשען, נאר שטעה מיר ביי, האב רחמנות אויף דער ווייבעל!"

און פון דער צווייטער שטוב רייסען זיך אריין די קרעכצען און די געשרייען, און יעדער קרעכץ איז נעבעך אזוי, ווי מען וואלט אן אומשולדיג טויב געמוטשעט. קען עס שוין נישט רב שלמה אויסהאל־טען, און א גרויסער שטראם טרעהרען גיט איהם א גאס פון די אויגען, און ער שרייט אויס: „רבונו של עולם, איך קאן איהר צער נישט הערען, נים אוים דיין כעס אויף מיר, אויף מיין הויז. האב רחמנות אויף איהר". און ער לויפט אריין צו דער ווייבעל און כאפט אן איהר בלייכע האנד און וויינט אויף איהר, און וויינט אויף איהר גאנץ לאנג, און וויל נישט אוועק פון בעט, און האלט זי ביים קאפ אן, און קושט איהר אין איהר שעהנעם שטערען און טרייסט זי און זאגט איהר מיט גרויסע טרעהרען: „וויין נישט, חנה'לע, מיר האבען א גרויסען גאט! וויין נישט". און זי ענטפערט איהם גארנישט, קאן נישט רעדען. אויגען האט זי גרויסע, און קוקט אויף איהם, מיט איהרע

גרויסע אויגען, און שעהן איז זי, ווי א מלכה, און איהר יעדער בליק ציהט פון איהם דאס חיות ארויס.

וועקט מען איהם אויף, און די באבע זאגט איהם מזל־טוב, און ווייזט איהם א שרייענדיג קינד, א בן־זכר. ווייסט ער שוין נישט, וואס עס טהוט זיך מיט איהם: צי זאל ער טאנצען אין מיטען דער שטוב פאר פרייד, צי זאל ער וויינען. קוקט ער אויף חנה'לען — שמייכעלט זי מיט אזא זיס־צער'דיג שמייכעל, און די שכינה שיינט אויף איהר, און די אויגען זיינען פול מיט פרייד און דאנק, און שטעקט די הענד און גלעט רב שלמה'ס קאפ. נעהמט מען און מען שיקט א צווייטען רייטער אנזאגען דעם רבי'ן, אז די גאולה איז שוין געקומען. שיקט מען א צעהן פונט ליכט אין בית־המדרש אויפ'ן ווינטער, שיקט מען א צעהן קערץ קוילען אין הקדש ארונטער.

צומארגענס אין דער פריה, אז מען האט זיך בערוהיגט, חנה'לע האט שוין ניט געשלאפען, דאס קינד ביי איהר, געהט רב שלמה אריין. ווייזט איהם די באבע דאס קינד, זי באדט עס. אהן עין־הרע א גרויס קינד, א שטארקעס, און האט דער מוטער גרויס צער אנגעטהאן, וויל עס איז, אהן עין־הרע, אזוי שטארק. געהט רב שלמה צו צו חנה'לען, נעהמט ער זי אן ביי דער האנד און פרעגט זי, וואס זי מאכט. קוקט זי איהם אין די אויגען אריין, און איצט — שוין נישט מיט שעמעוודיגקייט און נישט מיט מורא, נאר מיט ליעבע און זיכערקייט. זי איז די מוטער פון זיין קינד און זאגט צו איהם אזוי: „איך האב נור מורא געהאט, שלמה, אז איך זאל ניט פערשעהמט ווערען". פרעגט ער זיי: „פארוואס זאלסטו פערשעהמט ווערען?" — ענטפירט זי איהם: „אז איך זאל ניט פערשעהמט ווערען" פאר גאט און פאר לייט, אז איך בין ניט ווערטה צו זיין די מאמע פון דיין קינד". גלעט ער זי איבער'ן שטערן און זאגט: „דער רבונו של עולם וועט דיר, חלילה, נישט פערשעהמען, וועסט נאך די זכיה האבען צו זיין א מוטער פון א סך קינדער און וועסט נאך די זכיה האבען צו הערען זייער קול התורה, און מיר וועלען נאך דערלעבען מגדל צו זיין זיי לתורה, לחופה ולמעשים טובים".

קוקט זי איהם אין די אויגען אריין מיט דאנקבארקייט און זאגט: „אמן. און ער זאל דיר העלפען, אז די פרנסה זאל דיר אנקומען גרינג, און מיר זאלען זיי דערלעבען אויפצוציהען און נחת האבען פון זיי" — און ער פיהלט, אז איהרע טרערען פאלען אויף זיין האנד: „מיר

זאָלען, חלילה, נישט פערשעהמט ווערען״. ענטפערט ער איהר: „דער רבונו של עולם האָט מיר שטענדיג געהאָלפען. איך ווייס נישט, פאַרוואס ער טהוט מיר דעם חסד, וואס בין איך מעהר ווערטה פאר אַז אנדער אידען. נאָר איך האָב בטחון אין איהם און דאנק איהם און לויב איהם פאר אלץ, וואס ער טהוט מיט מיר. האב נישט קיין מורא, חנה׳לע, וועסט נישט פערשעהמט ווערען, ווארים דיין שאנד איז מיין שאַנד״. זאָגט זי: „דו ביזט עס ווערט, שלמה, אז גאָט זאָל דיר העלפען. ווארים דו האָסט אַ ווייך הארץ און דו לעבסט נישט פאר דיר, נאָר פאר אנדערע, און איך וועל דיר פאָלגען, שלמה, און וועל מיר אזוי פיהרען, ווי דו הייסט מיר״. זאָגט ער צו איהר: „אזוי טהוסטו גוט, חנה׳לע, ווארים וואָס מעהר דו וועסט אויסגעבען פאר׳ן רבונו של עולם, אלץ מעהר וועט ער דיר בעצאָהלען. האָב נישט קיין מורא, ער איז אַ גוטער בטוח, און מען קאָן איהם געטרויען״.

מאַכט זי אָב ביי זיך אין הארצען, אז זי זאָל ליכט שיקען אין בית־המדרש אריין, אז זי זאָל אָרימע קינדפעטאָרינס בעזאָרגען מיט לייליכער און יאיכלעך, אז זי זאָל פאר די תלמוד־תורה־קינדער אַ מוּטער זיין, און אורחים ליעב האָבען, ווי איהר מאַן האָט זיי ליעב.

האָט מען נאָך מורא פאַר׳ן שטן, און נאָך דערצו ביי אַ בכור, קלעפּט מען אויס די װענט מיט קווימלאָך. קומען צו געהן די חדר־אינגלאך יעדען פאר־נאַכט אין דער קינדפעטאָרינס שטוב אריין און לייענען קריאת־שמע פאר דעם קליינעם קינד, וואָס קאָן נאָך אליין נים קריאת־שמע לייענען. טהיילט מען זיי לעקעלאך, פרעהען זיך די קינדער און בעטען זיך, אז מען זאָל זיי דאָס נייע קינד ווייזען, וואָס איז געקומען פון הימעל אראב. דערצעהלט זיי די באָבע, אז דאָס קינד איז נישטאָ. עס האָט זיך אין דעם גרויסען פעלץ אנגעטהאָן און איז געפאָהרען איבער דער מדינה אַ שידוך טהאָן.

שיקט דער רבי אַ רייטער אָנזאָגען, אז ער וועט אויפ׳ן ברית קומען צו פאָהרען מיט זיין אייגענעם מוהל. ווייס רב שלמה, אז דער רבי וויל תנאים אָבשרייבען מיט חיים׳לען אין דעם טאָג פון ברית, וואָס עס איז אַ מזל׳דיגער טאָג. שיקט מען אין דער גרויסער שטאָדט נגיד אַ סאַרוועער און אַ מענשען צו ברוך פישער נאָך לעבעדיגע פיש אויפ׳ן ברית. קומען משפחות צו פאָהרען פון דער פרעמד. דער־

ווייבעל׳ס מורינו׳דיגע משפחה פון גרויס־פוילען: דער פאַטער איהר־דער, רב שלמה גראַסגליק, מיט׳ן שטייפען געוואַשענעם קעלנערל און מיט דעם אויסגעריבענעם פּאַלטאָ פון פיינעם קאַלישער קאָרט; איהר מוטער מיט די שוועסטער — פעססטער שוי אין דער שטוב, זייער טאָכטער האָט שוין אַ קינד געהאַט. נעהמען זיי זיך צו דער סעודה. באַקען אַזעלכע גרויס־פּוילישע קיכעלאַך און פּוטער־קוכענס אַ פולע שטוב. טענה׳ן די היימישע, אַז „פּוטער־קוכענס איז גוט פאַר גרויס־פּוילישע, וואָס דער גרעסטער יום־טוב איז, ווען מען עסט פּוטער־קוכען און מען טרינקט קאַווע. מיר דאַרפען דאָס גוטע שטיקעל פיש און דאָס גוטע ביסעל ציבעלעס״. בעליידיגט זיך באַלד דער ווייבעל׳ס משפּחה (די גרויס־פּוילישע — אַ ליאַדע וואָס, ווערען זיי באַלד ברוגז) און ענטפערען, אַז „ציבעלעס איז גוט פאַר די קליין־פּוילישע „ליטוואַקעס״, וואָס עסען נאָר ציבעלעס מיט קנאָבעל״. און ה׳ גראַסגליק, חנה׳לעס פאַטער, געהט עפּעס אַרוים אַ ברוגז׳דיגער (שטענדיג איז דער „אַריסטאָקראַטישער״ איד ברוגז, ווייל ברוגז׳קייט געהערט צו אַריסטאָקראַטיע), ווייל איהם רב שלמה איבערבעטען און מאַכט איהם אַ שעהנע מתנה, אַ זילבערן טאַבאַק־שקעטעלע מיט שטיינער אויסגע־זעצט, און בעט איהם איבער, ער זאָל נישט ברוגז זיין. וואָרים מע האָט נישט קיין צייט צו איהם. אַלע זיינען פערטאָהן ביים רבי׳ן, וואָס איז שוין אָנגעקומען מיט זיין זוהן און כלה און שטעהט איין ביים שותף, ביי רב יוסף׳ן, אין דער גרעסטער שטוב פון שטאָדט.

די נאַכט פאַר׳ן ברית איז מען אויף — אַ געפעהרליכע נאַכט, און נישט ביי איין קינד איז שוין דער שטן מזיק געווען אין דער נאַכט, איי־דער דאָס קינד ווערט אַ „איד״. און ווי עס איז בעוואוסט, פערשטעלט זיך דער שטן אין דער נאַכט אין אַ קאַץ אָדער אין אַ הונט צו שעדיגען דאָס קינד. זיצען אַלע אויף דער נאַכט הינטער דער קינדפּעטאָרינס צימער. די זילבערנע לייכטער ברענען זיך אויפ׳ן טיש, און דאָס גוטע ביסעל משקה מיט דעם גוטען שטיקעל לעקעך איז אויך אָנגעגרייט. דאָס האַרץ צו דערכאַפּען. זיצט מען און מען לערנט משניות.

ר׳ שמעיה, דעם רבי׳ס אַלטער שמש, וועלכער איז נאָך געווען אַ שמש ביים אַלטען, זכרונו לברכה, זיצט ביים איינגעהייצטען אויווען, רויכערט די לולקע און דערצעהלט דעם אַרומיגען עולם ווי דער אַלטער,

זכרונו לברכה, האט אמאל דעם שטן גוט דורכגעשלאגען. עס איז אזוי געשעהן:

„א איד האט געוואהנט ביי א פריץ אויפ'ן דארף, האבען זיך ביי איהם נעבאך קיין קינדער ניט געהאלטען. ווי עס איז איהם געבוירען געווארען א קינד, איז עס אין דער נאכט פאר'ן ברית געשטארבען. איז דער איד צום רבי'ן געקומען וויינען. איז'דער רבי אליין צום איד געפאהרען פאר א ברית — סנדק זיין. ער איז אויף א גאנצע נאכט און זאגט אן, אז מען זאל שטעקענס אנגרייטען. אין דעם קומט אריין א שווארצע קאץ און לאזט זיך צו דער קינדפעטארין אין בעט אריין. דער רבי האט זי אבער אבגעווארט, האט ער געהייסען כאפען די קאץ. איז זי אין די דעקע אריין, האט מען די דעקע אויף דער ערד אוועקגע־לייגט און גוט דורכגעקלאפט מיט שטעקענס, ביז די קאץ איז א צו־הרג'עטע ארויס דורך א שפארע פון שטוב. צו מארגענס האט מען געהערט, אז דער פריץ פון דארף ליגט א צוקלאפטער אין בעט. וואָ־רים דאס איז טאקע געווען די שווארצע קאץ, ווייל דער פריץ איז גע־ווען א כשוף־מאכער, א שליח פון שטן, האט ער די קינדער פון אידישען ארענדאר מזיק געווען"...

אין דער קיך שטעהן די מומעס מיט די קעכינס און קאכען דער־ווייל די פיש, פרעגלען די גענז פאר'ן מארגעדיגען ברית, און דער געשמאק לויפט פון קיך אריין אין דער שטוב, וואו רב שמעיה דער־צעהלט די מעשיות. דער סארוועו מאכט די טישען גרייט, שטעלט דעם בראנפען און גיסט דעם וויין. אזוי היט מען אב א גאנצע נאכט הינטער דעם צימער פון דער קינפעטארין די נאכט, איידער דאס קינד ווערט א איד. און היטען זאל זיך דער שטן, ער זאל זיך איצט דא ניט בעווייזען אין רב שלמה'ס שטוב אין געשטאלט פון א הונט אדער א קאץ. ער וואלט קיין לעבעדיגער נישט ארויס פון דאנען...

שוין איז דאס ווייבעל אויף. אנגעטהאן אין איהר שעהנסטען שפיצען־קאפטען, מיט דעם הייבעל אויפ'ן קאפ — האלט זי איהר ערשט־געבוירען קינד אויף דער האנד. דער עולם הויבט זיך שוין אן צוזאמענקומען. דאס הויז ווערט באלעבט, און די יונגע מאמע הויבט אן דאס קינד אנצוטהאן צו דער מצוה. א קליידעל האט זי פאר איהר קינד אליין אויסגעהעפט דורך דער צייט, ווען זי האט עס געטראגען, אנצוטהאן צו דער ערשטער מצוה — און הייסע טרערען רינען איבער־

איהר שעהן פנים אויפ'ן קינד'ס קישען ארויף. די ערשטע מצוה ביי אידען אין צער, און זי וויינט אויף איהר קינד'ס ליידען. נאר א אידיש ווייבעל איז זי דאך און זי ווייסט, אז דער רבונו של עולם גיט כח די קליינע אידישע קינדער אריבערצוטראגען דעם צער, אז ניט, וואלטען זיי עס דאך נישט אויסגעהאלטען... נאר עס איז דאך איהר ערשט קינד — עס ווייס נאך גארנישט, און עס זאל שוין אזוי ליידען... וויינט זי, און די טרערען זיינען ווארימע, נאר דאס הארץ איז איהר פול מיט פרייד, וואס זי האט די זכיה געהאט צו דערלעבען איבערצוגעבען איהר קינד צו דער ערשטער אידישער מצוה. און זי ווייס, אז זי טהוט א גרויס אומרעכט, וואס זי וויינט. פרעהען, פרעהען דארף זי זיך, און זי פרעהט זיך טאקע, און דאס גאנצע פנים איהרס לייכט פון פרייד. נאר די טרערען רינען דאך פון די אויגען איבער'ן פנים אויפ'ן קינד'ס קישעלע.

קומט אריין רב שלמה, און זיין גאנץ פנים שמייכעלט פאר גדולה. און אנגעטהאן איז ער צום ערשטען מאל אין דער אטלאסענער קאפאטע און א גרויס שטריימעל — דעם רבי'נס מחותן... און זיין שעהן פנים מיט זיין שווארצע בארד לייכטען ארויס פון שטריימעל. זאגט ער צו איהר: „חנה'לע, דו וויינסט? פרעהען דארפסטו זיך, וואס דער רבונו של עולם האט דיך צו דעם מזכה געווען". זאגט זי: „איך ווייס, שלמה, איך בין א נארישע אידענע און איך קאן זיך נאך חלילה פערזינדיגען פאר'ן רבונו של עולם. וואס זאל איך טהאן? איך קאן זיך דאך ניט איינהאלטען — אזא שוואלב, אזא טייבעלע, און שוין אזוי פיעל צער". ענטפערט רב שלמה: „פאר דעם זיינען מיר אידען. עס שטעהט „בדמיך חיי", דאס איז טייטש — אין דיין בלוט זאלסטו לעבען. און פרעהסטו זיך ניט, וואס דיין קינד איז א איד?" און זי שמייכעלט מיט חן פון אונטער איהרע טרערען ארויס.

נעהמט רב שלמה ארויס א שנור פעריל און גיט איהר א מתנה. „נא, — זאגט ער. — איך האב עס בעהאלטען פאר דיר, אז דו וועסט די זכיה האבען דיין קינד צו דער ערשטער מצוה איבערצוגעבען, טו עס אן און טראג עס געזונטערהייד".

נעהמט זי די שנור פעריל און טוט עס אן אויף איהר שעהנעם אלבאסטער־האלז, פאסט עס איהר, ווי א מלכה א קרוין, שמייכעלט זי ווייטער. און טרערען גיסען זיך, און זי זאגט: „איך דאנק דיר, שלמה,

איך דאנק דיר פאר אלעס". און א נייער שטראם טרערען גיסט זיך איהר פון די אויגען, אבער דאס זיינען שוין נישט טרערען פון צער, נאר פון גרויסער, גרויסער פרייד...

נעהמט שוין די „קוואטער'' דאס קינד. מיט קוואטערשאפט האט מען מכבד געווען די נייע חתן־כלה־פאר, חיים'ל מיט דעם רבי'נס איי־ניקעל. גיט זי ארויס דאס קינד פון די הענד, ווערט איהר ווידער באנג. נאר דערינען זיצט שוין דער רבי אין טלית אויף דעם גרויסען פאטער־שטוהל. און עס שטעהען ארום רבנים און „גוטע אידען", און א רב איז דער מוהל, און איהר שלמה איז דערביי. דערמאנט זי זיך, אין וועמעס הענד איהר קינד איז, ווערט זי רוהיגער. נאר איהר הארץ שלאגט. באלד הערט זיך פון דארט דעם קינדס שרייען, רייסט איהר מוטער־הארץ אויף. זי וויל אראב פון בעט — דערמאנט זי זיך, אז איהר קינד ווערט א איד יעצט, געהט אריין אין בונד אידישקייט, און אזוי וועט זיין קול זיין, אז ער וועט די הייליגע תורה לערנען — שלינגט זי די טרערען...

ברענגט מען איהר באלד דאס קינד אריין, וויל עס אז אנדער אידענע איינשטילען, לאזט זי ניט, רינען איהר די טרעהרען פון די שעהנע אויגען אויף די ברוסטען ארויף, זויגט איהר קינד די מילך מיט טרעהרען. ווייזט זיך דער רב און זאגט איהר „מזל טוב''. קומט רב שלמה אריין און קוקט איהר מיט ליעבע אין די אויגען אריין און זאגט איהר: „חנה'לע, מיר זאלען דערלעבען נחת פון אונזער קינד''. איז עס איהר א בעצאהלונגג פאר אלע טרערען, וואס זי האט פארגאסען.

הערט זיך אין מיטען דערינען א שעהן געזאנג. דאס זינגט דער חזן מיט די משוררים — און א פולע הויז מיט אידען. די טעלער קלאפען דער וויין גיסט זיך אין בעכער, און עס הערט זיך אין מיטען דערינען דער קול התורה. אידען שפארען זיך און לערנען, און ווייבער זיצען ארום חנה'לען און האבען דרך ארץ. נאר יעדעס מאל קומט אריין צו איהר רב שלמה, דאס שטריימעל פעררוקט אן א זייט, און די אויגען גלאנצען איהם פאר נחת און פון דעם ביסעל וויין, וואס ער האט גע־טרונקען. און ער בערוהיגט איהר און טרייסט איהר, זי זאל נישט וויי־נען. און די ווייבער זעהן, ווי רב שלמה האט ליעב זיין ווייבעל, זיינען זיי איהר מקנא..

אויף דער נאכט האט מען ווידער די טישען געגרייט צו די תנאים פון חיים'ל מיט'ן רבינ'ס אייניקעל. דער רבי זיצט אויבען, און ארום איהם די רבנים פון דער געגענד ארום, — וואס זיינען געקומען צו רב שלמה'ן אויפ'ן ברית און דעם רבי'ן זעהן, די פני פון שטאדט — די שעהנסטע אידען. און חיימ'ל איז שטריימעלע מיט דער אטלאסנער קאפאטע זיצט מיט זיין רבי'ן — מיט רב שמואל דיין. צום ערשטען מאל זינגט דער „מעשה" ווי מען האט איהם געכאפט... שבת אין שוהל, ווייזט זיך דער איד צווישען אידען. נישט געוואלט האט ער קומען צום טיש, נאר דער רבי אליין האט איהם געשיקט רופען, מקרב געווען איהם און גערעדט מיט איהם ביחידות. און צו רב שלמה'ן האט דער רבי געזאגט בפני קהל ועדה: „דערפאר, וואס דו האסט אויף דעם אידען רחמנות געהאט און איהם אריינגענומען צו דיר אין שטוב אריין און נישט דוחה געווען א אידישע נשמה — האט דער רבונו של עולם געהאלפען, און דו האסט א קינד א בן תורה". געמיינט האט ער חיימ'לען.

זיצט דער חתן נעבען רב און הינטער איהם זיין רבי, און דער עולם ארום, און חיימ'ל מאכט זיך גרייט זאגען א דרשה פאר די תנאים.

עס זיצען די שטריימלאך ארום טיש און הארכען אוים דאס פשט'ל וואס חיימ'ל זאגט פאר זיי. ער ציהט אן גמרות, רמב"ם, ראשונים און אחרונים, ווארפט אן „קשיות" א גאנצען בארג און מיט איין מאך, מיט איין תירוץ פערענטפערט ער אלץ, ווארפט אראב דעם גאנצען טורעם, וואס ער האט אויפגעבויט. עס פרובט איהם צו כאפען א „שטריימעל", א רב'ל, און ווארפט איהם אונטער א קשיא, אבער דאס איינגעל לאזט זיך נישט, שפארט זיך מיט די אידען מיט די גרויע בערד, ברענגט ראיות פון רש"י, פון תוספות און ווייזט זיינע בקיאות. די אידען קוקען דעם איינגעל אין מויל אריין און האבען הנאה פון איהם. דער רבי אליין האט איהם שוין אייניגע מאל אין בעקעל געקנייפט און גע־זאגט „אווא". און עס זיצט רב שלמה אין א ווינקעל און קוקט זיך צו. פערגעסען האט ער איצט אן אלע געשעפטען. ער זעהט נאר דאס איינגעל, און דעם רבונו של עולמ'ס האנד — ווי דער רבונו של עולם פיהרט עס זיין וועלט. איהם האט גאט נישט מזכה געווען מיט דעם, ער קאן זיך נישט אריינמישען דא און אריינרעדען צווישען די אידען מיט די גרויע בערד — א סך ענינים פערשטעהט ער נישט און וויים

דעם פשט נישט, נאר זיין קינד, זיין חיימ'ל... ער זעהט, ווי דער רבונו של עולם שענקט איהם ווידער צוריק דעם „אור תורה"; גאט צינדט ווידער אן זיין הייליג ליכט אין זיין משפחה. מיט זיין זוהן, מיט חיימ'לען, וועט זיך אנהויבען א נייער דור. און עס שטעהען אויף פאר זיינע אויגען די גרויסע זיידעס זיינע, די גרויסע אידען די רבנים — דער „אור החיים", דער „נודע ביהודה" און די גרויסע רבנים פון דער שטאדט שערעץ. און חיימ'ל וועט ווידער ציהען דעם שנור, וואס איז געווארען אבגעריסען. און פארוואס קומט דאס איהם? פארוואס האט דאס איהם דער רבונו של עולם אויסגעקליבען, אז ער זאל די זכיה האבען צו דערלעבען „תורה וגדולת במקום אחד" — און פארוואס נים קיין אנדער איד? און ער דערמאנט זיך אן דוד המלך, וואס ער האט געזונגען פאר רבונו של עולם, ווען גאט האט איהם אויסגעקליבען פאר א מלמד איבער זיין פאלק, און הייסע טרערען פאלען איהם פון די אויגען אין זיין שווארצער בארד אריין.

אין דער צווייטער שטוב, ביי חנה'לען, זיינען די ווייבער פערזאמעלט. די אלטע רבי'צין האט שוין נישט געלעבט. זיצט דער כלה'ס מוטער מיט דער כלה פון אויבען אן, און רעכטס נעבען זיי די מחותנת'טע, חנה'לע. זי האט זיך „איינגעשטעלט דעם לעבען" און איז ארויסגע־גאנגען פון בעט. זי האט געזאגט, אז די שמחה פון דעם פרעמדען קינד איז ביי איהר טייערער פון איהר אייגען קינד, האט זיך אנגעטהאן און זיך אוועקגעזעצט מיט דער כלה און די כלה זעהר מקרב געווען און גערעדט מיט איהר. ארום זיי זיינען געזעסען די שעהנסטע בעל־הבית'טעס פון דער שטאדט —'די אידישע מאמעס. די ברדיליאנטען האבען געבלישטשעט אין דער שיין פונ'ם ליכט. עס האבען גע־ווארפען זייער איידעלען גלאנץ די פעריל אויף די ווייסע העלזער פון די אידישע טעכטער, און דער זייד און סאמעט האט געבלישטשעט. נעאיידעלט זיינען אידישע טעכטער און געוועהנט זיינען זיי פון דער היים צו טראגען דעם איידעלען שטאלץ פון זייד. אזוי זיצען די ווייבער ארום דער שעהנער כלה. און פון דעם צווייטען שטוב הערט זיך דעם חתנ'ס קול, חיימ'לס קול התורה, ווי ער זאגט די דרשה פאר די תנאים פאר די אלטע אידען מיט די ווייסע בערד, און דער אלטער סופר מיט

דער גרויער באָרד און ברילען זיצט ביי א גרויסען פאַרמעט פאַר צוויי זילבערנע בעלייכטענדע לייכטער און שרייבט די תנאים צווישען דעם גאסטינינער רבי און רב שלמה נגיד.

דערנאָך, אז דער רבי און רב שלמה האָבען אונטערגעשריבען די תנאים, איז רב שלמה פערשוואונדען געוואָרען אין זיין חדר מיוחד. זיך אוועקגעשטעלט אין א ווינקעל און מיט טרערען אין די אויגען דעם רבונו של עולם געדאנקט פאַר דעם גרויסען חסד, וואס ער טהוט מיט איהם, וואס ער האט צוריקגעגעבען זיין משפחה דעם אור התורה. און געדאנקט האט ער דעם רבונו של עולם פאר אלץ, פאר אלץ, און ער האט געזאגט זיין קאַפּיטעל תהלים, — יעדער איד האט זיין קאַפּיטאל תהלים, וועלכעם ער זאגט, ווען ער איז אין דער גרעסטער שמחה און אין דער גרעסטער נויטה. נאָר וועלכען קאַפּיטאל רב שלמה האט געזאגט, וועל איך אייך נישט דערצעהלען, ווייל דאס איז רב שלמה'ס סוד.